

ETO: 32+008+81+82

LÉTÜNK

TÁRSADALOM•TUDOMÁNY•KULTÚRA
SOCIETY•SCIENCE•CULTURE

XLV. évfolyam, 2015. 1. szám
Year XLV, issue 2015/1

FORUM KÖNYVKIADÓ, ÚJVIDÉK
FORUM PUBLISHING COMPANY, NOVI SAD

KIADJA A FORUM KÖNYVKIADÓ INTÉZET
Published by the Forum Publishing Company

Angol tartalommutató és rezümék:
Rakić-Ódri Kornélia

Szerb tartalommutató és rezümék:
Pásztor Kicsi Mária

ETO-besorolás:
Ispánovics Csapó Julianna

A folyóiratban megjelent tanulmányokat felkért szakemberek lektorálták.

All the contributions in the quarterly journal *Létünk* are refereed by external professionals from the relevant field.

A Szerb Köztársaság Oktatási, Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma a *Létünket* M52-es értékű tudományos folyóiratnak minősítette.

A szám színes mellékleteit Géczi János *Rozhupane plakaty* című (Vár Ucca Műhely Könyvek, Veszprém, 2014) képzőművészeti albumából, az alkotó engedélyével vettük át.

A folyóirat az interneten:
www.letunk.rs

TARTALOM

	■ ■ <i>Elmélet – történet – kísérlet</i>	
Rajslí Ilona	Franz Miklosich helye és szerepe a magyar jövevényyszó-kutatás történetében	9
	■ ■ <i>Emlékezet: Recepciókutatások</i>	
Farkas Szilárd	The Hungarian reception of Kierkegaard in the 1930's/Kierkegaard magyar recepciója az 1930-as években	25
Bene Adrián	Émile Boutroux magyar recepciója	37
	■ ■ <i>Perspektíva: Környezetvédelem, környezetkultúra, környezettudat</i>	
Géczi János– Kamarás István	Habitual Answers on Climate Changes – Value-based Therapy Suggestions on the Ecological Crisis (Is a Habitual Climate change to Be Expected in the Judgment of Real Climate Change)/Szokásos válaszok az éghajlatváltozás kapcsán – Értékalapú terápiajavaslatok az ökológiai krízishez (Várható-e a szokásos éghajlatváltozás a reális éghajlatváltozás felmérésében)	53
Czékus Géza– Czékus Borisz	A biológiai sokféleség megőrzése mint az EU-csatlakozás egyik lehetséges kapuja vagy gátja	63
Víg Zoltán– Tamara Gajinov	Környezeti felelősségbiztosítás	84
	■ ■ <i>Örökség</i>	
Fehér Viktor	Rózsa Sándor alakja a XXI. századi észak-bánsági parasztság körében (A Rózsa Sándor-filmek és a két Móricz-regény hatásának tükrében)	96
Pfeiffer Attila	A Pfeiffer család megpróbáltatásai	117
	■ ■ <i>Műhely</i>	
Keresztes Noémi	Aktív és inaktív egyetemisták társas hálózatai	131
Keresztes Noémi	Social Images about Physically Inactive Peers/A sportoló fiatalokról alkotott szociális képzetek	147

■ ■ Szemle

Gruber Enikő	„A születés nem kezdete a létnek, csak bizonyossága annak, hogy vagyunk” (Balázs Lajos: <i>Sorsfordulások rítusai a székelly-magyaroknál I. Szeretet fogott el a gyermek iránt</i>)	161
Tóth I. János	Az ember rangjáról (Barcsi Tamás: <i>Az emberi méltóság filozófiája</i>)	169
Barcsi Tamás	Intenzív pályakezdés (Bogár Lajos: <i>Intenzív. Egy pályakezdés esetfantáziái</i>)	175
Somogyvári Lajos	Rövid írás a korrupcióról (Nebojša Majstorović: <i>A korrupció. Okai, terjedése és kezelése</i>)	179
Németh Ferenc	A rabul ejtett pillanat bűvöletében (Raffai Judit: <i>Komponovane fotografije/ Megkomponált fényképek</i>)	182
Máté Zsolt	Elfeledett örökség (Szilágyi Mária–Anica Tufegdžić: <i>Zaboravljeno nasleđe/ Elfeledett örökség/Vergessenes Erbe</i>)	185
Rózsa Rita	A Nyugat-Balkán úttörője az EU-ban (Lőrinczné Bencze Edit: <i>Az európai uniós bővítések elmélete és gyakorlata a horvát csatlakozás tükrében</i>)	188
Czékus Géza	Zorkóczy – szerb nyelven is (Bemutatták Zorkóczy Lajos <i>Újvidék és környékének flórája</i> című könyvének szerb nyelvű fordítását)	191
Lendák-Kabók Karolina	Pető Andrea: Konzervatív politika az útkereszteződés előtt (A társadalmi nemek újrafogalmazása)	194

■ ■ In memoriam

Bence Erika	„Aki eldobta az ecsetet, és tollat ragadott”. Gulyás József (1937–2014)	197
	E számunk szerzői.	199
	Recenzensek	201

SADRŽAJ

■ ■ <i>Teorija – istorija – eksperiment</i>	
Ilona Rajšli	Mesto i uloga Franca Miklošiča u istoriji istraživanja pozajmljenica u mađarskom jeziku 9
■ ■ <i>Sećanje: Istraživanja recepcije</i>	
Silard Farkaš	Recepcija Kjerkegora 1930-ih godina u Mađarskoj 25
Adrijan Bene	Recepcija Emila Butrua u Mađarskoj 37
■ ■ <i>Perspektiva: Zaštita životne sredine, eko-kultura, ekološka svest</i>	
Janoš Geci– Ištvan Kamaraš	Habitualni odgovori na klimatske promene – Terapijske sugestije za rešavanje ekološke krize na bazi etičkih vrednosti (Da li se mogu očekivati habitualne klimatske promene u prosuđivanju realnih promena klime?) 53
Geza Cekuš– Boris Cekuš	Očuvanje biodiverziteta kao jedna od mogućih vrata ili prepreka za pristupanje Evropskoj Uniji 63
Zoltan Vig– Tamara Gajinov	Osiguranje od odgovornosti za ekološke štete . . . 84
■ ■ <i>Nasleđe</i>	
Viktor Feher	Lik Šandora Rože u krugu seljaštva iz severnog Banata u 21. veku (Iz perspektive uticaja filmova o Šandoru Roži i dva romana Žigmonda Morica o njemu) 96
Atila Pfajfer	Iskušenja porodice Pfajfer 117
■ ■ <i>Radionica</i>	
Noemi Keresteš	Društvene mreže aktivnih i neaktivnih studenata 131
Noemi Keresteš	Socijalne predstave o fizički neaktivnim mladima 147
■ ■ <i>Prikazi</i>	
Enike Gruber	„Rođenje nije početak biti, već samo evidentnost toga da jesmo” (Lajoš Balaž: <i>Sorsfordulások rítusai a székely-magyaroknál I. Szeretet fogott el a gyermek iránt/Rituali sudbinskih prekretnica kod Mađara Sekulja I. Zahvatila me je ljubav prema detetu</i>) 161

Janoš Tot I.	O rangu čoveka (Tamaš Barči: <i>Az emberi méltóság filozófiája/Filozofija ljudskog dostojanstva</i>)	169
Tamaš Barči	Intenzivan početak profesionalnog puta (Lajoš Bogar: <i>Intenzív. Egy pályakezdés esetfantáziái/Intenziv. Fantazije slučaja povodom početka jednog profesionalnog puta</i>)	175
Lajoš Šomođvari	Kratak spis o korupciji (Nebojša Majstorović: <i>Korupcija</i>)	179
Ferenc Nemet	U očaranju zarobljenog trenutka (Judit Rafai: <i>Megkomponált fényképek/Komponovane fotografije</i>)	182
Žolt Mate	Zaboravljeno nasleđe (Marija Siladi – Anica Tufegdžić: <i>Zaboravljeno nasleđe/Elfeleedett örökség/Vergessene Erbe</i>)	185
Rita Roža	Pionir zapadnog Balkana u Evropskoj Uniji (Edit Lerinc Bence: <i>Az európai uniós bővítések elmélete és gyakorlata a horvát csatlakozás tükrében/Teorija i praksa proširivanja Evropske Unije iz perspektive pristupanja Hrvatske</i>)	188
Geza Cekuš	Zorkoci – i na srpskom jeziku (Prikazan srpski prevod knjige Lajoša Zorkocija pod naslovom: <i>Újvidék és környékének flórája/Flora Novog Sada i okoline</i>)	191
Karolina Lendak-Kabok	Andrea Pete: Konzervativna politika pred raskršćem (Ponovno sagledavanje društvenih rodova na osnovu predavanja održanog 31. oktobra 2014. na Univerzitetu u Novom Sadu)	194
	■ ■ <i>In memoriam</i>	
Erika Bence	„Odbacio je kist i zgrabio pero” Jožef Gujaš (1937–2014.)	197
	Autori ovog broja	199
	Recenzenti.	201

CONTENTS

	■ ■ <i>Theory – History – Experiment</i>	
Rajslí, Ilona	The Role and Position of Franz Miklosich in the History of Hungarian Loanwords	9
	■ ■ <i>Remembrance: Studies on Reception</i>	
Farkas, Szilárd	The Hungarian Reception of Kierkegaard in the 1930's	25
Bene, Adrián	The Hungarian Reception of Émile Boutroux . . .	37
	■ ■ <i>Perspectives: Environmental Protection, Environmental Culture, Environmental Awareness</i>	
Géczi, János– Kamarás, István	Habitual Answers on Climate Changes – Value-based Therapy Suggestions on the Ecological Crisis (Is a Habitual Climate change to Be Expected in the Judgment of Real Climate Change).	53
Czékus, Géza– Czékus, Borisz	Conservation of Biodiversity, as a Possible Gate or Obstacle to EU Accession	63
Víg Zoltán– Gajinová, Tamara	Environmental liability insurance.	84
	■ ■ <i>Heritage</i>	
Fehér, Viktor	The Figure of Sándor Rózsa among the “Peasantry” of 21 st -century North Bánság District, against the Background of the Influence of Films on Sándor Rózsa and Two Novels by Zsigmond Móricz	96
Pfeiffer, Attila	The Ordeals of the Pfeiffer Family	117
	■ ■ <i>Workshop</i>	
Keresztes, Noémi	Social Networks of Physically Active and Inactive University Students	131
Keresztes, Noémi	Social Images about Physically Inactive Peers	147
	■ ■ <i>Review</i>	
Gruber, Enikő	“Birth is not the beginning of life, only a proof that we exist” (Balázs, Lajos: <i>Sorsfordulások rítusai a székely-magyaroknál I. Szeretet fogott el a gyermek iránt</i>) [<i>Rituals of Twists of Fate with Hungarians in Transylvania I, Overcome by Loving Feelings toward the Child</i>]	161

Tóth, I. János	On the Rank of Man (Barcsi, Tamás: <i>Az emberi méltóság filozófiája</i> [<i>The Philosophy of Human Dignity</i>])	169
Barcsi, Tamás	Intensive Start of Career (Bogár, Lajos: <i>Intenzív. Egy pályakezdés esetfantáziái</i> [<i>Intensive. Fantasies of a Start of Career</i>])	175
Somogyvári, Lajos	A Short Text on Corruption (Nebojša Majstorović: <i>A korrupció</i> [<i>Corruption</i>])	179
Németh, Ferenc	Under the Spell of a Captured Moment (Raffai, Judit: <i>Komponovane fotografije. Megkomponált fényképek</i> [<i>Composed Photographs</i>])	182
Máté, Zsolt	Forgotten Heritage (Szilágyi, Mária –Anica Tufegdžić: <i>Zaboravljeno nasleđe/ Elfeledett örökség/Vergessenes Erbe</i> [<i>Forgotten Heritage</i>])	185
Rózsa, Rita	Pioneer of the West Balkans in the EU (Lőrinczné Bencze, Edit: <i>Az európai uniós bővítések elmélete és gyakorlata a horvát csatlakozás tükrében</i>) [<i>Theory and Practice of EU Expansion in Relation to the Accession of Croatia</i>])	188
Czékus, Géza	Zorkóczy – also in Serbian Presentation of the Serbian translation of <i>Újvidék és környékének flórája</i> [<i>Flora of Novi Sad and its Vicinity</i>] by Lajos Zorkóczy	191
Lendák-Kabók, Karolina	Pető, Andrea: Conservative Politics at Crossroads (Redefinition of Gender, based on the lecture at the University of Novi Sad, 31 October, 2014)]	194
	■ ■ <i>In memoriam</i>	
Bence, Erika	„Aki eldobta az ecsetet, és tollat ragadott”. Gulyás József (1937–2014) [“He Who Cast Away the Brush and Took the Pen.”]	197
	Authors in this issue	199
	Reviewers	201

Rajslí Ilona

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
 rajslí@stcable.net

FRANZ MIKLOSICH HELYE ÉS SZEREPE A MAGYAR JÖVEVÉNYSZÓ-KUTATÁS TÖRTÉNETÉBEN¹

*The Role and Position of Franz Miklosich in the
 History of Hungarian Loanwords*

*Mesto i uloga Franca Miklošiča u istoriji istraživanja
 pozajmljenica u mađarskom jeziku*

Franz Miklosich széles körű nyelvészeti tevékenységének fontos szegmentuma volt a magyar nyelv szláv jövevényszavainak feltérképezése. Noha már korábban is történtek próbálkozások a magyar és a szláv nyelvi érintkezések lexikai elemeinek leírására, Miklosich munkája (*Die slavischen Elemente im Magyarischen*, Wien, 1871) úttörő jellegű, mert először nyúlt tudományos igénygel a témához, módszeresen összegyűjtötte a magyar nyelv szláv elemeit, és egybevetette a szláv nyelvi megfelelőikkel. E művének jelentős tudományos recepciója volt a magyar nyelvészek körében, polémiák sora bontakozott ki, de lényeges, hogy mindez lendületet adott a szláv–magyar szókölcsonzés további kutatásának. Miklosich említett műve alapozó jellegűnek számít a magyar jövevényszó-kutatásban, még ha később Melich János, illetve Kniezsa István számos szóetimológiáját korrigálja is, Franz Miklosich volt az, aki Bopp összevető módszerét következetesen alkalmazta etimológiai kutatásaiban. Munkásságának eredményei a legújabb történeti-etimológiai szótárakban is tovább élnek.

Kulcsszavak: történeti nyelvészet, jövevényszavak, arealitás, etimológia, Franz Miklosich

I. BEVEZETÉS

A történeti nyelvtudomány az egyes nyelvek összehasonlításával vette kezdetét. Kialakult egyrészt a rokon nyelvek összehasonlító nyelvtudománya, másrészt az egymással érintkező nyelvek egymásra hatásának vizsgálata, főleg a jövevényszavak kutatása. Franz Bopp (1816), majd Jacob Grimm (1818)

¹ A tanulmány a Szerb Köztársaság Oktatás- és Tudományügyi Minisztériuma 178017. számú projektumának keretében készült.

működése nyomán az összehasonlító nyelvtudomány főbb módszerbeli elvei is kikristályosodtak és megfogalmazódtak (vö. BENKŐ 2003: 56–57). Magyarországon a történeti és összehasonlító módszer előfutárának Sajnovics János (1770) és Gyarmathi Sámuel (1799) számít, az elméleti alapokat Révai Miklós (1803–1806) fektette le.

A komparatív módszerű kutatások közül legrövidebb múltja az areális nyelvészeti vizsgálatoknak van (vö. BALÁZS 1983: 10). Az alapelveket az 1930-as évek elején Jakobson és Trubeckoj, a prágai iskola vezéregyéniségei körvonalazták. Elsőnek a balkáni nyelvek areális kapcsolatait kezdték számba venni és emlegetni. Kopitar három balkáni nyelvet (román, bolgár és albán) vetett össze, Schleicher ezt a göröggel bővítette ki. Miklosich – részben Kopitar hatására – az 1860-as években e négy balkáni nyelv közös vonásait belső fejlődés eredményének tartotta, s felvetette egy szubsztrátum létezését. A 19. század utolsó felében a szókölcsonzés kérdése kerül előtérbe, ebben a munkában Miklosich úgyszintén úttörő munkát végzett.

A magyar és a szláv népek/nyelvek kapcsolata tekintélyes múlttal rendelkezik, hiszen már a magyar törzsek vándorlása korában is feljegyeztek szórványos érintkezést szláv népekkel, ám a magyarság történetében a letelepedéstől kezdve még intenzívebbé válnak a szláv népekkel kialakult kapcsolatok. Ezek a kapcsolatok természetszerűleg kölcsönös nyelvi hatást is jelentenek.

A szláv jövevényszavak kutatásának története is jelentős múltra tekint vissza, visszanyúlik egészen a 16. századig, amikor I. Zsigmond király orvosa, Mathias de Miechów krakkói kanonok, később egyetemi professzor, aki a finnugrisztika számára is fontos művében, az 1517-ben írt *Tractatusban* megjegyzi, hogy az obi-ugorok nyelve hasonlít a pannóniai ugorokéhoz (magyarokéhoz), azzal, hogy ez utóbbiak szavakat vettek át a szlávból. A sokoldalú humanista tudósnak, Verantius Faustusnak (Verancsics) a szótárában (*Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum*, 1595) külön függelékben található azok a szavak, amelyeket a magyarok a „dalmátoktól” vettek át (vö. BÁRCZI 1958: 80). A 17. században is felbukkannak művek, nézetek a magyarok nyelvéről, ilyen pl. Laurentius Toppeltinus de Medgyes (*Origines et occasus Transsylvanorum*, 1667) műve, aki szerint a magyar nyelvben „szarmata” elemek vannak, ami a kor szóhasználatára szerint szláv nyelvet jelölt. Ugyancsak beszámol a szláv kölcsönszavakról Otrókoci Főris Ferenc akadémiai jogtanár (*Origines Hungaricae*, 1693), aki külföldön (Franecker) írja meg kétkötetes, nagy feltűnést keltő munkáját, amellyel tulajdonképpen az összehasonlító nyelvészet iskoláját nyitja meg Magyarországon. Az 1795-ben kiadott *Debreceni Grammatika* (Görög Demeter és Kerekes Sámuel lapszerkesztők műve) előrelépést jelent a téma prezentálásában, hiszen a szláv szavak külön összeállításban szerepelnek. Gyarmathi Sámuel legfontosabb nyelvészeti műveiben: az *Affinitasban* (1799), de a *Vocabulariumban*

(*Vocabularium in quo plurima hungaricis vocibus consona variarum linguarum vocabula collegit...* Szótár, melyben sok magyar szókhöz hasonló hangú, idegen nyelvbeli szókat rendbe szedett... Bécs, 1816) rendszeresen és a kornak megfelelő módszerességgel vet össze magyar szavakat szlávokkal. Leschka István (Stephanus Leschka) *Elenchus Vocabulorum Europaeorum cumprimis Slavicorum Magyarici usus* (Buda, 1825) című műve az első olyan mű, amelyben a szerző minden figyelmét a magyar nyelv szláv elemeinek szenteli; a nagyszámú etimológia között a helyes és teljesen képtelen egyeztetések nagy számban keverednek. Hasonló jellegű Dankovszky Gergely Alajos *Magyaricae linguae lexicon critico-etymologicum* (Pozsony, 1833) című műve, amelyben a szerző minden szót a „tót”-ból igyekszik magyarázni: „A tót itt, és közönségesen ennek a kornak nyelvén korántsem szlovákot jelent, hanem általában szlávot; ez a kifejezés eredetileg olyan szlávokat jelölt, akik magukat *szlověne*-nek nevezték, később a magyar tudományos nyelvben a szlávság gyűjtőneve lett” (BÁRCZI 1958: 80).

Korán felmerül, s még a 19. században is jelen van a szláv nyelvek megnevezésének terminológiai változatossága, több variánssal találkozunk később is. Mivel ekkortájt még javában zajlanak a nyelvújítási viták, a magyar nyelv iránti fokozott érdeklődés állandó jelleggel napirenden tartja a purizmus kérdését, mint azt az 1872-ben induló *Magyar Nyelvőr*² című folyóiratból is láthatunk, más kérdésekkel együtt állandó vita tárgyává válik a magyar nyelv szláv elemeinek kérdése is. Itt kell megemlítenünk Kassai Józsefet, akit a magyar etimológiai kutatások magyar úttörőjeként is emlegetnek; Származtató s gyökereszó Magyar-Diák szó-könyv című művében (I–V. Pest, 1833–1838) számos szavunk „tótos” eredetét kérdőjelezi meg. A népnyelv kutatásában egyébként jelentős eredményeket elérő Kassait e tevékenységében egyértelműen a purizmus vezérli, míg Leschka és Dankovszky ismét más politikai indíttatásra válogatja meg szótára címszavait. A későbbi nyelvésztudó, kiemelkedő szlavista Kniezsa István, valamint Bárczi Géza is korszakhatárként jelöli meg Miklosich szerepét ebben a kutatásban: „Tudományos igényekkel először Miklosich Ferenc nyúl a magyar nyelv szláv jövevényeihez (*Slavische Elemente im Magyarischen*, 1871, magyar fordítása Nyr. XI.; továbbá *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*). Gondosan gyűjti össze a magyar nyelv szláv elemeit és egybeveti a szláv nyelvi megfelelőekkel. Miklosich ezzel megveti az alapját szláv szavaink tudományos vizsgálatának” (BÁRCZI³ 1958: 81). Ugyanakkor objektív képet alkot Miklosich munkásságáról, amikor azt is hozzáteszi, hogy a korabeli eti-

² A nyelv művelésének terén a korszak legfontosabb folyóirata 1872-ben indult, Szarvas Gábor szerkesztésében. A tanulmányban *Nyelvőr* néven is előfordul. Rövidítése: Nyr

³ Bárczinál Miklosich műve ilyen címmel jelenik meg. Szarvas Gábor *Die slavischen Elemente im Magyarischen* címmel adja közre. A magyar nyelvű szakirodalomban SIE rövidítést kapott.

mologizálás módszertana, a tudományos eredmények akkor még nem adnak arra is választ, hogy Miklosich szógyűjteményének tagjai honnan és mikor kerültek a magyarba, s az is jelzi, hogy egyéb vitás kérdések is felmerültek az etimológiák kapcsán.

Miklosich szótára kétségtelenül a legnagyobb visszhangot keltő műnek számított a 19. század második felének magyar nyelvészberkeiben, hiszen a *Nyelvőr*nek alig akad olyan száma, amelyben ne lenne pro vagy kontra vélemény, de a *Nyelvtudományi Közlemények*⁴, a *Philológiai Közlöny*⁵, az *Etnographia*⁶ oldalain számos tanulmány jelenik meg valamely művével kapcsolatban. A nyelvújítási események részeseként a közvélemény is élénken követi ekkor a nyelv ügyeit, így több – a jövevényszavaink életét is érintő cikk jelenik meg a *Pesti Hírlap*⁷ oldalain, jelezve azt is, hogy a nyelv kérdései mindenkit érdeklő téma volt.

II. MIKLOSICH *DIE SLAVISCHEN ELEMENTE* *IM MAGYARISCHEN* CÍMŰ MŰVÉNEK MAGYARORSZÁGI RECEPCIÓJA

A *Nyelvőr* első számában Volf György *Az idegen szavak és a purismus* című tanulmányában a nyelvek érintkezését, a szókölcsonzés témáját is tárgyalja, a régebbi idegen szavak miként idomulnak nyelvünkhöz, s ezt állítja szembe az újabb „divatszavak idegenmajmoló természetével”. Volf cikkében arra hívja fel a figyelmet, hogy helyes mederbe kell terelni az idegen és a jövevényszavak kérdését: „az idegen szavak kérdésének helyes megfejtése égető szükség” – hangsúlyozza (VOLF 1872: 401). Hozzátehetjük, hogy a magyar nyelvújítás újortológus ideje ez, amikor mindenütt a nyelvtisztító szándék és indulat dominál.

Szarvas Gábor is igen korán, már a *Magyar Nyelvőr* 2. számában (1873) *A magyar nyelvbeli idegen szók* című írásában foglalkozik az idegen szavak, a jövevényszavak elméleti kérdéseivel. Ismereteink szerint ebben a számban a *huszár* szó kapcsán tér ki először Miklosich *Die slavischen Elemente im Magyarischen* könyvére is, így a magyar nyelvészberkekbe igen korán, rövidesen a megjelenése után már eljut az etimológiai kötet híre.

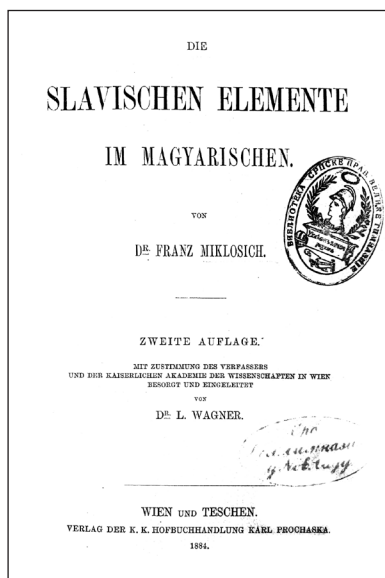
Szarvas ebben az írásában elveket határoz meg, definiálja és körülhatárolja e szócsoport (Szarvas szóhasználatában: „tárgyi szók”) tematikai besorolását.

⁴ Az egyik legrégebb magyar nyelvészeti folyóirat 1862-ben indul Hunfalvy Pál szerkesztésében, a finnugrisztika az irányadó témája.

⁵ *Egyetemes Philológiai Közlöny* (1. évf. 1877 – 71. évf. 1948) nyelv- és irodalomtudományi folyóirat. Jogutódja a *Filológiai Közlöny* 1955-től.

⁶ A Magyar Néprajzi Társaság folyóirata, 1890-ben jelent meg az első szám.

⁷ A korszak jelentős napilapja volt.

Akárcsak Volf, ő is hangsúlyozza, hogy a tárgyakkal együtt eleink a nevet is átvették (SZARVAS 1873: 488). A tanulmány további részében a kölcsönzés módját, a szavak útjának az ellenőrizhetőségét, tehát az átvétel módozatát írja le; azokat a kritériumokat sorolja fel, amelyek alapján ellenőrizni lehet, hogy egy szó átvétel-e. Utal a Nyelvőr 1. számára, ahol már a közvetlen kölcsönzés elmélete tisztázva van: bármelyik nyelvből is ered egy szó, a közvetlen átadót tekintjük „tulajdonosnak”. Az írásban ezután igen részletes, adatolt szóetimológiák következnek, feltehetően Miklosich hatására válogatta össze a példákat, hiszen az *aba* szótól indul (*aba*, *abajdoc*, *abáról*, *ablak*, *abrak* stb.), s kevés kivétellel a szláv eredetet bizonyítja velük.

Ezek a szócikkek mintaként szolgálnak, hogyan képzei el Szarvas a módszeres, tudományos megalapozottságú szóeredeztetés eljárását, s egy-egy etimológia során az illető idegen szónak az elhelyezését a magyarban, valamint a kibocsátó nyelvcsalád nyelveiben. A szócikk végén mérlegeli, hogy mely tényezők valószínűsítik a szó jövevényszó jellegét. Már ezekben a szócikkekben kivétel nélkül hivatkozik Miklosich munkáira, tehát igen korán, szinte az illető művek⁸ kiadásával egy időben tájékozódott róluk.

A Nyelvőrben már az 1870-es években megsokasodtak az egyes szláv jövevényszavakat megvitató, elemző tanulmányok, egy-egy szó körül (pl. *utca*, *levente*, *huszár*, *harc*, *pulyka* stb.) sokszor évekig húzódó vita alakult ki. E szavak etimológiai vitái, a velük kapcsolatban felvetett kérdések egyben arra is jó szolgálatot tettek, hogy a nyelvtudomány alapelveit, diszciplínáinak funkcióját, fontosságát (újra)definiálják, mint ahogyan azt Szarvas Gábor teszi egy-egy etimológia vitáinak kapcsán; hangsúlyozza a történeti nyelvtudomány szerepét, a régi nyelvi adatok argumentáló jelentőségét. Említi a szerző Miklosichot más eredetű szavak kapcsán is, pl. a *kacér* szó tisztázásakor gyakran hivatkozik Miklosich *Fremdwörter in den slavischen Sprachen* (Bécs, 1867) című művére. Az *utca* szó esetében Miklosich véleménye, aki az *ulica* szóból eredeztette a magyar formát, hatalmas port kavart, amit azután folyóiratszámokon keresztül vitattak pro és kontra. Már ekkor érződik az a feszültség, ami majd 1877-ben csúcson sodor;

⁸ Itt jegyezzük meg, hogy a SIE kiadásain kívül Miklosich más műveire is hivatkoznak a kor nyelvészei.

ekkor ugyanis igen súlyos vádak érik a folyóiratot, amire Szarvas a *Tisztázzuk a nézeteket* című írásával válaszol. Ebben megismétli a már annyiszor megfogalmazott nézeteit a jövevényszavak természetéről, a kölcsönzés működéséről, ám itt annak az okát is firtatja, miért fogadják el szó nélkül a magyar nyelvhasználók a legkülönbözőbb nyelvekből átvett idegen szavakat, s miért viszonyulnak oly hevesen, ellenségesen a román, de főleg a szláv szavakhoz. Ennek Szarvas véleménye szerint három fő oka van: a nemzeti hiúság, a tájékozottság hiánya, valamint az a jelenség, hogy a szláv jövevényelemek nagy része – az igen korai átvétel révén – meghonosodott, beépült a magyar nyelv fonéma- és morfémaállományába. E tanulmányában Szarvas olyan jelenségeket⁹ érintett, amelyeket később Miklosich etimológiai gyakorlatában több magyar nyelvész is számon kért. Szarvas tehát kijelöli azokat a kritériumokat, amelyek révén megállapítható, melyik nyelv az illető szó eredeti birtokosa; e kérdés ugyanis évtizedeken át a viták alapját képezte. Így például az *utca* szó esetében is a régi magyar nyelvemlékek adata dönti el Miklosich javára a szó valós etimológiáját.

Értékesnek mondhatók Szarvas szócikkeiben a felbukkanó megjegyzések is, ezekből ismerhetjük meg a korabeli reagálásokat Miklosich műveire. Így tudjuk meg azt is, hogy Miklosich a szláv jövevényelemek közé frazémákat is beemelt, pl. a *duskát iszik* szólást. Szarvas Gábor meg is jegyzi: „Mind a szót, mind a szólást már Miklosich is fölvette a szláv kölcsönvételek közé” (SZARVAS 1877: 108).

Szarvas Gábor a *Magyar Nyelvőr* szerkesztőjeként folyamatosan és igen tudatosan irányítja a szakmabeliek, illetve a szélesebb érdeklődők figyelmét Miklosich munkásságának elfogadása felé, szükség is volt erre, hiszen a közhangulat a szláv jövevényszavak ellen volt hangolva. Ebben élen járt az akkor készülő Nagyszótár¹⁰ munkaközössége is.

1881-ben Halász Ignác több folytatásban (befejezése egészen 1883-ban) „*Visszahódított magyar szavak*” címmel alapos vizsgálatnak veti alá Miklosich *Die slavischen Elemente im Magyarischen* című művét; egyenként értékeli, hangtörténeti érvekkel próbálja bizonyítani állításait, s mintegy 64 szót „perel vissza”, továbbá 12 szó szláv eredetét tartja vitathatónak. Halász itt már utal a közhangulatra, valamint a Czuczor–Fogarasi szerkesztette Nagyszótár utasítására: „a tudva s kétesen idegen szók óvatosan tárgyalassanak s hódíttassanak a magyar nyelv eredeti birtokául”, ahonnan ered cikksorozatának sokat emlegetett címében a *visszahódít* ige. Halász Ignác higgadtan állapítja meg, hogy a

⁹ Pl. az átadó és az átvevő nyelv hangfejlődési tendenciáinak ismerete, mindkét nyelv esetében a nép kultúr- és gazdaságtörténeti vizsgálata, a nyelvemlékek tanulmányozása stb.

¹⁰ A Czuczor Gergely és Fogarasi János által szerkesztett hatkötetes magyar szótár 1862 és 1874 közt jelent meg. Ez az első tudományos igényű, nagy hatású egynyelvű magyar értelmező szótár, szótörténeti elemzést is tartalmaz.

kölcsönzés még nem jelenti azt, hogy egy tárgynak, dolognak ne lett volna a régiségben eredeti kifejezése (HALÁSZ 1881: 194). Kijelenti: „Kölcsönszavaink legnagyobb része a szlávból került” (i. m. 195); majd alaposságát azzal is jelzi, hogy a kutatástörténetet is bemutatja, Verancsicstól Miklosich feldolgozandó művéig. Minősíti a „kitűnő szláv nyelvész” munkáját: „A ki ma a magyar nyelvvel, a magyar nemzet művelődéstörténetével, Magyarország etnográfájával foglalkozik, ez alapvető munka nélkül el nem lehet. Mindenütt megbecsülhetetlen kútforrás. Nagy tudományos készültséggel, lelkiismerettel és pontossággal járt el az adatok összehordásában és megválogatásában” (i. m. 195). Halász tehát nemcsak a nyelvtudomány, hanem a művelődéstörténet és az etnológia számára is jelentős kútforrásnak tartja Miklosich művét. Mindemellett Halász hozzáteszi, hogy a nyelvtudomány új nézetei, elméleti eredményei szükségessé teszik, hogy idővel újrazvizsgáljuk az idegen nyelvi átvételeket. Megállapítja, hogy Miklosich 956 szavából mindössze 25 az ige, közülük Halász külön kiemeli a hangutánzó eredetűeket (pl. *gajdol*, *mormol*, *pirít*, *zsertelődik*). Ezután a szerző részletesen elemzi a vitatott szavakat, főleg azokat tárgyalja, amelyeknél a szemantikai eltérés jelentős, ahol „hangtani összeférhetetlenséget”, illetve valamilyen bizonyítékot talál az összehasonlító nyelvészet segítségével. Kritikájában gyakran arra is rámutat, hogy a vizsgált szó esetében mely szláv nyelvi formák lettek volna alkalmasabbak az összevetésre (i. m. 347).

Különös időbeli egybeesésnek számít, hogy Halász Ignác elemző cikksorozata és Szarvas Gábor fordítása, amellyel magyarul prezentálja Miklosich szótárát, egyazon évben, 1881-ben látott napvilágot. Ugyancsak ebben az évben indítja meg tanulmányosorozatát Munkácsi Bernát is, a magyar összehasonlító nyelvészet jelentős alakja *Szláv kölcsönszók* címmel. Kutatásait az motiválta, hogy Budenz József¹¹ befejezte a *Magyar–ugor összehasonlító szótárt* (1873–1881), így Munkácsi szerint az ősi szókincs feltérképezése után égetően szükségessé vált, hogy a jövevényszavak kérdésére is sor kerüljön hasonló alapossággal, mind Budenz művében. Jelentős meglátása: a magyar nyelvtörténetből kiindulva kell kutatni, hogy „végre tüzetes tanulmány alá vegyük azon hatást is, melyet a magyarral érintkezett idegen népek nyelvei gyakoroltak nyelvünkre, még pedig magyar szempontból, magyar nyelvtörténet alapján” (MUNKÁCSI 1881: 337). Munkácsi a szláv hatást vizsgáló kutatók sorában a cseh nyelvész, Žahourek (*Žahourek*, Johann: *Über die Fremdwörter im Magyarischen*, 1856) nevét is megemlíti, s ezt a sort a következőképpen zárja: „sok anyagot halmoztak volt össze, melyet aztán Miklosich tisztázott a tudós szlávista kritikájával” (i. m. 338). Minden érdeme mellett Munkácsi megfogalmazza a *Die slavischen Elemente im*

¹¹ Budenz a magyarországi finnugrisztika megalapozója; 1872 és 1892 között az akkor felállított „ural-altáji”, azaz finnugor összehasonlító nyelvészeti tanszék tanára volt.

Magyarischen kritikáját: a hangutánzó szók nem alkalmasak a kölcsönvételre, sok hibaforrást jelentenek a műben, sok szó esetében nem található a forrás, továbbá, hogy a szóanyag nem öleli fel a nyelvjárások teljes anyagát; de leginkább azt rója fel, hogy „az adatokat csak szláv szempontból vizsgálja, s nem mutatja azok fejlődését a magyar nyelvtörténetben is” (i. m. 338). A tanulmány sorozat következő részeiben a Szarvas Gábor által kialakított szófejtés-minta alapján etimológiákat ad közre, polemizálva a szláv kölcsönszavak korábbi kutatóival.

Mindeközben Szarvas Gábor kitartóan és eltökélten hártja el a Nyelvört ért vádakat, melyek az Akadémiáról, Ballagi Mórtól és másoktól érkeznek, miszerint a rangos folyóirat idegen nyelvészekkel szövetkezik, és az ortológia oldalán „szlávizál”. S a „kezdők” kedvéért a *huszár* szó példáján (immár sokadszor) értelmezi újra a szláv jövevényszavak problematikáját.

Miklosich művének recepciójában az említett kiemelkedő nyelvészek mellett kevésbé ismert nevek is előfordulnak, ilyen volt pl. Mihály József¹², aki a német kölcsönszavak – közöttük is konkrétan a *harc* szó – taglalása révén utal Miklosichnak a *Die Fremdwörter in den slavischen Sprachen* (1867) című munkájára, és összeveti a *Die slavischen Elemente im Magyarischen* anyagával (1871). Alaposságát jelzi, hogy részletesen leírja a szláv nyelvész kételyeit, amit az illető szó kapcsán kifejt, sőt ütköztet a két műben. Mindeközben Mihály a kutatástörténet tekintetében fontos megállapításokat is tesz, pl.: „a nép, a melylyel együtt élünk, jobban hat ránk, mint az, a melylyel csak érintkezünk” (MIHÁLY 1881: 50).

Szarvas Gábor elsősorban a tudományos közéletben zajló viták s a szláv jövevényszavak iránti nagy érdeklődés miatt tartja indokoltnak, hogy magyar fordításban adja közre Miklosich sokat idézett és számos polémiait elindító művét. Arra hivatkozik, hogy a szláv kutató neve nem ismeretlen a magyar olvasók előtt, sokat hivatkozott szerző a folyóirat első tíz évének tanulmányaiban. „Már maga ez a mozzanat nem csak kíváncsi, hanem egyenest szükséges teszi ránk nézve bírását; ehhez járul még ama körülmény, hogy a folyóirat, a melyben e közlemény megjelent (*Denkschriften der kais. Akademie der Wissenschaften*), csak nagyon kevés könyvtár szekrényében található, a belőle készült külön lenyomat pedig végképp elfogyott” (SZARVAS 1882: 68). Szarvas *A magyar nyelvbeli szláv szók* címen jelentette meg 11 folytatásban a szójegyzéket; a magyar fordítás megjelentetéséhez Miklosich a beleegyezését adta.

A Szarvas Gábor által lefordított mű Miklosich forrásaival kezdődik (*Kútők* címmel) némileg átalakítva, helyenként a saját fordításában használatos művekkel bővítve; majd a *Rövidítések* és a szócikkekben alkalmazott specifikus

¹² Kolozsvári származású orvosdoktor, Pálffy Miklós herceg nevelője, a korabeli közoktatás jeles alakja, aki Budapesten képesítést nyer a német és magyar nyelv középiskolai szintű oktatására is.

grafémák, jelek magyarázata következik *Betűk* címmel. Szarvas lényegében nem fordít, hanem adaptál: a szócikkeket a magyar szótárhasználó számára formálja meg, így a címszó a magyar betűrendnek megfelelően a magyar szavakkal indul, ami már eleve külön figyelmet igényelt: pl. már az első szónál, az *abajdóc* főnévnél a Miklosich-féle szótár 515. szócikkét kellett áthoznia, az *a*-val kezdődő szónak ugyanis Miklosich az *obadvojec* szlovák szót felelteti meg. Szarvas megtartja az eredeti szótár szócikkeinek jól áttekinthető, világos szerkezetét, átveszi az eredeti jól tagoló, vizuális megoldásait; helyenként azonban módosít a nyomdatechnikai megoldásokon, félkövérrel kiemeli a címszót, de egyéb megjegyzéseket is fűz a szavakhoz: pl. mindig jelzi, hogy az illető szóval a magyar nyelvű szakirodalomban melyik forrásban, tanulmányban foglalkoztak (itt főleg a *Nyelvőr*, a *Nyelvtudományi Közlemények* valamely száma szerepel), valamint helyenként jelzi a szó szociális érvényét is: a † jellel a kihalófélben levő szavakat jelzi.¹³ Meglehetősen furcsa megfogalmazását adja Szarvas a *-gal jelölt szavaknak is: a szlávban nem létező, csak a magyarból kikövetkeztetett szavak jeleként értelmezi, mai értelemben ez a jel a rekonstruált szóalak megnevezésére szolgál. Ilyen eset mind a magyar címszavakban (pl. *akat*), mind pedig a szláv megfelelők között előfordul (*agorina*, *gajdati* stb.).

Halász Ignác 1883-ban fejezi be cikksorozatát Miklosich szavainak „átrostálásáról”, de eközben sem csillapodnak a kedélyek; folyamatosan hozzászól a témához szakavatott és kevésbé egyaránt. Ebben az évben jelenik meg a Miklosich munkásságát méltató ünnepi kötet Wagner Lajos tollából.¹⁴ Ezt a köszöntő írást ismerteti Kúnos Ignác, aki kihasználja az alkalmat arra is, hogy a szláv jövevényszavak kérdése körül kialakult hangulatot (pl. ahogyan Wagner ebben az ünnepi írásában tkp. Halász Ignác „visszahódított” szavai miatt háborog), az érvek és ellenérvek hangnemét megfelelő mederbe terelje; ezért hangsúlyozza, hogy mindenekelőtt a tudományosság kell hogy a mércéje legyen a kutatásnak és a közlésnek egyaránt. Kúnos Ignác túlzónak tartja Wagnernek a tanára iránti „hódolatteljes” tiszteletét, hiányolja az egészséges kritikát, az olyan bírálatot, ami további munkára ösztönöz.

1884-ben Munkácsi Bernát újra bekapcsolódik az immár kiterelbelyesedett vitába: *Adalékok a magyar szókincs szláv elemeihez* című írásában (Nyr 312–315, 364–366) utal arra is, hogy a szláv–magyar nyelvi érintkezés kérdését

¹³ A rövidítések között ennek a magyarázata igen homályos: „† jelenti, hogy egy vagy más helyen nálunk itt megvolt utólag beszélve a szó” (SZARVAS 1882: 70). Itt főleg az utólag szó szerepe nem világos.

¹⁴ *Miklosich und die magyarische Sprachwissenschaft*. Festschrift zum Jubiläum des Herrn Universitätsprofessors Dr. Franz Xaver Ritter v. Miklosich im Wien. Von Dr. L. Wagner. Pressburg und Leipzig. 1883

komplex megközelítésben érdemes kutatni, ezért ő maga a déli szláv nyelvekben, Halász Ignác pedig az északi szláv nyelvekbe átkerült magyar szavak kimutatásán munkálkodik. Halász e kutatás eredményeit 1888-ban kezdi publikálni, és öt folytatásban jelenik meg *Magyar elemek az északi szláv nyelvekben* címmel. A bevezetőben elismeréssel szól az elődök munkájáról. „Nálunk a legujabb időig főként azon hatás kimutatásával foglalkoztak, mellyel a velünk hajdanában vagy a jelenben együtt élő népek nyelve volt a mienkre. Főként a török és szláv nyelvek hatása talált eddig leghivatottabb kutatókra és meglehetősen bő tárgyalásra. Majdnem egy század óta foglalkoztak e kérdéssel magyar és szláv nyelvészek egyaránt” (HALÁSZ 1888: 250). A szócikkekben rendszeresen utal Miklosich műveire, leginkább a *Die slavischen Elemente im Magyarischen* adataira, valamint az *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen* adataira.

A 19. század végi nyelvészeti folyóiratok, tudományos fórumok publikációiból kiderül, hogy az említett nyelvészek mintegy folyamatos dialógust alakítottak ki Miklosich szótárának adataival. Ezek a folyóiratok kölcsönösen tájékoztattak a saját köreikben folyó munkákról, a kiadott könyvek is bemutatásra kerülnek, így a nyelvészeti tájékozódás igen sikeresnek mondható ebben az időszakban. Szarvas Gábor sokban hozzájárult a mértéktartó, a tudományra korlátozódó figyelem megtartásához, hiszen több hullámban is felizzottak a kedélyek; pl. olyan kérdésben, jelenthet-e a szókölszönzés automatikusan dominanciát is? A „szavak birtoklása” mint központi kérdés merült fel a horvát és a magyar nyelv viszonyában is, amely felvetés a horvát képviselőházból indult, ám Szarvasnak sikerült érvekkel alátámasztott, mértékletes hangnemű nyugvópontra helyeznie a témát.

1885-ben Asbóth Oszkár és Volf György a *zsoltár* szó eredete kapcsán hosszasan vitázik a Nyelvőr oldalain. Ebben a vitában nemcsak a szavak etimológiája volt fontos, hanem a mögöttes művelődéstörténeti háttér, a népek kapcsolatainak a mikéntje. Asbóth felveti az *ószlovén nyelv* terminust (feltehetően éppen Miklosich nyomán), amely sokáig él a magyar nyelvészeti terminológiában, de sok félreértésnek is az alapja. Asbóth szerint „e nyelven nem a mai szlovén nyelv valami régebbi formáját, változatát kell érteni, hanem azt a nyelvet, amely az úgynevezett ó-egyházi-szláv nyelv alapjául szolgál” (BÁRCZI 1958: 82). A vita ekkor tehát már több síkon folyt, nemcsak a nemzeti, kulturális háttér, az „elsőbbség” kérdése, hanem terminológiai ellentétek is a polémia tárgyai lettek. Volf György *Egy kis szlavisztika* című válaszában úgy dönt, hogy Miklosich *Altslovenische Formenlehre in Paradigmen mit Texten aus glagolitischen Quellen* című művére (Wien, 1874) hivatkozik, ezért tanulmányában többször is idézi a mű megfelelő részeit, majd a *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen* I. (Wien, 1852) kötetéből idézi a bolgár nyelvtípusra vonatkozó részeket. A vitás terminológiai kérdésben Volf így zárja a saját részéről: „E kérdés-

ben az ítélt közöttünk, a kit maga Ásbóth állított fölöttünk bírónak: a jelenkor legnagyobb szlavistája, Miklosich. Én meghajlok ítélete előtt” (VOLF 1885: 501). Ásbóth 1886-ban *Ószlovén és újszlovén* című cikkében kemény szavakkal illeti Volfot, s ugyancsak hivatkozik Miklosich említett művére, ám ő a saját értelmezésében idézi. A végeláthatatlannak tűnő vitát végül maga a szerkesztő, Szarvas Gábor zárja le.

1885-ben Szarvas Gábor immár másodszor foglalkozik igen tüzetesen Miklosich *Die slavischen Elemente im Magyarischen* című könyvével, mégpedig a 2. kiadásról¹⁵ hírt adva. A második kiadásban magát a szótárrészt Wagner Lajos¹⁶ előszava, majd bevezető tanulmányai¹⁷ előzik meg. Miklosich tulajdonképpen műve a 35. oldaltól kezdődik *Die slavischen Elemente im Magyarischen* címmel, maga a szótár a 61. oldaltól található, ezt követi a szömutató és a források.

Szarvas ismertetésében görcső alá veszi Wagner bevezető tanulmányait: megállapítja, hogy ezek szerint elsősorban a nem magyar ajkú olvasók számára készültek. Legkomolyabb kifogása Wagner ellen az, hogy félremagyarázza Halász Ignác „visszahódított” szavait, csalhatatlannak, kritikán felülinek tartja volt tanárát, mesterét. Szarvas bíráló hangnemben fordul a szerző, Miklosich irányába is, felrója neki, hogy nem vette figyelembe a magyar fordítás anyagának adatapparátusát, a benne levő számos észrevételt, korrekciót, s nem építette be a 2. kiadásba. Szarvas tehát azt a gyakorlatot hiányolja az új kiadásból, amit az elsőben Miklosich következetesen végigvitt; amikor is saját szóetimológiai vizsgálatait összevetette Budenz kutatásaival.¹⁸

Szarvas szigorú, esetenként kemény megfogalmazása azonban mindvégig a tudományosság szintjén mozog, éppen ezért utasítja vissza felháborodottan a *Philológiai Közlöny* 1885-i (áprilisi) számában megjelent írást, melyben Thúry József a témához nem méltó módon, nem a tudomány, hanem csupán az indulattól vezérelve „szól arról a tudósról, a kiről mindenütt, a hol a tudományos munkálkodást igaz értéke szerint tudják becsülni, csak a legnagyobb elismeréssel, tisztelettel szólnak” – jegyzi meg Szarvas (SZARVAS 1885: 226).

¹⁵ A második kiadás egy példánya megtalálható az újvidéki Matica srpska könyvtárában. Adatai: *Die slavischen Elemente im Magyarischen* / von Franz Miklosich. – Zweite Auflage / Mit Zustimmung des Verfassers und der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien besorgt und eingeleitet von L. Wagner. – Wien ; Teschen : Verlag der k. k. Hofbuchhandlung Karl Prochaska, 1884 (Teschen : K. k. Hofbuchdruckerei Karl Prochaska). – [4], 139 str. ; 23 cm. COBISS.SR-ID 152420871 Signatura: 7197

¹⁶ Wagner Lajos a teológiát Pozsonyban, bölcsészet- és nyelvtudományi tanulmányait Budapesten végezte, tanított Besztercebányán, Budapesten, szerb és szlovák nyelvet tanított Pozsonyban.

¹⁷ 1. Das Magyarische ein Glied des Altaischen; 2. Die Verwandtschaft des Magyarischen mit den ugro-finnischen Sprachen; 3. Die Lehnwörter im Magyarischen.

¹⁸ Mivel a mű első kiadása nem volt elérhető, ezt az állítást nem tudjuk alátámasztani.

1887-ben Balassa József *Adalékok a magyar szókincs szláv elemeihez* címmel Miklosichnak egy másik szótáráról, az egy évvel korábban Bécsben közreadott *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen* című művéről írja meg észrevételeit. Hangsúlyozza: „Ez a munka nemcsak a szláv nyelvtudományra bír kiváló fontossággal, hanem bennünket is közelebről érdekel. Azon nagy hatás miatt, a melyet egyes szláv nyelvek a magyarra gyakoroltak, a magyar nyelvésznek már egy tisztán a szláv nyelvekre vonatkozó szótárt is örömmel kell üdvözölnie s kiváló figyelmére méltatnia. Miklosich azonban nem elégszik meg azzal, hogy összeállította a különböző szláv nyelvek szókincsét, hanem mindig tekintettel van a velük érintkező idegen nyelvekre is. »Die dem slavischen von fremdher zugekommenen wörter wird man beachtet finden – írja az előszó végén –; ebenso jene slavischen wörter, welche in fremde sprachen eingedrungen sind. Welche sprache als die entlehnende, welche als die gebende anzusehen sei, lehrt der zusammenhang.« S azon nyelvek közül, melyekkel a szláv nyelvek ily kölcsönadó s kölcsönvevő viszonyban állanak, legkiválóbb helyet foglalja el a magyar” (BALASSA 1887: 14–15). Balassi néhány új kutatási eredménnyel járul hozzá a szláv–magyar lexikai egybevetés témájához. Ugyanebben az évben Balassa *Miklosich etimológiai szótára* címmel egy higgadt hangú – a több évtizedes vitát lezárandó – írásában elégedetten állapítja meg, hogy a neves szlavista etimológiai szótárába sok olyan eredményt bevitt, érvényesített, amit időközben a magyar nyelvészek publikáltak, bizonyítottak, tehát figyelemmel követte a magyar nyelvészkörök munkáját.

Hozzászól a jövevényszavak témájához Simonyi Zsigmond is, *Idegen hatások* című, elméleti témákat fejtegető írásában a hangoktól kiindulva a szerkezetekig minden szinten vizsgálja a nyelvi kontaktusokat, s nemcsak az idegenből a magyarba került szavak életét, hanem a fordított irányú kutatást is fontosnak tartja (SIMONYI 1888).

Szarvas Gábor a „nyelvészköltő” Vörösmartyval és Arany Jánossal is szembekeverül, ha a tudomány pártatlan, tiszta alapokon működő létét védelmezi. *Hazafigaskodás a tudományban* című írásában (Nyr. 1895: 1–14) megfogalmazza egyértelmű üzenetét: a nemzeti kizárólagosság nem tűrhető el. Az Akadémia többször is vádolja a Nyelvőrt az idegen elemek „előszeretettel történő lajstromozása” miatt. Szarvas immár utolsó alkalommal¹⁹ cáfolja meg a jövevényszavak elméletének vadhajtásait, mint amilyen a dominancia, a szavak birtoklásának kérdése, illetve az a tévhit, hogy a műveltebb nép adja át a szót a műveletlenebb rászorulóknak.

Érdekes kitérőt alkot a kutatástörténetben Valló Albert Nándornak *Tót elemek a magyar nyelvjárásokban, különös tekintettel a magyarság és szláv-ság viszonyára történeti, néprajzi és nyelvi alapon* című kiadványa (Keszthely, 1897), amelynek ismertetője révén Asbóth Oszkár új szempontok szerint

¹⁹ Szarvas 1895 októberében hunyt el.

hasznosíthatja Miklosich szóanyagát. Különös színfolt ez a szláv kölcsönzések történetében, hiszen itt az eddig hiányolt tájszavak kerülnek előtérbe, mégpedig a néprajzi háttér segítségével.

Asbóth Oszkár Munkácsival vitatkozva – *Szláv igék a magyar nyelvben* című írásában – 1896-ban még egyszer felveti a törökből és a szláv nyelvekből átvett igék kérdését, azok számbeli alakulását mutatja be Miklosich műveinek bevonásával is. A szláv jövevényszavak kérdése felmerül még 1899-ben is, ekkor a *huszár* szó etimológiája ürügyén izzanak fel a kedélyek, Réthei Prikkel Marián ugyanis megkísérli az ázsiai múltra terelni a szó származását, ám a „délibábos” nyelvészkedés ideje leáldozóban van, hisz már ekkor megjelennek a Nyelvőrben Melich János hozzáértő szövetimológiai cikkei (pl. a *kalangya* szó kapcsán). Viták is kerekednek még ezekben az években (pl. Melich és Asbóth között), de ezek már nem érik el a korábbi évtizedek hevesességét.

Az 1890-es évektől a figyelem a jövevényszó-kutatás más területei, így a német kölcsönzés felé fordul, ami azzal is magyarázható, hogy Miklosich alapozó kutatásai s a körülöttük kialakult kimerítő és eredményes viták során nyugvópontonra került, s a kor lehetőségeinek megfelelően ki lett dolgozva a szláv jövevényszavak rétege. Ezekhez a témákhoz érdemben Melich János s majd Kniezsa István nyúlt, de jelentős eredményeket ért el Hadrovics László, Nyomárkay István is. Kniezsa István munkásságára különösképpen nagy hatással voltak Miklosichnak a szláv kölcsönsszavakat feldolgozó művei; kétkötetes szótárának *Bevezetőjében*²⁰ be is vallja, hogy már egyetemi éveiben elhatározta, hogy elkészíti e jövevényszó-csoport monografikus feldolgozását. Hozzátette, hogy Miklosich sajátosan szűkszavú, lakonikus jellegű összevető szócikkei további munkára, gyűjtésre ösztönözték. Másrészt viszont a szótár anyagában folyamatosan vitatkozik a korai előddel, így a második kötetben külön részben foglalkozik a kétes eredetű, illetve a bizonyítottan nem szláv származású szavakkal. Újabban Zoltán András hiányolja Kniezsa művében a korai szlavisták eredményeit, noha több szláv eredetű szót már korábban sikeresen eredeztettek. Szerinte Kniezsa Miklosich művét tekinti határkönek, az előtte működő nyelvészeket nem említi (ZOLTÁN 2004).

Ha Miklosich szótárának mai érvényességét ellenőrizzük, illetve arra keressük a választ, miért is lehetett műve korszakhatár a szláv szavak kutatásában, arra megfelelő adatot nyújt a szótár valamely részének elemzése, összevetése a mai magyar etimológiai szótárak adataival. Kniezsa István monumentális munkája mellett rendelkezésünkre áll a TESz.²¹ illetve az EWUng.²², amely

²⁰ Kniezsa István: *A magyar nyelv szláv jövevényszavai I–II*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974

²¹ *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–IV*. kötet. (TESz.) Főszerk.: Benkő Loránd. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1984

²² *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen 1–3* (EWUng.) Főszerk.: Benkő Loránd. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993–1997

több tekintetben újíttotta az etimológiai szótár szerkesztési elveit, valamint helyenként új adatokkal is szolgál. Ha kiemeljük pl. az *a*, *á* betűs szavakat – és kiindulási alpnak Szarvas fordítását vesszük – azt látjuk, hogy a szavak nagy többségének eredeztetése megállja a helyét: *abajdócz*²³, *abárol*, *ablak*, *ábráz*, *abrak*, *abroncs~abrincs*, *abrosz*, *aczel*, *akal*²⁴, *akna*, *akó*, *apacsin* 'tutajevező', *apácza*, *apát*, *asag~azsag* 'piszkavas', *aszat*, *asztag*, *asztal*, *asztalnok*, *atraczel* 'névényféle'. Kniezsa (valamint később a magyar etimológiai szótárak) a következő szavakról állapították meg, hogy nem szláv eredetűek: *abruta*, *alamizsna*, *apad*, *árok*, *aszag*. Kniezsa kétes eredetűnek tartja az *agár* szót, míg a TESz. a szláv eredet valószínűségét fenntartja. Az *ángor* viszont nem létező magyar szóalak Miklosich szótárában.

Nyelvészberkekben időnként az is felmerült, hogy a jövevényszavak között milyen arányok mutathatók ki: melyik nyelvből hány szó kerülhetett át a magyarba. Mindezt a találgatást Balassa József a *Philológiai Közönyben* (1885) megjelent írása indította útjára, amelyben a német jövevényszavak szerepét sokkal kisebbnek vélte, mint a szláv nyelvekét. Erre reagálva Szarvas Gábor még nem tud pontos, számszerű adatokkal érvelni, de megjegyzi, hogy a török, a szláv, az olasz jövevényszavak feltárása jelentős eredményeket hozott²⁵, a német és a román folyamatban van, a német szavak terén viszont kevés a módszeres kutatás. A számszerű adatok mindig fontosnak bizonyultak, így Bárczi Szófejtő szótárában²⁶ 12,4% a szláv, 7,3% a német s 5,8% a latin eredetű szavak aránya. Legújabbban az EWUng. alapján végeztek kutatást a mai magyar nyelv szókincsének származási kategóriáiról, ahol a jövevényszavak 53,21%-ot mutatnak. Ugyancsak az EWUng. alapján a 20. századi magyar szövegekben 33,3%-ú a szláv jövevényszavak jelenléte, ez az adat magasabb Benkő Lorándnak 1962-ben végzett számításaihoz mérten, ő 27%-ot mutatott ki.

ÖSSZEGZÉS

A magyar nyelv szláv jövevényszavainak kérdése hosszú időn át foglalkoztatta a magyar nyelvészeket, valamint a közélet egy részét egyaránt. Polémiák sora alakult ki, zajlott a tudományos fórumokon, de ugyanakkor az írott sajtó több orgánumban is. Maga a téma arra is alkalmas volt, hogy általa a nyelvtudomány más aspektusaira is hangsúly került, a történeti nyelvtudomány

²³ A szavakat a Magyar Nyelvörben közölt helyesírás szerint közöljük.

²⁴ Itt Szarvas íráshibára hívja fel a figyelmet, az *akol* szó kívánczra a címszóba.

²⁵ „Hogy minő sikerrel, elég azt az egy körülményt emelnünk ki, hogy közülük még a leghivatottabb kéz (Miklosich) munkája: 'A magyar nyelvbeli szláv elemek' se nevezhető teljesen bevégett műnek, mert igen sok még benne a pótolni való” (Szarvas: *Német kölcsönszók*. Nyr. 1885, 195).

²⁶ Magyar Szófejtő Szótár, Budapest, 1941

metodológiája is csiszolódott, előtérbe került az areális nyelvészet kérdése. Miklosich munkássága jelentős motiváló erő volt a korabeli lexikai vizsgálódásokban, ugyanakkor hatása túlmutat korán: etimológiai eredményei beépültek a 20. századi szótárakba, és a legújabb etimológiai kutatásokban is korszakhatárként tekintik a magyar nyelv szláv jövevényszavairól írt munkáját.

IRODALOM

- BALASSA József 1887. Adalékok a magyar szókinsz szláv elemeihez. = *Nyr* 16. 14–21.
- BALASSA József 1887. Miklosich etimológiai szótára. = *Nyr* 16. 108–111.
- BALÁZS János 1983. Az areális nyelvészeti kutatások története, módszerei és főbb eredményei. = Balázs János (szerk.): *Areális nyelvészeti tanulmányok*. Tankönyvkiadó, Budapest, 7–113.
- BÁRCZI Géza 1958. *A magyar szókinsz eredete*. Tankönyvkiadó, Budapest
- BENKŐ Loránd 2003. *Nyelvtörténet és mai nyelv*. ELTE, Budapest
- HALÁSZ Ignác 1881. „Visszahódított” magyar szók = *Nyr* 10. 193–198, 244–249, 346–353.
- HALÁSZ Ignác 1883. „Visszahódított” magyar szók = *Nyr* 12. 5–12, 55–60, 97–103.
- HALÁSZ Ignác 1888. Magyar elemek az északi szláv nyelvekben. = *Nyr* 17. 250–255, 300–307, 444–449, 495–500, 532–530.
- LÁNCZ Irén 2007. Múltban a múlttól. Vélemények a jövevényszavak kapcsán a szerb(szláv)–magyar kapcsolatokról a 19. század második felében. = *A szerb–magyar viszonyok a történelemben*. Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa održanog 15. juna 2007 god. Filozofski fakultet u Novom Sadu, 309–315.
- MELICH János 1910. *Nyelvünk szláv jövevényei*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest
- MIHÁLY József 1881. Német szókölcsonzések. *Nyr* 10. 49–54.
- MUNKÁCSI Bernát 1881. Szláv kölcsönzők. *Nyr* 10. 337–345, 385–389, 481–485, 529–533.
- NYOMÁRKAY István 1989. A magyar és a szerbhorvát nyelv kapcsolata. = Balázs János (szerk.): *Nyelvünk a Duna-tájon*. Tankönyvkiadó, Budapest, 291–351.
- SIMONYI Zsigmond 1888. Idegen hatások. = *Nyr* 17. 481–489.
- SZARVAS Gábor 1873. Magyar nyelvbéli idegen szók. = *Nyr* 2. 487–493, 534–536.
- SZARVAS Gábor 1877. Szó- és szólásmagyarázatok. = *Nyr* 6. 103–108.
- SZARVAS Gábor 1885. Egy zavaró hang. = *Nyr* 14. 225–227.
- VOLF György 1872. Az idegen szavak és a purismus. = *Nyr* 1. 393–401.
- VOLF György 1885. Egy kis szlavisztika. = *Nyr* 14. 499–501.
- ZOLTÁN András 2004. A magyar nyelv régi szláv jövevényszavai és a szláv nyelvtörténet. = *Kisebbségkutatás* 4. URL: <http://www.hhrf.org/kisebbségkutatás/kk_2004_04/cikk.php?id=1298 (Letöltve: 2013. dec. 1.)

The Role and Position of Franz Miklosich in the History of Hungarian Loanwords

A significant segment of Franz Miklosich's extensive linguistic endeavours was mapping Slavic loanwords in the Hungarian language. Although there had earlier been attempts in describing the lexical elements of Hungarian-Slavic connections, Miklosich's work (*Die slavischen Elemente im Magyarischen*, Wien, 1871) was groundbreaking since he was the first to approach the subject in a

scientific manner, to collect the Slavic elements in the Hungarian language, and contrast them with Slavic linguistic equivalents. This work had a noteworthy scientific reception among Hungarian linguists, series of debates ensued, but most importantly, all this gave impetus to further research into Slavic-Hungarian transmission of words. Miklosich's above mentioned work is considered as a landmark in the research of Hungarian loanwords, and regardless of corrections in etymology by János Melich and István Kniezsa, it was Miklosich who consistently applied Bopp's comparative methodology in his etymological exploration. The results of his work still persist in the most up-to-date etymological dictionaries.

Keywords: diachronic linguistics, adoptions, areality, etymology, Franz Miklosich

*Mesto i uloga Franca Miklošiča u istoriji istraživanja
pozajmljenica u mađarskom jeziku*

Unutar širokog spektra lingvističkih aktivnosti Franca Miklošiča kao važan segment može da se spomene sistematska obrada pozajmljenica slovenskog porekla u mađarskom jeziku. Iako su poznata i ranija nastojanja da se opišu leksički elementi jezičkih veza između mađarskog i nekih od slovenskih jezika, Miklošičevo delo (*Die slavischen Elemente im Magyarischen*, Wien, 1871 [Slovenski elementi u mađarskom, Beč, 1878.]) je inovatorskog karaktera, pošto je on bio prvi koji je tematici prišao sa naučnog stanovišta, metodički je sakupljao slovenske elemente u mađarskom jeziku, te ih je upoređivao sa odgovarajućim slovenskim parnjacima. Delo je naišlo na značajnu naučnu recepciju u krugu mađarskih lingvista, razvila se bogata polemika, no značaj svega toga jeste da je sve to pružilo zamah daljim istraživanjima slovensko-mađarskih leksičkih pozajmljivanja. Spomenuto Miklošičevo delo se smatra temeljnim u istraživanju pozajmljenica u mađarskoj lingvistici, i uprkos tome što su kasnije Janoš Melih i István Knježa korigovali brojne njegove leksičke etimologije, Franc Miklošič je bio taj, koji je konzekventno primenjivao Bopove komparativne metode u svojim etimološkim istraživanjima. Rezultati njegovog stvaralaštva dalje žive čak i u najnovijim istorijsko-etimološkim rečnicima.

Ključne reči: dijahrona lingvistika, pozajmljenice, arealnost, etimologija, Franc Miklošič

Beérkezés időpontja: 2015. január 19.

Közlésre elfogadva: 2015. január 23.

Farkas Szilárd

· Kinizsi Pál Élelmiszeripari Szakképző Iskola, Kaposvár
· farkas81@freemail.hu

THE HUNGARIAN RECEPTION OF KIERKEGAARD IN THE 1930'S

Kierkegaard magyar recepciója az 1930-as években

Recepcija Kjerkegora 1930-ih godina u Mađarskoj

In this paper I attempt to summarize the results of my research project that I have been engaged in for several years. The aim of my research was to investigate the effects of Søren Kierkegaard's (1813–1855) works and ideas on the Hungarian intellectual life in the first third of the 20th century. This topic has been researched for a decade, a few overviews have been published (NAGY 2009, GYENGE 2000) but no study has been made which focuses on interpretation in the 1930's. A prerequisite of the work was to reflect on some basic theoretical problems of writing philosophical history. However, the research is also relevant for ideological history, because the discussed topic is closely related to the crisis-philosophical theories of the era. My primary aim was to create an integrating, text-centered work which helps with basic orientation. The study can also be seen as an attempt at treating the Hungarian reception of Kierkegaard with as precise methods as possible. This was provided chiefly by the mapping of philological links and the genealogy of possible classifications, interpretations and readings.

Keywords: Kierkegaard, reception, Hungarian philosophy, crisis, protestant theology

The place of writing philosophical history within the field of philosophy has long been debated. Investigations of effective history represent an especially problematic area. I would like to emphasize that the topic of my paper is not Kierkegaard himself, but what could have been seen of him in the intellectual climate of the early 20th century. There is a generally accepted chronological and thematic categorization of the Danish philosopher's effective history. The chronological categorization of Kierkegaard's Hungarian reception is less relevant for us, because we are concerned with only one period; however, an overview of the major periods is in order (NAGY 2009). Hungarian reception began with György Lukács's 1910 essay (LUKÁCS 1997), which, despite its significance, remained an isolated attempt. A wide reception only emerged in the 1930's. This boom lasted for only a decade because historical turmoil swept

away the Danish philosopher from the Hungarian intellectual sphere. It was only thirty years later, in the 1970's that he appeared in a couple of papers and even then only examined from an ethical perspective. His works were translated only in the 1990s, which allowed widespread reception¹. The enclosed nature of the Hungarian reception began a gradual change in the early 2000s when there was an obvious aspiration to join international research and be able to internationally present the result of Hungarian reception.

The other usual way of categorizing the works of Kierkegaard's reception is based on thematic criteria. As a rule, philosophical, theological and literary-aesthetic works are differentiated, although certain authors and works cannot be separated into such distinct categories. An important aspect of Kierkegaard's reception in Hungary in the 1930's is that theological and philosophical criteria, issues and methods are inseparably intertwined in them. The majority of the authors were protestant theologians who had a solid knowledge of philosophy. The literary branch of this reception can provide interesting results, as it is a barely researched area even though many 20th century works show the indirect effects of Kierkegaard².

Kierkegaard's German reception was helpful in answering many of the theoretical problems of Kierkegaard's Hungarian reception. The German reception, being the earliest after the Danish, acted as a primary transmitting medium towards other European schools of philosophy. Most readers of Kierkegaard in the era accessed the unique world of his works in German instead of Danish. Furthermore, the significant amount of secondary literature available on the topic was also produced in German³. It should not be neglected either that this philosophical tradition served as one of the main sources for Kierkegaard's ideas. His works are very much related to the works of German idealist philosophers, especially Schelling and Hegel. The majority of the Hungarian interpreters of the 1930's grew into this tradition because this was what they familiarized themselves with at school, therefore they were committed towards idealism even if they often voiced criticism.

I attempt to provide a classification of recipients, which would help mapping their ideological relationships. We should be aware that most authors can fit into more than one group. The group of *protestant theologians* is the most straight-

¹ A typical result of this revival is the following publication of conference proceedings: NAGY 1994.

² Among others Kálmán Mikszáth, Endre Ady, Mihály Babits; Dezső Kosztolányi and Attila József, János Pilinszky, Béla Hamvas, Miklós Mészöly and György Konrád showing the effects of early existentialism.

³ The Appendix of my dissertation contains the list of primary and secondary literature used by the authors of the 1930's which clearly supports this.

forward one: László Ravasz, Sándor Tavaszy, Béla Vasady, László Széles, Lajos Zsigmond Szeberényi and Sándor Koncz belong here⁴. Their works, which border on philosophical and theological reception, are characterized by the use of the tools of philosophy and the goals of theology. Their works generally aim at “Christianizing” the Danish philosopher and emphasizing the “edifying” part of his oeuvre.

The other large group is that of the “*Kierkegaard-biographers*”⁵: Béla Brandenstein, Sándor Tavaszy, László Széles, Lajos Zsigmond Szeberényi, Sándor Koncz and György Lukács. In their case biographical aspects are foregrounded during interpretation.

Two authors with their brief writings, Olivér Brachfeld and László Noszlopi can be classified as *psychologists*, who tried to show the complex system of relations between modern psychology and the Danish philosopher.

It would be an exaggeration to claim that Béla Hamvas and György Lukács form a group on their own because they cannot be classified elsewhere, due to the fact that the former was an intellectual outsider of his own era, while the latter was a conformist. However, it is interesting that many common features can be discovered in their relation to Kierkegaard.

For the German Kierkegaard-reception, I relied on Schulz’s categories (SCHULZ 2009: 308–309), and here I would like to emphasize those two into which most of the analyzed works can be sorted: we can talk about *productive reception* in cases where Kierkegaard plays a central role in the author’s work but it is observable only in certain parts or chapters. The other fairly typical type is *receptive production* in which case the author devotes the entire work – paper, treatise, essay or even entire book – to Kierkegaard. I decided to add a seventh category to Schulz’s six groups, which was “Hungarianization” because the earliest translations of the examined era have to be considered parts of the effective history.

The significance of György Lukács (1885–1971) cannot be stressed enough. On the one hand, he produced the first piece of the Hungarian reception, an essay from 1910, in which the then 25-year-old young man’s attention was drawn to the Danish philosopher’s problem of love-breakup-creation. On the other hand, the Danish philosopher’s influence was still vividly present in Lukács’s philosophy decades after he wrote, and later disowned, his essay on Kierkeg-

⁴ Many of them knew each other well; many figures of the Hungarian reception of Kierkegaard can be found among the members of a single intellectual workshop, the Soli Deo Gloria Reformed Student Movement: László Ravasz, Sándor Koncz, László Széles and Béla Vasady.

⁵ The term was introduced by Béla Vasady (VASADY 1931: 19).

aard, and it was still observable in the 1930's and 1940's, as others have also pointed out (NAGY 2011, GYENGE 2005). Lukács's interpretation carries a number of characteristic features, which brings about its uniqueness and which also crop up the reception of the 1930's even though there is no explicit trace that those authors were familiar with Lukács's essay⁶.

For instance, Lukács was able to recognize some important aspects of the study of Kierkegaard's states. Though he was blind to the problem of desperation-anxiety-jump he could very well see the compulsion of choice, perhaps owing to his own experiences. He recognized the core similarities of the aesthetic and religious state, because in both cases we arrive outside of ethics, and pure subjectivity becomes determining.

Lukács was known to be distant and even hostile towards religion; nevertheless, he acknowledged certain practical results of Kierkegaard's faith. By Kierkegaard's approach, he could realize how the individual can be alienated because of incommunicability and inexpressibility. However, Lukács's big mistake was that he considered the Danish philosopher's criticism of religion to be merely "religious atheism".

Lukács's perhaps most consequential error was that he did not recognize the effects of Kierkegaard's pseudonyms and the inherent interpretational potential. He treated the entire oeuvre as a single body of texts, therefore he could not have been aware of the fact that the personalities constructed for the pseudonyms and the complexity of diaries, notes, edifying speeches and philosophical writings could be disputable.

The perpetuation of the essayistic discourse in the Hungarian reception is primarily attributed to Lukács. Based on his collection of essays we can talk about a biographic approach, which – even today – is perhaps the most apparent, disputed and diversely interpreted feature of Kierkegaard's reception. Zoltán Gyenge pinpointed that the reason behind this phenomenon is the fact that Lukács realized that in case of the Danish philosopher, the "personal experiences are very closely intertwined with the thoughts" (GYENGE 2005: 39).

László Ravasz (1882–1975), a protestant bishop, was a significant protestant thinker of the first half of the 20th century. He studied at Kolozsvár University, where he was a student of Károly Böhm, along with Sándor Tavaszy and others. This is important for us because in 1914, almost at the same time as Lukács, he published a short paper on the Danish philosopher (RAVASZ 1914). Furthermore, he translated two of his sermons (RAVASZ 1929). With a paper published in 1930,

⁶ This complete rejection can be attributed to the fact that by the 1930s Lukács himself disowned his early works and due to his political involvement he became an "outcast" from these circles of the Hungarian intellectual life.

he undoubtedly connected to the contemporary problems of crisis. He saw the way out in the return to the original Christian faith, his final conclusion was the same as Sándor Koncz's: "The solution of crisis is redemption" (RAVASZ 1932: 246).

After the first interpretations of the 1910's, let us now examine who produced the effective history of the interwar period. The works of Sándor Tavaszy (1888–1951) provide the starting point of the big wave of reception in the 1930's and at the same time they are also significant concerning the research areas and questions of effective history. At Kolozsvár University he was a teacher of reformed theology, bishop's secretary and later professor of philosophy.

The author treated the Danish thinker explicitly in two works: *Kierkegaard személyisége és gondolkodása* [Kierkegaard's personality and thinking] published in 1930 and *A lét és valóság. Az egzisztencializmus filozófiájának alapproblémái* [Existence and reality. Basic problems of existentialist philosophy] published in 1933, but his indirect influence is also observable in other works.

He arrived at Kierkegaard through German mediation: through Spengler's idea of crisis and Barth's dialectical theology. Existentialism and Heidegger were ways in which Tavaszy continued the Danish philosopher's legacy.

Béla Vasady (1902–1992), theologian, was a professor in Pápa, Sárospatak and from 1925 onwards in Debrecen, after returning from his annual American study trip. In 1945 he emigrated to the United States where he continued his work as a teacher, his research and editorial work until his death.

His book titled *A hit misztériuma* [The mystery of faith] was created for two reasons. On the one hand, with the aim to "clarify the Christian faith" he wanted to recompense his earlier mistakes in the psychology of religion, while on the other hand he aimed to "introduce the reader to present-day theological thinking" (VASADY 1931: 4). Kierkegaard's role and the role of authors and schools continuing his legacy were quite significant in both aspects. Vasady's work can be construed as a typical attempt at Christianizing the Danish author and it also exemplifies that analyses with a well defined aim can also yield correct interpretations.

The next two authors arrived at the Danish philosopher from the area of psychology. Ferenc Olivér Brachfeld (1908–1967) studied in Budapest, and between 1925 and 1927 in Paris and in Vienna as a student of Alfred Adler. The central problem of his works is usually referred to as the "betrayal of the intellectuals". Julien Benda's 1927 work by the same title⁷ sharply criticized the 19th-20th century intellectuals who served those in power and "practicality", and no longer sought Truth and Goodness because of an idea or an ideology. Brachfeld drew inspiration to study Kierkegaard partly from the Spanish intellectual life, especially from José Ortega y Gasset who was an important representative of European existentialism, and partly from Adler's psychology.

⁷ Julien Benda: *Az írástudók árulása*. Anonymus, Budapest, 1945

László Noszlopi (1901–1990), who was the other psychologist with an education in philosophy, worked on the border of two interrelated sciences: ethics and psychology. He produced two short papers in the 30's: *Kierkegaard a változó korszak tükreben* [Kierkegaard in the reflection of a changing zeitgeist] (1932), and *A modern társadalom embere Kierkegaard szemléletében* [The man of modern society from the approach of Kierkegaard] (1933).

In both his papers there is a definitive psychological perspective and therefore a biographical starting point. Noszlopi's statements are often rather shallow in the earlier piece, while in his second paper many important questions and problems of Kierkegaard are interpreted precisely.

László Széles (1907–1958) was a representative of protestant theologians, who, as a member of the Soli Deo Gloria Reformed Student Movement, was friends with Sándor Tavaszy and László Ravasz. It is possible that he got impulses from this intellectual workshop to write his 1933 work, *Kierkegaard gondolkozásának alapvonalai* [The basics of Kierkegaard's thinking]. Despite Széles "Christianizing" the Danish philosopher – similarly to other contemporary Christian thinkers – he nevertheless produced an authentic picture of him, concentrating on the most important works, notions and problems he was able to mediate Kierkegaard's thoughts to his readers with exceptional meticulousness. The precise description of incognito and the new notions created by Széles through the translation of Kierkegaard's works and terminology should be considered a significant achievement for the entire Hungarian reception.

Béla Brandenstein's (1901–1989) interest in Kierkegaard was rather "professional" because he was not "infected" by his style and thoughts as opposed to the majority of the Danish philosopher's interpreters. The basic stance of this author, as a systematically thinking philosopher, is the opposite of Kierkegaard's. The Danish philosopher has no decisive influence on his oeuvre, the study devoted to his should only be considered a "slip" brought about by the need to fulfill his scientific curiosity. What I consider the biggest achievement of the book is that the author has been able to provide an overview for the Hungarian readers of the most important texts of Kierkegaard, which belong to a body of work that has drawn ever greater attention in the era.

In 1937 Lajos Zsigmond Szeberényi (1890–1941) devoted an entire book to the Danish philosopher, titled *Kierkegaard élete és munkái* [Kierkegaard's life and works]. Beside this work, in 1929 he produced the translation of two short sermons⁸. Szeberényi's biggest mistake could have been that he wanted

⁸ KIERKEGAARD, Søren: *Önvizsgálat. Isten változatlansága*. Translated by Szeberényi Lajos Zsigmond. Új mandátum, [Debrecen], [1993].

to protect his church by all means, which resulted in the interpretations containing false verdicts, shifts of focus and distortions. András Nagy aptly called Szeberényi's work the "efforts of a unique whitewashing" in which the main thread of the entire analysis is the dogmatism of the Lutheran church and the sole purpose is to integrate Kierkegaard's attack on the church into this ideology (NAGY 2011: 147). Unfortunately, Szeberényi was also blind to the philosophical themes of the corpus. With his simplifications and mistakes he arrived at dilettantism.

Béla Hamvas (1897–1968) is a figure of the intellectual life of the era that is impossible to sort into any of the conventional categories. He could have been the founder of a school of thought thanks to his wide scope of interest and charismatic behavior as a thinker, yet he was excluded from the Hungarian philosophical canon where he still cannot be placed with certainty.

The Danish philosopher was present in Hamvas's thinking from the 1920s, his strongest influence was observable in the works created in the second half of the 1930s and the first half of the 1940s. Kierkegaard appears both explicitly and indirectly in many different ways and in connection with many topics in Hamvas's works: through figures (for example Karl Jaspers or Heidegger), works and intellectual traditions. His works titled *A világválság* [The world crisis] and *Szellem és egzisztencia* [Spirit and existence] provide the major pieces of reception, but the number of those novels, papers, essays or notes is far larger in which the reader can find a couple of hidden references. Primarily along the concepts of crisis, sin, religion and existence can we discern the footprints of Kierkegaard on Hamvas's works.

It should be emphasized that with his novel titled *Kierkegaard Szicíliában* [Kierkegaard in Sicily] Hamvas obviously crossed the boundary of literary reception. Although the purpose of his thought experiment devoted to the "Socrates of Copenhagen" is some kind of deep empathy rather than understanding, we can still find many layers of philosophy during the analysis of the text. The significance of Hamvas in Kierkegaard's reception is mainly that he was able to summarize the crisis literature of the end of the century, and connected it with the existentialist school, while in doing so reflecting on many Kierkegaardian problems.

Sándor Koncz (1913–1983), reformed theologian, teacher, and academician was, for many reasons, a highly significant figure of Kierkegaard's Hungarian reception of the early 20th century. The interpretational wave of the 1930s culminated in his work, titled *Kierkegaard és a világháború utáni teológia* [Kierkegaard and post-war theology] which synthesized previous achievement on an internationally measurable level. This latter aim is evidenced by the fact that at the end of the work the reader can find a German and English summary

and a nearly thirty-page-long specialized bibliography. He referenced the existing Hungarian works, often arguing with them thereby presenting his own point of view.

Sándor Koncz's book is a fitting closure of the 1930s wave of reception. Despite the fact that his aim, which he maintained throughout the work, was to assess the theological effects, the philosophical aspects are not the least bit negligible either. The most interesting parts of the book were those which contained Koncz's reflections on the problems of effective history and the Hungarian aspects of the reception.

The first point to mention in the summary of the research results is a feature that is observable in every interpreter of the era: namely, the biographical perspective and the emphasis on biographical elements in the reception. It is especially true of those authors who are categorized as *Kierkegaard-biographers* that the biography "outweighed" the analysis, and the presentation of life events became an endeavor done only for its own sake. Among the authors of longer, book-length studies Széles and Koncz tried to introduce the Danish thinker through separating life and philosophy, which is obviously an effect of identifying with the methodology found in the German literature and reflects a modern approach.

Another frequently occurring motif is the unique style which reflects the Danish philosopher's influence. Based on the essay form and the accompanying discourse, this is most strongly observable in Lukács and Hamvas. The *protestant theologians'* – from Tavaszy to Koncz – interest in the philosophy of religion and Kierkegaard's criticism of the church usually provided enough protection against any significant or long-lasting influence. In their case, mostly the description of the phenomenon can be found: sometimes they talk about the modern following of the Socratic stance, sometimes about the existentially weighed questions forcing the reader to take sides and at other times about the literary use of indirect communication. Béla Brandenstein's objective scientific approach represents the other extreme in this case, as no traces of personal affectedness can be discovered in his work.

Owing to its complexity, the Kierkegaardian incognito is difficult to examine, and it is especially problematic to pinpoint how much could the interpreters of the 1930s have seen form all this. Certain interpreters, for instance Szeberényi, only mentioned it as a peculiarity, but some others sensed its complexity and presented some of its aspects. For example, Koncz gives a description of dialoguing works and pseudonyms. Hamvas created the heroes of his novel in a very Kierkegaard-like manner, attempting to apply certain practical aspects of "masked literature". In Vasady's case with a strange interpretation twist all this boiled down to be a "Christ-like incognito".

“Stage theory” also appeared in most of the texts from the 1930s. In general, it can be said that the *protestant theologians* interpreted the states as a process of development, the ultimate goal of which is to arrive at religion. Examples of this dialectic thinking can be the works of Brachfeld, Szeberényi and Koncz, but while the first two of them described the states only in general terms, the third was able to see and describe all three “life options” in their respective depths. László Széles interpreted the Danish philosopher’s stages through the notion of “categories of existence”, with significant amounts of further thoughts. As opposed to this, many interpreters were only able to describe only one stage, which often resulted in serious mistakes and unacceptable interpretations.

The crisis-theme can be considered to be the cornerstone of the entire Hungarian reception. This provided the key to the interpretation in many authors. The definitive theoretician of the topic was obviously Béla Hamvas, who, through the compilation of a bibliography of crisis literature, defined the Danish philosopher’s role in the prediction of crisis universally apparent in the era, and at the same time based on he also developed a distinct cultural criticism.

After the First World War, the idea of crisis became a focal point in the entire European intellectual life. Hungarian intellectuals and those who were cut off from Hungary by the newly established borders felt this especially deeply due to the suffered losses. Thus the philosophy of crisis in Tavaszy’s work first became the continuation of Spengler’s cultural criticism then later minority philosophy and finally a catalyst driving him to Heidegger and existentialist philosophy.

The other defining factor for the authors responsible for creating the Hungarian effective history of the era was commenting on Kierkegaard’s criticism of the church and religion and taking a stance in the issue. This is another topic that none of them – except for Lukács – could have avoided, and its interpretation defined their entire view of Kierkegaard. In the case of the *protestant theologians* it can generally be seen that they tried to fit Kierkegaard’s works into the Christian faith, or in other words to “Christianize” him. However, huge differences are apparent among them. For instance Sándor Koncz gave a thorough and authentic picture of the Danish thinker, while the sole purpose of Szeberényi’s entire output was to twist Kierkegaard’s oeuvre into being dogmatically acceptable. The purpose of Béla Vasady’s book is to present the modern theological trends and notion of faith built on a Kierkegaardian source, using the Danish philosopher’s ideas to this end, but not being at all concerned with his critical approach towards the church. As opposed to this, Béla Brandenstein acknowledged and analyzed from several perspectives Kierkegaard’s anti-religiousness and tried to grasp it within the notion of “private Christianity”.

Among his contemporaries, Béla Hamvas succeeded in understanding Kierkegaard's criticism of religion in the most complex way. An essential element of his entire output and ideological stance was *criseology*, which partly relied on the Danish philosopher's ideas, in which one of the ways leading out of crisis was the restored, "preexistent Christianity". His deep understanding is also evidenced by the fact that he spoke about an "inner Christianity" the major element of which is the subjective relationship to God, which is only available to the individual and not the community.

Even at the beginning of the research the unavoidable question arose: what brought about the nearly ten year long boom of Kierkegaard's reception in Hungary in the 1930s. During this period, Kierkegaard shot to the foreground of European thinking, so the question should rather be what could have been the reasons behind the abrupt end of the reception in Hungary. Besides the obvious historical changes the individual fates of the authors were equally important, furthermore the authors could not rely on primary texts translated into Hungarian and amidst the historical turmoil they could not pass their interest onto future generations of researchers.

However, Kierkegaard's Hungarian reception did not cease entirely with the 1930s. There is evidence that during and after the Second World War a number of works about Kierkegaard were produced – for instance by György Nádor, József Szigeti or György Bartók – but these remain unexplored even today.

On the whole, I believe that the "interpretational boom" of the 1930s was a great but missed opportunity in the history of Hungarian philosophy. Despite the diverse experiments drawing on multiple sources, the reception failed to achieve significant depths. Although Hungarian thinkers, especially Sándor Koncz with whom the Hungarian effective history of the 1930s came to an end, made efforts to be open towards Kierkegaard's European reception, their endeavors were not significant enough to be recognized abroad in their time or to be recognized in Hungary until the present day.

REFERENCES

- BRACHFELD Olivér 1932. Søren Kierkegaard, a „szellem határőre”. = *Debreceni Szemle*. 9. 347–353.
- BRANDENSTEIN Béla 1934. *Kierkegaard*. Franklin társulat, Budapest
- HAMVAS Béla 1937. A világválság. = *A Fővárosi Könyvtár évkönyve*. VII. Budapest, 55–105.
- HAMVAS Béla 1978. Kierkegaard Sziciliában. = Kenyeres Zoltán (ed.): *Esszépanoráma*. Szépirodalmi, Budapest, 92–104.
- HAMVAS Béla 1988. *Szellem és egzisztencia*. Pannónia Könyvek, Pécs
- FARKAS Szilárd 2010. Søren Kierkegaard és Lukács György szerelemfelfogásának kapcsolódási pontjai. = *Fordulat*. 10. 122–131.

- FARKAS Szilárd 2013. Határhelyzetben – Tavaszy Sándor Kierkegaard-képe. = *Létünk*. 1. 16–37.
- FARKAS Szilárd 2014. Válságból válságba – Kierkegaard-i lábnymok Hamvas Béla életművében. = *Létünk*. 1. 40–67.
- GYENGE Zoltán 2000. Kierkegaard-Forschung in Ungarn. Vergangenheit und Gegenwart. = *Kierkegaard Studies*. Walter de Gruyter, Berlin–New York. 341–357.
- GYENGE Zoltán 2005. Lukács Kierkegaard felfogása a *Lélek és formák*ban és *Az ész trónfosztásában*. = Boros János (ed.): *Ész, trónfosztás, demokrácia*. Brambauer, Pécs. 33–46.
- KONCZ Sándor 1938. *Kierkegaard és a világháború utáni teológia*. Fekete Pál és Társai, Miskolc
- LUKÁCS György 1997. Forma az élet zátonyán. Søren Kierkegaard és Regine Olsen. = Uő: *A lélek és a formák. Kísérletek*. Napvilág, Budapest
- NAGY András (ed.) 1994. *Kierkegaard Budapesten*. Fekete Sas, Budapest
- NAGY András 2009. The Hungarian Patient. = Jon Stewart (ed.): *Kierkegaard's International Reception*. Berlin–New York
- NAGY András 2011. György Lukács: From a Tragic Love Story to a Tragic Life Story. = Jon Stewart (ed.): *Kierkegaard's Influence on Social-Political Thought*. Ashgate. 107–136.
- NOSZLOPI László 1932. Kierkegaard a változó korszellem tükrében. = *Magyar Kultúra*. 445–449.
- NOSZLOPI László 1933. A modern társadalom embere Kierkegaard szemléletében. = *Társadalomtudomány*. 89–93.
- RAVASZ László 1914. Kierkegaard. = *Protestáns Szemle*. XXVI. 133–134.
- RAVASZ László 1929. *Egység a különbségben*. Sylvester, Budapest
- RAVASZ László 1932. Korunk válsága. = Ravasz László: *Alfa és ómega*. Franklin-társulat, Budapest
- SCHULZ, Heiko 2009. A Modest Head Start: The German Reception of Kierkegaard. = Jon Stewart (ed.): *Kierkegaard's International Reception*. Ashgate, Berlin–New York. 307–419.
- SZEBERÉNYI Lajos Zsigmond 1937. *Kierkegaard élete és munkái*. Evangélikus Egyházi Könyvkereskedés, Békéscsaba
- SZÉLES László 1933. *Kierkegaard gondolkodásának alapvonalai*. Sárkány Nyomda, Budapest
- TAVASZY Sándor 1930. *Kierkegaard személyisége és gondolkozása*. Erdélyi Múzeum, Kolozsvár
- TAVASZY Sándor 1933. *A lét és valóság. Az egzisztencializmus filozófiájának alapproblémái*. Erdélyi Múzeum, Cluj-Kolozsvár
- VASADY Béla 1931. *A hit misztériuma*. Sárospatak

Kierkegaard magyar recepciója az 1930-as években

Tanulmányomban egy többéves kutatás eredményeit foglalom össze. Ennek célja az volt, hogy feltérképezzem Søren Kierkegaard (1813–1855) műveinek, gondolatainak hatástörténetét a XX. század első harmadának magyar szellemi életében. Már egy évtizede folynak a témával kapcsolatos vizsgálatok, néhány áttekintő munka is megjelent, azonban az 1930-as évek interpretációját középpontba állító elemzés máig nem készült. A kutatásnak esztétörténeti vonatkozásai is voltak, hiszen a tárgyalt téma szervesen kapcsolódik a korabeli

válságfilozófiai teóriákhoz. Elsődleges törekvésem volt, hogy egy rendszerező, szövegközpontú, az alapvető eligazodást megkönnyítő mű jöjjön létre. A filológiai kapcsolatok felderítése, a lehetséges klasszifikációk és az interpretációk, értelmezések genealógiájának bizonyítása szintén a célok között szerepelt.

Kulcsszavak: Søren Kierkegaard, recepció, magyar filozófia, válság, protestáns teológia

Recepcija Kjerkegora 1930-ih godina u Mađarskoj

Studija predstavlja sažetak rezultata koji su proistekli iz jednog višegodišnjeg istraživanja autora. Cilj istraživanja je bio da se sačini mapa istorije uticaja dela i misli Sorena Kjerkegora (1813–1855) na duhovni život u Mađarskoj u prvoj trećini 20. veka. Istraživanja u vezi ove teme vrše se već desetak godina, objavljeno je i nekoliko preglednih radova, međutim do danas još nije vršena ni jedna analiza koja bi u svoj fokus postavila interpretaciju 1930-ih godina. Ovdje predstavljeno istraživanje se delom odnosilo i na istoriju ideja, naime tema rada je usko povezana i sa teorijama filozofije krize iz posmatranog perioda. Prvenstvena težnja autora je bila da sačini sistematizovano delo u čijem su fokusu posmatrani tekstovi i koje može da doprinese osnovnoj orijentaciji među pojmovima. A među daljim ciljevima istraživanja mogu da se navedu i otkrivanje filoloških veza, odnosno argumentovanje mogućih klasifikacija, te genealogije postojećih interpretacija Kjerkegorovog stvaralaštva i njegovih uticaja.

Ključne reči: Søren Kjerkegor, recepcija, filozofija u Mađarskoj, kriza, protestantska teologija

Beérkezés időpontja: 2014. december 29.

Közlésre elfogadva: 2015. január 17.

Bene Adrián

... Pécsi Tudományegyetem,
... Bölcsészettudományi Kar, Irodalomtudományi Doktori Iskola
... beneadrian@gmail.com

ÉMILE BOUTROUX MAGYAR RECEPCIÓJA

The Hungarian Reception of Émile Boutroux

Recepcija Emila Butrua u Mađarskoj

A tanulmány Henri Bergson mesterének, a mechanikus determinizmus egyik fő megkérdőjelezőjének, Émile Boutroux francia filozófusnak a magyar fogadtatását tárja fel. Ebben középponti szerepe Fogarasi Bélának volt, a későbbi dialektikus materialista filozófusnak. Boutroux a teológusok számára a materializmus elleni fellépése miatt volt vonzó, a szabad-
elvű gondolkodók viszont a francia szubjektív tudományfilozófia képviselőjét látták benne. Munkásságának fogadtatása magában foglal több ismertetést, tanulmányt, emellett hivatko-
zásokat, valamint művei magyar fordításait. Munkássága a legnagyobb hatást Fogarasi
mellett talán Halasy-Nagy Józsefre gyakorolta, de Makkai Sándor és Prohászka Ottokár is
fontosnak tartotta műveit. A recepció egymást követő szakaszai – részben a történelmi-ide-
ológiai körülmények hatására – a mind teljesebbé váló feledés fázisai lettek. Ennek elem-
zése talán a termékeny újraolvasás lehetőségeit is megmutathatja, amellett, hogy árnyalja a
magyar filozófiatörténetről alkotott képünket.

Kulcsszavak: filozófiatörténet, életfilozófia, voluntarizmus, anti-pozitivizmus, mechanikus
determinizmus, tudományfilozófia, metafizika, szabadság

Émile Boutroux (1845–1921) a századforduló évtizedeinek egyik legel-
ismertebb francia filozófusa, nemzetközi szinten is. 1912-ben választják az
Académie française tagjává, 1913-tól a Magyar Tudományos Akadémiának is
tagja. Ő készítette el Leibniz *Monadológiájának* kritikai kiadását 1881-ben. Ne-
vét szokás tanítványával, Bergsonéval együtt említeni, mint a fizikalizmussal
szemben a pszichikai, a szabadság, az intuíció középpontba állítóit – saját korá-
ban éppúgy, mint napjainkban (GAULTIER 1921; FEDI 2001). A Sorbonne-on
tanára volt Durkheimnek és Blondelnek, nagy szerepe volt annak a többek kö-
zött Henri Poincaré nevével fémjelzett „új tudományfilozófiának” a terjeszté-
sében, amelynek képviselői (Milhaud, Duhem, Le Roy és mások) egyetértettek
abban, hogy „a tudomány postulatumai, elvei és meghatározásai conventiok,
önkényes választás következményei” (BOUTROUX 1914: 298–299). Megjegy-
zendő, hogy a William James pragmatizmusát is közvetítő, német bölcséleti is-

kolázottsággal is rendelkező francia gondolkodó szintetizáló jellegű életműve elsősorban nem ennek, hanem a vallásos szellem, a hit és kötelesség hangsúlyozásának a révén volt beilleszthető a korabeli magyar filozófiai közgondolkodásba.

Magyar recepciója az 1910-es években volt a legélénkebb, elsősorban a fiatal Fogarasi Béla fordítói munkájának köszönhetően. Két könyve és egy cikke (Lukács és Fülep *Szellemében*) jelenik meg ekkoriban magyarul, amelyeket recenzeálnak is, többek között a *Nyugatban*. Azonban magyar közvetítőjének marxizálódásával, majd emigrációjával e recepciós folyamat megtorpan, később pedig a kommunista hatalomátvétel után a dialektikus materializmus uralkodó ideológiává válása gyakorlatilag feledésre ítélte mint „szubjektív idealista” filozófust. Ebben a dekanonizálódási folyamatban nem történt változás 1989 után sem, így az esetleges alkotó átvételként megvalósult recepciót az 1945-tel lezárult korszakban kell kutatnunk. Boutroux magyar nyelven megjelent szövegeinek és fogadtatásának alábbi áttekintésével magyar hatását próbáljuk feltérképezni, ha csupán nagy vonalakban is, hiszen a közvetett, burkoltan megnyilvánuló hatások kutatása túlmutatna jelen tanulmány keretein.

Boutroux-t kortársai a francia szellem egyik legtökéletesebb reprezentánsaként tartották számon, mind hazájában, mind a nagyvilágban, beleértve a német és angolszász filozófiai életet. A magyar méltatók számára Boutroux filozófiatörténeti, oktatói közvetítő érdemei és elegáns, közérthető stílusa képezik az értékelés alapját, hiszen esetében rendszeralkotó eredetiségről nem beszélhetünk. Boutroux filozófiatörténeti jelentősége elsősorban abban áll, hogy feltámasztotta a spiritualizmust, és eltávolodva Cousin dualizmusától, Charles Renouvier és Félix Ravaisson hatása alatt mindenben „az életet, mondhatni a lelket kutatta” (PAYOT 1921: 45).¹ Utóbbinak ajánlotta 1874-ben disszertációját is. Ebben (*De la contingence des lois de la nature*) már szembehelyezkedik a mechanikus determinizmussal, leszögezve, hogy a minőség a mennyiségből nem vezethető le, a tudatállapotok pedig nem darabolhatók fel. Egész későbbi életműve ezen az alapon nyugszik. A pszichikainak, az intuíciónak és a szabadságnak a középpontba állítása korszakos jelentőségű volt, hiszen többek között Bergson szemléletmódjára is meghatározó hatást gyakorolt.

Az 1892–93 folyamán a Sorbonne-on tartott előadásai magyarul is megjelentek (*A természettörvény a jelenkor tudományában és filozófiájában*). A logikai, a matematikai és a tudományos törvények ismeretkritikai szempontú áttekintése során Boutroux ugyan hasznosítja Poincaré proto-konstruktivista

¹ „Dans les œuvres de l’homme, dans l’homme même et dans la nature, c’est la vie, je devrais dire l’âme, qu’il recherche, parce que, seule, elle lui paraît vraiment intéressante et efficace.” Paul Gaultier: *Les Maîtres de la pensée française*. Payot, Paris, 1921. 45.

tudományelméleti meglátásait, miszerint a törvények nem rejlenek magukban a dolgokban, viszont az empirikus igazolhatóság alapján fiktívnek sem tekinti azokat. Mindez a determináció (mint törvények és jelenségek viszonya) valóságosságának tagadásához szolgáltat számára érvet: ha a törvények és jelenségek szellemünk termékei és a létben magában nincsenek, akkor igaz ez a determinációra is. Vagyis a mechanikus okság nem jelenti szabadságunk tagadását, hiszen a világ nem áll fenn önmagában, a mechanikus okságot elképzelő szellem nélkül (BOUTROUX 1913a: 45). Ahogyan a fizikai minőségek nem vezethetők vissza a mechanikai törvényekre (BOUTROUX 1913a: 49), úgy az élet spontaneitása és célszerűsége sem a fiziológiai szükségszerűsége (BOUTROUX 1913a: 60), vagyis számolnunk kell a szellem, a lélek, a szabadság szerepével.

Ezt helyezi filozófiai antropológiai keretbe a tudomány és a vallás viszonyát tárgyaló terjedelmes művében (*Tudomány és vallás a jelenkori philosophiában*) Pascal nyomdokain (és tegyük hozzá, Sartre fenomenológiai egzisztencializmusának egyik előképeként): az ember lényege az „arra irányuló törekvés, hogy meghaladjuk azt, ami adva van” (BOUTROUX 1914: 81–82), és ezáltal „szabadnak hinni magunkat” (BOUTROUX 1914: 395). Érdekes ellentmondást eredményez a Nietzsche antiesszencializmusára emlékeztető (és megint csak Sartre egyik kiindulópontját képező) gondolat, amelyet Boutroux Comte ellenében fejt ki: az emberi természet nem egyszer s mindenkorra adott dolog, mert az emberi lény változik, és folyton újjáteremti önmagát (BOUTROUX 1914: 83). Axiológiai szempontból viszont nem jellemzi Boutroux-t ez az antidogmatikus-antiszubsztancialista álláspont, a Jó, a Szép, az Igaz tekintetében kimondottan idealista nézeteket vall (BOUTROUX 1914: 85). Ezek azok az értékek, amelyek alapján kitűzzük céljainkat és cselekszünk, márpedig ezeket a tudomány nem magyarázza, ezért nem „a lét tökéletes kifejezése, hanem megközelítésének bizonyos módja” (BOUTROUX 1914: 251). Boutroux ezen az úton jutott el végül a hit, a szeretet és a kötelesség misztikájához, az ész mellett az intuíció, az értelem mellett az akarat szerepét hangsúlyozva.

Boutroux gondolatvilágának e töredékes megidézése után három lépcsőben tekintjük át a magyar recepciót. Először is, természetesen, a szerző magyarul megjelent szövegeit kell számba vennünk, a kiadás ténye mellett figyelmet fordítva arra, hogy ki fordította ezeket, és hol jelentek meg. Ezek az általános magyar hatás lehetősége mellett, kijelölik azt a kört, amelyben nagyobb eséllyel fedezhetünk fel átvételeket vagy éppen kritikai reflexiót. Másodsor, a Boutroux-val vagy műveivel foglalkozó tanulmányok, recenziók tartalmi és kontextuális elemzése következik. Végül pedig – és valószínűleg ezen a területen lenne érdemes további kutatásokat végezni – a korabeli (ez alatt a második világháború végéig tartó korszakot értem) és a korra vonatkozó történeti irodalomban fellelhető hivatkozások felkutatása és értékelése egészíti a

képet. Mindhárom területen elképzelhető, hogy az alábbiakban említetteken kívül más források is léteznek, ennek ellenőrzése nagyobb lélegzetű filológiai kutatást igényelne.

A haláláig tizennégy könyvet megjelentető, számos előadást és kisebb közleményt jegyző Boutroux életművét magyar nyelven mindösszesen öt szöveg reprezentálja, dacára elismertségének, magyar akadémiai tagságának. Ezek közül az első a *Szellem* első számában látott napvilágot, *Természet és szellem* címen, Fülep Lajos fordításában (BOUTROUX 1911). Ez az 1903 és 1905 között a glasgow-i egyetemen tartott előadásainak a kivonata, és csírájában tartalmazza már a lényegét annak a gondolatmenetnek, amit Boutroux 1908-ban majd a *Tudomány és vallás*ban adott közre. A nyilván korlátozott hatású, ám úttörőként számon tartott folyóiratban való megjelenés jelzésértékű arra nézve, hogy Boutroux jelentőségével a hivatalos filozófiától független kör ekkoriban már tisztában volt. A filológiai hűség jegyében megemlíthetjük, hogy 1913-ban a *Magyar Paedagogia* közölte Boutroux *Elnöki beszédét* (BOUTROUX 1913b). Ugyanebben az évben egy jelentősebb tétel is napvilágot látott: *A természettörvény a jelenkor tudományában és filozófiájában*, Fogarasi Béla fordításában, az Athenaeum Modern Könyvtár népszerű, elsősorban irodalmi jellegű sorozatában (BÁLINT 2002). Valószínűleg az itt kiadott, Fogarasi által fordított Bergson² és Boutroux-művekéhez hasonló, többzetes példányszámmal ekkoriban kevés filozófiai mű dicsekedhetett. Nem sokkal ezután, 1914-ben megjelent Boutroux nagyszabású műve, a *Tudomány és vallás a jelenkori philosophiában*, szintén Fogarasi fordításában, a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában. Ekkorra már Boutroux az Akadémia tagja (1913-tól), és a fordító is nagyobb tekintéllyel bír, miután megvédte *Az ítélet voluntarisztikus elmélete* című disszertációját (szintén 1913-ban). Az első világháború kitörésének idején tehát Boutroux Magyarországon nemcsak hivatalos elismertségnek örvend, hanem már szélesebb körben is ismert. Ez a recepciós folyamat torpan meg a háborúval, hiszen Boutroux utolsó magyarul megjelent szövege 1915-ben a *Német és francia szellem a Huszadik Században* (BOUTROUX 1915). A pacifista szózat a korabeli közhangulattal bizonyára nem állt összhangban, ahogyan azt a történelem is igazolja. A fordító neve ugyan (a lapban egyébként megszokott módon) nincs feltüntetve, de mint a Társadalomtudományi Társaság tagja, valószínűsíthetően ezúttal is Fogarasi volt az, aki a fordítást végezte.

A magyar nyelvű filozófiai fordításirodalom korabeli fellendülése természetesen nem elsősorban a kortárs gondolkodókat, és – figyelembe véve a magyar filozófia német orientációját – különösen nem a franciákat igyekezett megis-

² Henri Bergson: *Bevezetés a metafizikába*. Ford.: Fogarasi Béla. Politzer, Budapest, 1910. A Modern Könyvtár 9. kötetét még Politzer Zsigmond és Fia Könyvkereskedése adta ki. A kiadóváltás hátterében éppen az óriási siker állt, lásd erről Bálint fenti tanulmányát.

mertetni a közönséggel. Ez részben megmagyarázza, hogy miért csak az 1910-es években indul meg Boutroux magyar kiadása. Érdekesebb ennél az a tény, hogy 1915-tel le is zárul ez az alig megkezdődött folyamat. Ennek hátterében pedig történelmi, politikai, ideológiai okokat feltételezhetünk. Az antanttól elszenvedett világháborús vereség, a franciák szerepe a kisantant létrejöttében és Magyarország megszállásában, majd területi megcsonkításában olyan tényezők voltak, amelyek a nemzeti-konzervatív kurzus filozófiai életében nem kedveztek a francia orientáció erősödésének. Mindenesetre Boutroux-val kapcsolatban, mint látni fogjuk, még egyik legjobb ismerőjénél, Halasy-Nagy Józsefnél is megfigyelhetjük a Boutroux-ra való hivatkozások eltűnését. A másik történelmi jelenség, amely éreztetette a hatását Boutroux recepciójában, a marxista és kommunista befolyás erősödése a magyar szellemi körök egy részében, a Tanácsköztársaság létrejötte és bukása, majd sokak – köztük Fogarasi Béla, Boutroux főfordítója – emigrációba vonulása. Ezzel együtt Fogarasi filozófiai érdeklődésének iránya is módosul, és a korábban általa fordított Bergson és Boutroux ekkor már szubjektív idealistáknak – tehát hamisnak, elvetendőnek – minősülnek a dialektikus materializmus nézőpontjából.

Boutroux természetesen nem volt ismeretlen Magyarországon a fent említett szövegeinek magyar kiadását megelőzően sem. Úgy tűnik, a nemzetközi figyelemhez képest ütemkéséssel, a franciául 1908-ban megjelent *Tudomány és vallás* hívta fel rá hazánkban a figyelmet, majd pedig a *William James*ről 1911-ben közreadott munkája. E művekről több magyar recenzió is megjelent, a *Tudomány és vallás*ról szólók egy része a magyar kiadást követően. Érdekes módon, az 1913-ban magyarul megjelent *A természettörvény a jelenkor tudományában és filozófiájában* aránylag gyenge kritikai visszhangot váltott ki (egyetlen rövid ismertetőről van tudomásom).

A recenziók egy része a kontextust is bemutatja (mind a francia filozófiai előzményeket, mind az életmű egészét), egy részük pusztán rövid tartalmi kivonatot ad. Utóbbiak nyilván kevésbé érdekesek az utókor számára, hiszen sem a szerző filozófiai tájékozottságát nem tükrözik, sem értékelő-reflexív mozzanatot nem tartalmaznak. E csoportba tartozik a magyar Boutroux-irodalom első darabja, Ányos István ismertetése a francia nyelvű főműről, a megjelenést követő évben, 1909-ben, a *Magyar Filozófiai Társaság Közleményeiben* (ÁNYOS 1909). Ányos a könyv szerkezetének felvázolása után a legnagyobb terjedelemben a Comte- és a James-fejezetet tárgyalja, egyetértve Boutroux Comte-kritikájával, és vélhetően a könyv vallásra vonatkozó (részben jamesi) meglátásaival. Legalábbis nyílt kritikai elhatárolódás nem fogalmazódik meg – ez az irodalmi szabad függő beszédre emlékeztető megfogalmazás Boutroux könyvének módszere is. Ez mindkét esetben jelentősen megnehezíti az önálló vélemény és az átélessel előadott ismertetés elkülönítését. Hasonló tartalmi kivonatot nyújt a James-könyvről Vida Sándor 1912-ben (VIDA 1912).

Itt kell megemlítenünk azt a szemlét, amely a *Huszdik Században* F. B. monogrammal jelent meg *Újabb vallásbölcseleti kutatások* címmel (FOGARASI 1915). Ebben Fogarasi Béla sajátos módon az ő maga által fordított *Tudomány és vallást* ismerteti, ha három más, hasonló témájú mű társaságában is.³ Fogarasi tudományos módszer és világnézet konfliktusának mint az értékválságban szenvedő kor tünetének a keretében tárgyalja a vallásfilozófiai érdeklődés megélénkülését, ezen belül Boutroux könyvét is. A mű szerkezetének és a naturalizmus-spiritualizmus szembenállásnak a felvázolása közben Fogarasi jelzi azt is, miért tekinti kiemelkedően fontosnak Boutroux munkásságát: „régibbi munkáiban úgyszólván csírájában bennerejlenek a pragmatizmus, az aktivizmus, Bergson, Poincaré és mások tanításai” (FOGARASI 1915: 70).

Az elemző igényű szövegek felé mutat a terjedelmileg ugyan rövid, ám tartalmi ismertetés helyett kontextusba helyezésre és kritikára vállalkozó Tankó-recenzió *A természettörvény a jelenkor tudományában és filozófiájában* című kötetről, a *Nyugat* hasábjain (TANKÓ 1913). A szerző a téma jelentőségét annak leszögezésével érzékelteti, hogy Kant óta a filozófia fő kérdése, miképpen lehetségesek a valóságot leíró természettörvények. Véleménye szerint Comte rendszerét Boutroux mesterien helyesbíti, ám nem teszi meg az utolsó lépést, amely az érvény kérdéséhez vezetne. Megelégszik a nevezetes, de nem tisztázott gondolattal, miszerint a törvény annak az erőfeszítésnek a terméke, mellyel a dolgokat elménkhez alkalmazni akarjuk. Így a célt, a szabadság lehetőségének az igazolását sem éri el, csupán az irányt jelöli ki, viszont nagy érdeme, hogy „a materializmus ócska naivitását [...] segít a természettudományi elmélkedésekből kiséperni” (TANKÓ 1913: 521).

A kontextus valamelyest alaposabb ismertetése olvasható Halasy-Nagy Józsefnek a James-könyvről írt recenziójának első felében (HALASY-NAGY 1911). A francia metafizikai és tudományfilozófiai gondolkodás felvázolása kiterjed Ravaisson, Bergson, Boutroux, Milhaud, Poincaré és Le Roy említésére is. A szubjektív hangú, azonosulást sejtető értékelés, amelyet Halasy-Nagy *Summa vitae*-je is – mint látni fogjuk – megerősít, egyértelműen pozitív: „Ritkán olvastam ilyen szép és jó könyvet. Boutroux nagy művész és nagy tudós. [...] Hol vannak ettől a mi zürzavaros-fejű Közli Jánosaink, akik nem látják a fától az erdőt, ha egy filozófus életmunkásságáról kell beszámolni” (HALASY-NAGY 1911: 487). A háttérben a pozitívizmus szellemtudományi szempontú bírálata áll, amely az irodalom- és filozófiatörténész céljaként nem a környezet aprólékos megismerését tűzi ki, hanem az egyéniség megértését, a szubjektív belehelyezkedés által.

³ A másik három ismertetett mű: Czakó Ambró: *A vallás lélektana*; Jász Géza: *A vallás filozófiája I. A vallás alapelemei*; Prohászka Ottokár: *Az objektív idealizmus*.

Halasy-Nagy a *Tudomány és vallás*ról is írt recenziót 1914-ben (HALASY-NAGY 1914). Ebben Ányos István 1909-es, ugyanitt megjelent ismertetőjére nem utal. A szerző „az új virágzásba borult francia filozófia egyik legfigyelemreméltóbb képviselőjeként” definiálja Boutroux-t, aki Renouvier, Lachelier és Ravaisson nyomdokain haladva „a materialista áramlatok között nagy sikerrel szállt síkra az akkor kevésre becsült idealizmus védelmében”, és kinevelt egy filozófusnemzedéket a Sorbonne-on, akik „a német kriticismus szellemét a francia gondolkodás descartes-i hagyományaival” egyesítik (HALASY-NAGY 1914: 236). Boutroux pályájának felvázolása közben Halasy-Nagy kiemeli, hogy filozófiatörténészként képes az eszméket belülről nézni és újragondolni, és azokat kedvelt filozófusaihoz, Pascalhoz és Jameshez hasonlóan belevinni az életbe (HALASY-NAGY 1914: 237). Megjegyzendő, hogy a szellemtudományi módszer és a filozófiatörténet összekapcsolása mellett közös pont Boutroux és Halasy-Nagy esetében Pascal tisztelete és a munkásságával való beható foglalkozás. Végül magának a tárgyalt műnek az ismertetése csupán a szöveg negyed-résztét alkotja; Halasy-Nagy jelzi is, hogy a könyv „részletes megbeszélésére” még szeretne visszatérni, ezért itt „csupán Boutroux szelleme megértésére” vállalkozott. Halasy-Nagy végül a könyvet nem tárgyalta más fórumon, később, 1919-ben azonban Boutroux-ról megjelent egy hosszabb tanulmánya.

A könyvről szóló másik hosszabb, Makkai Sándor által írt recenzió jóval kritikusabb, bár összességében kiváló munkaként definiálja a művet (MAKKAI 1915). Makkai előjáróban a magyar filozófiai és vallástudományi kontextusra reflektál, a könyv „világi kiadó” (az Akadémia) általi megjelentetésének öröndetes ténye apropóján: „megdöbbentő az az általános tájékozatlanság, mely éppen tudományos körökben létezik a vallás problémáival szemben [...] erőnek erejével felekezeti nyomorítása nagy kárára van a vallástudománynak” (MAKKAI 1915: 228). Ezután az egy oldalt meghaladó terjedelmű felvezetés után tér rá Makkai magára a könyvre, összefoglalva annak bevezetőjét és áttekintve a szerkezetét. Comte (akinek két egész oldalt szentel a tízoldalas szöveg), Spencer és Haeckel eszméinek Boutroux általi bírálatával egyetért, sőt a maga teológus megközelítésében időnként kevesli azt, például Haeckel, valamint a vallás pszichológiai és szociológiai magyarázatai esetében (MAKKAI 1915: 233–234). Makkai Boutroux Ritschl-ismertetését hiányosnak tartja („semmitmondó, vérszegény s jelentéktelen váz”), a pragmatizmust pedig határozottan bírálja: „Ez a szubjektivista és hasznossági álláspont ugyanis [...] a vallást a tudománnyal analóg életaspektusnak fogja fel” (MAKKAI 1915: 235). Ez szerinte fikció. Megállapítja, hogy Boutroux nagy szeretettel tárgyalja James pszichológiai elméletét a vallásos tapasztalatról, ha bírálja is szubjektivizmusát – ami összességében nyilván nem tetszik Makkainak. Makkai egyetért a könyv konklúziójával tudomány és vallás összemérhetetlenségét illetően, ám érzékel-

teti a szerzőtől való elhatárolódást is, amikor megjegyzi, hogy Boutroux a tárgyalta tanokat csak a maga szempontjából érinti, ezért nem árt, ha az olvasónak vannak előismeretei (MAKKAI 1915: 237).

Boutroux-ról több kisebb-nagyobb írás is megjelent 1918-as (hamisnak bizonyult) halálhíre és 1921-ben bekövetkezett halála alkalmából. Alexander Bernátnak a *Budapesti Szemlében* (46. évf. 176. kötet, 422–425.) és Rédey Tivadarnak a *Hét* 1918/44–45. számaiban megjelent írása mellett Fogarasi, Halasy-Nagy és Trikál József írásai alkotják ezt a szövegcsoporthat. Itt ez utóbbiakat tárgyaljuk röviden. Fogarasi Béla rövid írása a *Huszedik Században* jelent meg. Fogarasi annak leszögezésével indít, hogy Boutroux munkásságának jelentősége és korlátai megegyeznek az újabb német idealizmuséival. Wildebrandhoz és Cohenhoz hasonlóan olyan előfutár volt ő is, aki kora uralkodó iránya ellen tiltakozott, vagyis a természettudományt a filozófia fölé helyező pozitivizmus ellen. „Boutroux nagy tette volt, hogy amikor az egyik oldalon a klasszikus filozófia legjobb tradícióit újra elevenekké és gondolkodásunk számára elérhetőkké tette, ugyanakkor *kritikai revízió alá vette a XIX. század mechanisztikus világnézetét*” (FOGARASI 1918: 251). Boutroux úgy hozta vissza az idealizmust a természetfölötti szférájából, hogy visszahelyezte jogaiba a determinizmussal szemben a szabadságot, és Kant nyomán a természettudományokban az emberi fogalomalkotás spontaneitását látta, nem a világ hű tükörképét. Ezután jöhetett csak Poincaré, Bergson, Duhem, Milhaud, Mach, Avenarius, Ostwald tudományelmélete, „melyet természetesen nem Boutrouxtól vettek át, de amelynek első kimondott formulázását mégis Boutroux adta meg” (Uo.). Jelentőségének másik összetevője, hogy inkább filozófiatörténész lévén ugyan filozófiai rendszert nem alkotott, ám megismertette a franciákat a német filozófiával. A misztikus élmény mint szintén fontos gondolkodói téma említése után Fogarasi végső – profetikusnak is nevezhető – értékelése már tükrözi saját filozófiai álláspontjának módosulását: „Ma még hálások vagyunk, mert tanultunk tőle, mert egy és más vonatkozásban előfutárunknak érezzük, de alig kétséges, hogy egy jövő kor filozófiatörténetírója egy jegyzetben fog megemlékezni róla” (FOGARASI 1918: 252).

Ezek után lássuk a két hosszabb terjedelmű dolgozatot, két eltérő világnézetű és gondolkodói színvonalú idealista tollából. Halasy-Nagy húszoldalas szövege eredetileg megemlékezésnek készült, Boutroux hamis halálhíre alapján. Kiindulópontja, hogy minden filozófusnak van egy központi problémája, és mindent ezen keresztül lát. Ez Boutroux esetében a szabadság problémája: „azé az erkölcsi szabadságé, mely a kötelesség eszméjét szüli, s amely öntudatunk segítségével önmagunkban táruul élénk” (HALASY-NAGY 1919: 176). Az „ízig-vérig metafizikus hajlandóságú” Boutroux „az ember mivoltának, az *humanité*nek elgondolásából táplálkozik”, híven a francia hagyó-

mányhoz (HALASY-NAGY 1919: 177), ám a descartes-i racionalizmust és a természettörvények uralmát a kontingencia és a szabadság hangsúlyozása váltják fel nála. (Ebben Leibniz hatását valószínűsíti, ám valószínűleg a fogalom körüli diskurzus ennél összetettebb, ezt jelzi a sztoikusok és Nietzsche hatását egyaránt felvállaló nemzedéktárs, Jean-Marie Guyau cikke Epikurosz kontingenciafogalmáról a *Revue philosophique de la France et de l'étranger* hasábjain.)⁴ Az ezt jól példázó művei (*De la contingence de la nature; De l'idée de loi naturelle*) egész filozófiájának a tükrői, ezek gondolatmenetét ismerteti is Halasy-Nagy. Boutroux kanti szellemű tudománykritikája szolgál etikai idealizmusa alapjául, amelynek lényege így foglalható össze: „A tudomány világát ki kell egészíteni az öntudat világával, melyben a lét és az ismeret nem váltak külön” (HALASY-NAGY 1919: 188). A világ lényegét alkotó szellemhez akart eljutni egész pályáján, az utat pedig az észben látta, de azt nem korlátozta a tudományos észre: „a szellem minden formáját egyként csodálta s jogukat elismerte” (HALASY-NAGY 1919: 190). Gondolkodásának ezen pluralizmusa eredményezte Halasy-Nagy szerint, hogy szintetizáló és történetíró volt inkább, mintsem rendszeralkotó. Módszere a filozófusok lényé legmélyének megragadása, ami leginkább Pascalnál sikerült. „Életének történeti jelentősége, hogy a pozitivizmust egyenesen szíve kellős közepén, a tudományban, a természeti törvény invariabilitásának eszméjében sebezte meg” (HALASY-NAGY 1919: 193). Ezáltal a bergsoni metafizika és a tudományelméleti kritikai mozgalom előtt egyengette az utat (Poincaré, Harmequin, Duhem, Milhaud, Meyerson). Halasy-Nagy konklúziója részben összecseng Fogarasiéval, amikor leszögezi, hogy Boutroux filozófiája elsősorban „világnézet, nem tételek rendje és sokkal személyesebb jellegű, semhogy a maga egészében folytatható tudós munka alapja lenne” (HALASY-NAGY 1919: 194).

Végül vegyük szemügyre Trikál József kétrészes Boutroux-tanulmányát. Trikál a bölcsezt és a bölcslő egyéniség megkülönböztetésével kezdi dolgozatát, a zseniesztétika és a szellemtudományi módszer felhasználásával. Míg a bölcsezt csak a bölcslők műveinek értelmezője, rendszerezője, kritikusa, addig a bölcslő „a világ belsejének látója; a források, a végső okok, az eredetek feltárója”. „A lét titkai lelkén keresztül szólalnak meg. A bölcselet a bölcslő lelkében Istentől nyert ajándék; szellemi életének formája, amelyet ki kell fejeznie” (TRIKÁL 1922: 33). Az eddigiek fényében talán azt várnánk, hogy Boutroux

⁴ Jean-Marie Guyau: La Contingence dans les loi de la nature et la liberté dans l'homme selon Épicure. *Revue philosophique de la France et de l'étranger* tome IV, 1877, 47–71. Ugyanebben a számban szerepel Boutroux *M. Zeller et l'histoire de la philosophie* című írása, amely mestere, Zeller általa fordított könyvének (*La Philosophie des Grecs*) az előszava egyben.

bölcsészként kerül meghatározásra, ám ellenkezőleg, mivel „látóhatára és látóképessége is egységes, átfogó, önmagában véve befejezett” (TRIKÁL 1922: 34). Ezt az érvet támogatja a filozófiatörténeti munkásságra vonatkozóan a következő tétel: „Nem minden bölcselő lát újat, de a bölcselő a régit is új vonatkozásban látja” (Uo.). A német szellemtörténeti módszer értelmében vett beleélés ugyanakkor elvitathatatlan érdeme Boutroux filozófiatörténeti munkáinak. A bölcsésznek át kell éreznie a bölcselő teremtő működéseit és önmagában mintegy újra kell teremtenie azokat. „Ilyen kitűnő bölcsész volt Boutroux, mielőtt bölcselő lett” (TRIKÁL 1922: 35) – oldja fel Trikál az ellentmondást, figyelmen kívül hagyva az életmű kronológiáját (pl. a James-könyv esetében).

A francia előzmények között Ravaisson és Renouvier említésekor hangsúlyozza, hogy e gondolkodók a szellem belső világában éppúgy otthon vannak, mint a tudományában (ami Trikál újkatolikus spiritualizmusa felől nézve szinte szemléleti követelmény). „Amint pedig minden keresést megelőz valamikép az igazság nagyvonalú meglátása (intuitio), ép úgy Boutroux finom értelmi műveleteit is a szelleme mélységeiből kipattant világkép irányítja és vezeti” (TRIKÁL 1922: 36). Trikál számára ez a személyes, világnézeti jelleg egyáltalán nem számít filozófiai gyengeségnek, különösen mivel Boutroux „gondolkodásának középpontjában Isten állott, aki örökös és eleven forrása az egész létnek” (TRIKÁL 1922: 37). Ezen az alapon ért egyet Boutroux tudománykritikájával, hosszasan ismertette *A természettörvény* gondolatmenetét, jól érzékelve az ismeretelméleti korrespondencia-elvet illető ellentmondásos viszonyulást. Trikál jóval egyértelműbben fogalmaz, elítéli a „fogalmaink és ítéleteink jelképek” tétel rossz szubjektivizmus-hangzását, és igyekszik mentetgetni Boutroux-t: „szimbolizmusa nem feltétlenül alanyelvűség [...] jelképei a természethez simulnak, annak a másai” (TRIKÁL 1922: 39).

A dolgozat második része a *Tudomány és vallásból* indul ki, a lélek, a szellem és a szabad akarat kérdéseit emelve ki. Hangsúlyozza a szellem és törvényei (értelem, képzelet, akarat) visszavezethetetlenségét az anyagra. „A szellem tehát az anyaggal szemben önálló valóság. Van külön élete, vannak sajátos kincsei; vannak egyéni törvényei” (TRIKÁL 1922: 72). Ezek magja a vallásos tapasztalat, amelyben együtt van hit és kegyelem. Hangsúlyozza, hogy Boutroux visszahozta a cél és a szabadság fogalmát, vagyis az életet, és efölött a gondolatot, a szellemet (TRIKÁL 1922: 78–79). Trikál egyértelműen a misztikát jelöli meg Boutroux filozófiája legfontosabb részeként: „íziz-vérig vallásos zseni”, aki kemény harcot vívott mindig az anyagelvűség ellen. A filozófiailag némileg szűk látókörű értelmezés és a tájékozatlanság, illetve az ideológiai-politikai elfogultság tökéletes megnyilvánulása Trikál megjegyzése, miszerint Boutroux nagyságát az is mutatja, hogy *még* a (zsidó? materialista? vagy egyszerűen csak progresszív? – mindenesetre a klerikális konzervativizmussal szemben álló)

Huszedik Század kritikusa is elismerte jelentőségét 1918-ban, amikor halálhírét költötték. Tudjuk, az ellenséges tábor óvatlan képviselője nem más volt, mint Fogarasi Béla, Boutroux műveinek magyar fordítója, aki ekkorra (1922) már kommunista emigráns.

Ha a hivatkozásokat vesszük szemügyre, azt látjuk, hogy nem meglepő módon a fenti szerzők és folyóiratok állnak az élen, legalábbis a Boutroux életében megjelent publikációk között. (Tegyük hozzá, hogy az anyag ezen része valószínűleg a leginkább hiányos, hiszen a nem digitalizált, illetve névmutatóval el nem látott kiadványok esetében az egyszerű említések felkutatása nem is törekedhet a teljességre.) A *Huszedik Század*ban már 1911-ben jelent meg olyan cikk Láncki Jenő tollából, amely a modern tudományelméleti szubjektívizmus képviselői között Poincaré, Duhem és Mach mellett Boutroux nevét is említi (LÁNCKI 1911).

Triál Boutroux-értelmezésének hangsúlyait tekintve érthető, hogy Láncki figyelmeztet: a tudományelméleti szubjektívizmus kedvez a tudományellenességnek. Triálra minden bizonnyal nagy hatással volt Boutroux, ezt mutatja *A lélek* című 1911-ben megjelent könyve is (TRIKÁL 1911)⁵, amelyben többször előfordul Boutroux neve. Az első fejezet végén és a második fejezetben a lélektan és az élet mechanikus magyarázatai csődjének felmutatói között és annak megállapítójaként, hogy „a matematikai tudományok annyiban érthetők, amennyiben azok a szellemnek erőfeszítései, hogy önnön létét mennyiség alakjában kifejezze”, utalva a *Természet és szellemre*. A *Szellemben* megjelent előadásra való hivatkozás egyben azt is jelzi, hogy a szellemtudományi gondolkodás, az újidealizmus és a metafizika pozitívizmussal szembeni honi térhódítása idején a később markánsan különböző gondolkodói életutak itt még közös forrásokból táplálkoztak; Lukács és Fülep folyóiratának Boutroux-közlése egyaránt fontos Lukács körének, Fogarasinak és Halasy-Nagynak vagy éppen Triálnak. Időrendben is a következő Triál József egy másik, 1914-ben megjelent könyve, az *Egység felé*, amely két helyen hivatkozik a *Tudomány és vallásra*: a kötelesség kapcsán, valamint Boutroux Comte-kritikáját idézve (TRIKÁL 1914: 201, 330).

Halasy-Nagy József *A metafizikusok lélektanához* című közleményében (HALASY-NAGY 1914) Bergson (*Bevezetés a metafizikába*) mellett Boutroux-ra hivatkozik (*Tudomány és vallás*) az élmény és az intuición elsőbbségéről szólva. Az időben ugorva megemlíthetjük, hogy *Az erkölcsi élet* kiadásában szereplő *Summa vitae* lapjain Halasy-Nagy kétszer is példaképei között említi Boutroux-t: „különös szeretettel olvastam Boutroux Emil ragyogó tanulmányait a régebbi és újabb klasszikus filozófusokról, valamint egyéb filozófi-

⁵ Triál József: *A lélek*. Szent István Társulat, Budapest, 1911, online: <http://www.ppek.hu/text/trikal01.txt> (Letöltve: 2015. január 16.)

ai írásait, amelyek mintaszerűeknek tündek előttem mind a módszer, mind a stílus szemszögéből” (HALASY-NAGY 2002: 380). Taine-stúdiumai kapcsán jelzi, hogy valójában ekkoriban már eltávolodott az ő pozitívizmusától, és az általa előszeretettel olvasott francia filozófusok között Boutroux neve Pascal, Descartes, Malebranche, Maine de Biran és Bergson társaságában található. Ezt a szellemtörténeti érdeklődést mutatja, hogy filozófiatörténészként szeme előtt mintaként „Boutroux és Dilthey művei lebegtek” (HALASY-NAGY 2002: 401). Végül Taine hatását is elismerve megállapítja: „ha egy-egy gondolkodó lelki alkatát és tanítását írásaimban sikerült talpra állítanom és érthetően jellemezni, abban bizonyosan sokat köszönhetek Taine és Boutroux, általában a franciák hatásának” (HALASY-NAGY 2002: 402). Ez érdekes megvilágításba helyezi a pozitívizmus és a szellemtörténet hatását illetően a német és a francia befolyás viszonyát, hiszen jól látszik, hogy Halasy-Nagy legalább annyira Boutroux, mint Dilthey műveiből sajátítja el utóbbinak a módszerét.

Visszatérve az időrendhez, 1914-ben jelent meg Prohászka Ottokár *Franciaország erkölcsi újjászületése* című írása (PROHÁSZKA 1928: 132–149), amelyben hangsúlyozza, hogy a keresztény gondolkodók és az eszmények előtt a mechanikus világnézetet szétrobbantó „laikus” filozófusok nyitottak utat: Boutroux, Bergson és Poincaré (PROHÁSZKA 1928: 141, 142, 147). Megemlíthetjük még Prohászka Lajos *Pascal emlékezete* (1923) című szövegét, amelyben (mindössze) kétszer említi Boutroux Pascal-könyvét.⁶

Bibó István 1935-ös munkája, a *Kényszer, jog, szabadság* következik, amelyben a fiatal Bibó a szabadságelméletek áttekintésekor a német idealizmus után szót ejt Boutroux-ról, Bergsonról és Hartmannról is. „A szabadságproblémában jelentős novumot hozott a determinációtípusok gondolata. Comte volt az, aki tudományterületekről szóló elméletében e gondolat alapját lefektette, melyet Boutroux metafizikai szabadságelméletté egészített ki, és legújabbán Hartmann az etika terén alkalmazott. [...] Ebben a fogalmazásban a szabadság az alsóbbrendű determinációval szemben a felsőbbrendű determináció számára a determináció *többletén* keresztül adódik” (BIBÓ 1986: 57). Bibó kritikai megjegyzése ezzel szemben, hogy Boutroux és Hartmann nem tesznek különbséget a valóság és a megítélések törvényszerűségei között, ezeket a determinációsorozaton belül keverik. Ráadásul „a szabadságnak a determináció többletére való korlátozása nem ad feleletet arra a kérdésre, hogy miképpen lehetnek szabadok valamely alsóbbrendű determinációnak a jelenségei a felsőbbrendű determinációkkal szemben” (BIBÓ 1986: 58). Bibó *A természet-*

⁶ A szöveg előadásként hangzott el 1923. november 27-én a Magyar Paedagogiai Társaság felolvasóülésén, majd megjelent a *Magyar Paedagogia* hasábjain (MP XXXII, 1923/7–10. 33–46.) Elérhető: mek.niif.hu/06400/06427/06427.pdf

törvény fogalmára hivatkozik (amely magyar kiadásának évszámát bibliográfiájában tévesen 1907-ként jelöli meg); feltehetően Boutroux munkásságának egészét nem ismerte.

A magyar filozófiatörténetben választóvonalat jelentő 1945 előtt Boutroux neve felbukkan a Magyar Filozófiai Társaság 1938–44 közötti üléseinek anyagában is. A vallásbölcselet témájához való hozzászólásában Bucsay Mihály említi meg Boutroux kontingencia-fogalmát a kettős ismeretforrás elméletével kapcsolatban (Boutroux neve egyébként a névmutatóban nem szerepel).⁷ Érdekes, hogy „a mai filozófia” kapcsán már nem esik szó Boutroux-ról, csak Bergsonról (Halasy-Nagy részéről sem), a hozzászólások pedig túlnyomó német tájékozódást jeleznek. Hasonló tendenciát mutat a magyar Boutroux-recepcióban, hogy Halasy-Nagy 1944-es *A filozófia* című munkájában Schopenhauer után közvetlenül Bergson következik, mint aki először mert ellentmondani a világ-egyetem mechanikus felfogásának, szót sem ejtve Boutroux-ról.

A dialektikus történelmi materializmus ideológiai-filozófiai egyeduralma idején Boutroux idealizmusa természetesen nem kapott hangot, ahogyan magyar recepciójának szereplői sem (lásd Halasy-Nagy szilenciumra ítélését). Kivételt képez ez alól Fogarasi, aki már az 1910-es években marxistává vált, az 1950-es években pedig kimondottan dogmatikus megnyilvánulásai voltak, akár Lukácsal szemben is. Lukács az egyik legkevésbé vállalható, leginkább ideologikus könyvében, *Az ész trónfosztásában* (1954) az irracionalizmus legfejlettebb formái között még említi Boutroux-t (a pragmatizmussal, Bergsonnal és Crocéval együtt), azután az 1989-es rendszerváltozásig nemigen találkozhatunk Boutroux emlegetésével. Ez tulajdonképpen jóval kevésbé meglepő, mint az újidealizmus magyar fénykorában meginduló gyors felejtés. Kivételt képez Szabó Ferenc SJ külföldön kiadott kötete, a *Párbeszéd a hitről*, amelynek egyik tanulmányában idézi Boutroux-t mint Blondel egyik mesterét, kétszer is hivatkozva a *Természet és szellemre* (SZABÓ 1974).

A szocializmus évtizedei előtti magyar filozófiai hagyomány kutatása az ezredforduló környékén kapott minden addiginál nagyobb lendületet, eleddig azonban Boutroux hatása a korabeli magyar tudományelméleti, metafizikai és vallásbölcseleti gondolkodásra nem került komolyan megfontolásra. Néhány említés erejéig fordul csupán elő neve, mint az alábbi rövid listából látható.

A magyar filozófia a XX. században Fogarasi korai filozófiai hatásai között említi Boutroux-t, Bergson, Ostwaldot, Peirce pragmatizmusát, majd Bolzanót és Husserlt (LENDVAI–PERECZ 2001: 192). Somos Róbert a *Magyar filozófusok politikai útkeresése Trianon előtt és után* című könyvében két ízben említi

⁷ Vallásbölcselet. = Kunszt György, Kőszegi Lajos (szerk.): *Athenaeum-tár. A Magyar Filozófiai Társaság vitaülései 1938–44*. Comitatus, Veszprém, 1998. 459–473, itt: 468.

Boutroux nevét az újidealista filozófia és tudományelmélet kontextusában (SOMOS 2004: 39, 115). A szintén 2004-ben megjelent, Halasy-Nagy filozófiáját tárgyaló, Szabó Tibor szerkesztette tanulmánykötetben sajátos módon egyetlen említést találunk, Percz László tanulmányában. Néhány sorban olvashatunk arról, hogy Alexander antipozitivistá, újidealista szerkesztői programjához illeszkedve születtek meg Halasy-Nagy írásai Taine-ről, Boutroux-ról és Bergsonról, utóbbiakról az újrafelfedezés igényével. Boutroux szükségszerűen, mint a metafizikai hagyomány életben tartója kerül jellemzésre, aki utat nyitott Bergson előtt (PERECZ 2004: 149–150). E sorok szerepelnek szó szerint Percz *A pozitivizmustól a szellemtörténetig* című könyvében is (PERECZ 1998: 127–128). A *Szellem* folyóirattal kapcsolatban is egyetlen említést kap Boutroux „élesen antinaturalista” előadásszövege (PERECZ 2010: 96). Nem kerül szóba viszont Boutroux az újidealizmussal kapcsolatban sem Percz *Szép rendbe foglalva* (PERECZ 2001) és *Nemzet, filozófia, „nemzeti filozófia”* (PERECZ 2008) című kötetekben, sem a Halasy-Nagyról szóló említett kötet további tanulmányaiban, sem például a *Filozófia és teológia a magyar eszmetörténetben* című kötetben (FEHÉR–VERES 2003).

A fentieket összegezve egy következtetés mindenképpen adódik: Boutroux szerepe egy időben jelentős volt a szellemtörténeti módszer, az antipozitivistá metafizikus gondolkodás és az újidealizmus megerősödésében. Mivel ennek ellenére gyakorlatilag elfeledetté vált, érdemes lenne további filológiai kutatásokkal kiegészíteni a fenti képet. Különösen a nem explicit hatások feltárása lenne gyümölcsöző, például Fogarasi (nyilván leginkább korai), Trikál és Halasy-Nagy, esetleg Tankó és mások szövegeiben, beleértve az olyan közvetett hatásokat vagy párhuzamokat, mint Pascal vagy William James tanulmányozása, nem beszélve a görög filozófiáról. A misztika és a spiritualizmus mellett az intuíció és az új tudományelméleti nézetek magyar diskurzusa képezik azokat a területeket, amelyek tanulmányozásához a Boutroux-hatás alaposabb ismerete mindenképpen hozzájárulna.

IRODALOM

- ÁNYOS István 1909. Émile Boutroux: Science et religion. *A Magyar Filozófiai Társaság Közleményei* 1909/3. 204–210.
- BÁLINT Gábor 2002. Gömöri Jenő és a Modern Könyvtár. *Magyar Könyvszemle* 118. évf. 2002/2. 188–192.
- BIBÓ István 1986. Kényszer, jog, szabadság. = BIBÓ István: *Válogatott tanulmányok. Első kötet 1935–1944*. Budapest
- BOUTROUX, Émile 1911. Természet és szellem. Ford.: Fülep Lajos. *Szellem* 1911/1, 3–38.
- BOUTROUX, Émile 1913a. *A természettörvény fogalma a jelenkor tudományában és filozófiájában*. Ford.: Fogarasi Béla. Budapest

- BOUTROUX, Émile 1913b. Elnöki beszéde. *Magyar Paedagogia* 1913. (22. évf.), 159.
- BOUTROUX, Émile 1914. *Tudomány és vallás a jelenkori filozófiában*. Ford.: Fogarasi Béla. Budapest
- BOUTROUX, Émile 1915. Német és francia szellem. Ford.: Fogarasi Béla (?). *Huszadik Század* 1915/4–5, 201–209.
- FEDI Laurent 2001. Bergson et Boutroux, la critique du modèle physicaliste et des lois de conservation en psychologie. *Revue de métaphysique et de morale* 2001/2. n°30, 97–118.
- FEHÉR–VERES 2003. *Filozófia és teológia a magyar esztörténetben*. Miskolc
- FOGARASI Béla 1915. Újabb vallásbölcseleti kutatások. *Huszadik Század* 1915/7, 69–73.
- FOGARASI Béla 1918. Émile Boutroux. *Huszadik Század* 1918/11, 251–252.
- GAULTIER, Paul 1921. *Les Maîtres de la pensée française*. Paris
- GUYAU, Jean-Marie 1877. La Contingence dans les loi de la nature et la liberté dans l'homme selon Épicure. *Revue philosophique de la France et de l'étranger* tome IV, 1877, 47–71.
- HALASY-NAGY József 1911. Émile Boutroux: William James. *Protestáns Szemle* 1911/7, 484–487.
- HALASY-NAGY József 1914a. A metafizikusok lélektanához. *A Magyar Filozófiai Társaság Közleményei* 1914/3–4, 153–162.
- HALASY-NAGY József 1914b. Émile Boutroux: Tudomány és vallás a jelenkori filozófiában. *A Magyar Filozófiai Társaság Közleményei* 1914/3–4, 236–240.
- HALASY-NAGY József 1919. Boutroux Émile filozófiája. *Athenaeum* 1919/5–6, 175–195.
- HALASY-NAGY József 2002. Summa vitae. = HALASY-NAGY József: *Az erkölcsi élet*. Kolozsvár–Szeged, 360–404.
- HELL–LENDVAI–ERECZ 2001. *Magyar filozófia a XX. században. Második rész*. Budapest
- KUNSZT–KŐSZEGI 1998. *Athenaeum-tár. A Magyar Filozófiai Társaság vitaulásai 1938–44*, Veszprém
- LÁNCZI Jenő 1911. Modern ismeretelméletek és társadalmi áramlatok. *Huszadik Század* 1911/2.
- MAKKAI Sándor 1915. É. Boutroux: Tudomány és vallás a jelenkori filozófiában. *Protestáns Szemle* 1915/3–4, 227–237.
- PERECZ László 1998. *A pozitívizmusról a szellemtörténetig*. Budapest
- PERECZ László 2001. *Szép rendbe foglalva*. Budapest
- PERECZ László 2004. Nap nélkül. Halasy-Nagy és az Athenaeum. = Szabó Tibor (szerk.): *Tanulmányok Halasy-Nagy József filozófiájáról*. Szeged, 145–154.
- PERECZ László 2008. *Nemzet, filozófia, „nemzeti filozófia”*. Budapest
- PERECZ László 2010. Háttér előtt. A „hivatalos” magyar filozófia és a századelő Lukács-köre. *Fordulat* 10, 90–104.
- PROHÁSZKA Lajos 2008: Pascal emlékezete. = PROHÁSZKA Lajos: *A korszellem és a nevelői felelősség*. Budapest, 3–14.
- PROHÁSZKA Ottokár 1928. Franciaország erkölcsi újjászületése. = PROHÁSZKA Ottokár: *Összegyűjtött munkái X. kötet: Korunk lelke*. Budapest, 132–149.
- SOMOS Róbert 2004. *Magyar filozófusok politikai útkeresése Trianon előtt és után*. Budapest
- SZABÓ Ferenc SJ 1975. Maurice Blondel és az immanencia szerkezete. = SZABÓ Ferenc SJ: *Párbeszéd a hitről*. Róma, 41–54.
- TANKÓ Béla 1913. Boutroux Émile: A természettörvény a jelenkor tudományában és filozófiájában. *Nyugat* 1913/19, 520–521.
- TRIKÁL József 1911. *A lélek*. Budapest
- TRIKÁL József 1914. *Egység felé*. Budapest
- TRIKÁL József 1922. Boutroux Emil bölcselete. *Katolikus Szemle* 1922, 36. kötet, 33–40, 69–88.
- VIDA Sándor 1912. Émile Boutroux: William James. *Budapesti Szemle* 1912. május, 317–320.

The Hungarian Reception of Émile Boutroux

This paper investigates the Hungarian reception of the French philosopher Émile Boutroux, master of Henri Bergson, who queried the the mechanistic determinism. The main protagonist in this process was Béla Fogarasi, who became later a philosophic proponent of dialectic materialism which criticised the Boutroux-like subjective idealism. Boutroux was popular among theologians for his anti-materialism, as well as for liberal thinkers who appreciated his link to the French subjective philosophy of science. His work's reception includes reviews, articles, quotations, references and his translated texts. His thoughts made the greatest influence on József Halasy-Nagy (besides Fogarasi), and were also ranked high by Sándor Makkai and Ottokár Prohászka. The consecutive phases of the process – partly because of the historical-ideological context – seem to be the stages of the sink into oblivion. The analysis of the causes may show ways to possible fruitful re-readings, in addition to improving our knowledge of the history of Hungarian philosophy.

Keywords: history of philosophy, philosophy of life, voluntarism, anti-positivism, mechanistic determinism, philosophy of science, metaphysics, freedom

Recepcija Emila Butrua u Mađarskoj

Studija otkriva recepciju Emila Butrua u Mađarskoj. Butru, učitelj Anrija Berksona ubraja se među francuske filozofe koji su u najvećoj mjeri dovodili u pitanje ideju mehaničkog determinizma. U njegovoj recepciji kod Mađara centralnu ulogu je imao Bela Fogaraši, koji se kasnije priključio filozofiji dijalektičkog materijalizma. Butru je za teologe bio privlačan zbog njegovog anti-materijalističkog stava, dok su liberalni mislioci u njemu videli predstavnika francuske subjektivne filozofije nauke. Recepcija njegovog stvaralaštva sadrži više prikaza i studija, osim toga reference, kao i prevode njegovih dela na mađarski jezik. Njegovo stvaralaštvo je pored Fogarašija najveći uticaj imao na Jožefa Halašija-Nađa, ali su i Šandor Makaji i Oto Prohaska cenili njegova dela. Uzastopne etape njegove recepcije – delom usled dejstva istorijsko-ideoloških prilika – postepeno su postajale faze sve potpunijeg zaborava. Analiza svega toga, pored nijansiranja stvorene slike o mađarskoj istoriji filozofije, mogla bi da ukaže i na mogućnosti ponovnog čitanja i otkrivanja njegovih dela.

Ključne reči: istorija filozofije, životna filozofija, voluntarizam, anti-pozitivizam, mehanički determinizam, filozofija nauke, metafizika, sloboda

Beérkezés időpontja: 2015. január 8.

Közlésre elfogadva: 2015. január 20.

Géczi János

... Pannon Egyetem, MFTK, Antropológia és Etika Tanszék
... janos.gecz@gmail.com

Kamarás István

... Szociológus
... Budapest

HABITUAL ANSWERS ON CLIMATE CHANGES VALUE-BASED THERAPY SUGGESTIONS ON THE ECOLOGICAL CRISIS IS A HABITUAL CLIMATE CHANGE TO BE EXPECTED IN THE JUDGMENT OF REAL CLIMATE CHANGE

*Szokásos válaszok az éghajlatváltozás kapcsán –
Értékalapú terápiajavaslatok az ökológiai krízishez. (Várható-e a
szokásos éghajlatváltozás a reális éghajlatváltozás felmérésében)*

*Habitualni odgovori na klimatske promene – Terapijske sugestije za
rešavanje ekološke krize na bazi etičkih vrednosti (Da li se mogu očekivati
habitualne klimatske promene u prosuđivanju realnih promena klime?)*

A connection can be shown between relation to climate change and mentality. Habitual relation to climate change is in close relation to the social-economical status, cultural capital, roles, attitudes and anthropological-ethical dimensions of an individual. A type of collective practice needs to be developed, which is in coherence with an ethic system capable of preserving a life (and human culture) more and more exposed to dangers. Climate change should go hand in hand with paradigm shift of lifestyle and social order. Hopefully, individual and social behavior in future humanity will be determined by climate-ethical decisions and moral insights and the scale of their enforceability. The most important task of the present is to introduce a pattern for such solidary communities which can help us adapt to changing conditions. For this, it is not enough only to develop social competences and pedagogical programs aimed to build communities, but an overall sociopolitical shift which abandons the paradigm of welfare modernity, placing back the weight of the individual within itself and the multifaceted dimension of responsibility which comes with it.

Keywords: climate change, ethics, history of thinking, world-view, view of nature, anthropology

THE PURPOSE OF OUR RESEARCH

The developing lack and extremely uneven distribution of rainfall in our area has much worse consequences than warming, says András Lányi (2013), and adds: „The velocity of change in evolutionary context will cause the dramatic demise of biodiversity. The things we do not know but should know more: the components and quality of moral stamina within society. We can see from studies (LÁNYI 2001, SZÉKELY 2002) conducted in recent years that the population does not know well the dangers of environmental degradation but find them quite worrisome; the motivation to change their behavior in order to avoid them is very low.” According to Lányi, the most researchable prerequisite of the social response to the unpredictable challenge will be the moral capacity to act within a community, where the cognitive capability of recognizing future interest plays an important role, which we found feasible with measuring the willingness to act and the degree of commitment.

According to our work-hypothesis, a connection can be shown between relation to climate change and mentality (of which the best sociological equivalent is the concept of *habitude* by *Bourdieu*). We assumed, that habitual relation to climate change is in close relation to the social-economical status, cultural capital, roles, attitudes and anthropological-ethical dimensions of an individual. According to Magdolna Leveleki, leading the empirical research, within the national eco-philosophical and environment-sociological literature, there are two main problems: 1) With the knowledge about negative consequences of change does the feeling of human responsibility arise within the individual and if so, how? 2) The other question: is there a need at all for basic changes within our value and thinking systems for successful adaptation? If so, what can the content of this „paradigm-shift” be, and are there signs of changing? Based on the reasons of climate change, if we want to delineate a necessary and desirable change, for a responsible environmental behavior, it is absolutely necessary for a shift to occur from a utilitarian-technocratic point of view, from infinite freedom to respecting the environment, self-restraint, and a world-view centered more around the home instead of a wider space.

OUR RESEARCH METHODS

We conducted our empirical research around the Balaton Recreational Area, where environmental and weather conditions have particular importance, which can directly affect the recreational function of the settlements around the lake. We supposed that people living here are ahead in accommodating to the occurring changes. The survey which was the backbone of our research consisted of five main topics in the form of 67 questions: 1) world-view and value system, 2) general and region-specific problem

detection and the sources of knowledge, 3) attitudes toward aspects of climate change, 4) possible interventions, adaptation to change, 5) personal actions, solutions.

There were two types of sample groups: A) the permanent population of the region (300 people), B) eight agent groups with 40-40 people in such positions that they can influence climate change and its effects directly, like agricultural entrepreneurs, mayors and people who can influence ecological attitudes like biology and geography teachers, priests, media-spokespeople and to-be geo-engineers (DOMBI 2014, KAMARÁS 2014).

PERCEPTION OF CLIMATIC PROBLEMS

According to the permanent populace of the region, the biggest worldwide problem was global warming. In the agent groups, it was called most problematic by priests, least problematic by entrepreneurs and university students (KAMARÁS 2014). It seems that in perceiving climatic problems, not only skills and knowledge (teachers) but moral responsibility, broad thinking and empathy (in case of priests, pastors and mayors) also play influential roles. *Ferenc Andrács* (2014) warns us that the majority of the people ask project the problem into the future and therefore removes it from their space of action.

AWARENESS

Knowledge orientation and awareness are such dependent variables which against problem perception, decisions and actions can be addressed as independent variables. Being informed is influenced by the possibility of gathering knowledge (which can have a stronger connection to social status and way of life) and the need for knowledge (which in turn is influenced by personal interest and value systems). Possibilities of knowledge orientation determine awareness but also the need for knowledge determines the usage of these possibilities. In case of professionals (in our survey to-be geo-engineers and biology, geography teachers) it has an effect in all directions. The ecological way of knowledge orientation and awareness is somewhat expected of agents like mayors who are in turn responsible for the ecological environment of their cities, but also can be expected from priests in terms of moral engagement. In case of media professionals one can expect that not all of them are knowledgeable in this area, however, in this survey we interviewed people who are considered well versed in developmental issues of Balaton. According to Tamás Béres (2013) types of rationality like the expression “common sense” can and will become a nickname for selfishness in conflict with even local needs, as an anthropological law, after the decay and fallout of background knowledge certified by the community.

Knowledge related to climate change strongly differ in case of permanent residents and agents. Albeit the population perceives the extremities occurring in weather patterns is much less knowledgeable about its reasons and consequences (AGG 2013). Among the agent groups, the most aware were the teachers, with priests and mayors coming in second place. The fact that people in the media are less aware than teachers and mayors can be explained by their low motivation and affinity. It is even harder to explain why geo-engineering university students are much less informed and aware than biology and geography teachers. In their case, it may be about the poor motivational role of the university and lack of pre-existing motivation (KAMARÁS 2014).

ADJUSTMENT OR ADAPTATION (THE ASSESSMENT OF OPTIONS FOR ACTIONS AND DECISION-MAKING)

Ágnes Kapitány and Gábor Kapitány (2007) make a distinction between adjustment and adaptation. According to their definition, in case of adjustment, the individual reacts to effects from their environment but in the meantime, both the individual and the environment essentially stay the same, while the individual who adapts changes their respective value-systems, attitudes, behavior. Based on this, Leveleki (2014) is looking for the answer whether we can find (and if so, to what extent) adaptation to the changed climatic factors (change in value-systems and attitude), or only adjustment to the current circumstances.

The picture is quite unfavorable: the respondents prefer technical-engineering solutions, on the other hand, local views, the purpose and importance of local communities in times of crisis are underrated, just like traditional solutions. They consider building passive houses, proper insulation, the use of solar panels more important than utilizing inner power supplies like the functioning of local markets, the placement of relatives, families closer to one another, community work, buying local produce and the fact that their children should go to school and kindergarten at their home city. In this regard, ideological affiliation proved to be more influential than education.

To the question “*According to you, is there a possibility of action in terms of adaptation to changing weather?*”, 95% of respondents answered yes, 46% states that processes should be reversed, 49% thinks further declension should be avoided, while only 5% thinking the situation must be accepted. People of higher education and city dwellers are more optimistic about the possibility of intervention than less educated respondents. Answers to the question “*What changes do you expect in terms of your own and your family’s life?*” reveal that people expect change in eco-consciousness, habits in consumption and energy use and that one should be prepared for cases of emergency. Younger people

have more often used “probably changing” and “surely changing” options when answering. The home is somewhat stronger in cities and background settlements on the shore of the lake, within those higher educated (college, university) and those who consider themselves right-wing in political terms. The need to increase self-sufficiency was considered more important by politically right-wing respondents than those in the middle or left.

The possibilities of expression for the populace is a question where the biggest differences are between the residents and the agents. The majority of permanent residents think “there should be a way for people directly affected to express their opinions, but these do not bind to the projects. Most agents groups agree with the statement “local residents cannot only wish, but an agreement should be reached”.

In commenting factors against climate change, teachers and mentors proved to be most open, while mayors and university students the most withdrawn.

POSSIBILITIES OF INTERVENTION

Out of the eleven tools for adaptation to climate change, all was considered important by the agents. The permanent residents think forestation, the expansion of green areas, building dams, reservoirs and channels is necessary, next to these, agents also consider rehabilitation of water habitats and the integration of knowledge of adaptation into the compulsory school and university curriculum. The 22, widely different tools available to the adaptation to change for the residents, all were considered most important by the population and not the agents. The biggest difference in opinion was found in making relations with neighbours stronger and family members living closer to each other. In one or two cases, permanent residents could be more open, it may come as a surprise that in practice, the balance tips toward the agents, this may be due to the strong coherence and consistency in respect of attitudes, behavior and conduct, theory and practice.

In case of perceiving possibilities for intervention and their practical adaptation, mentors and instructors seem most open, followed by teachers, mayors and media-workers, and the least open are priests and university students. It is strangely apparent that mayors are indifferent in cases they really should be involved, like protecting employees working outdoors or providing local workplaces and local kindergartens for the citizens (KAMARÁS 2014).

REGULATORY COMPLIANCE AND SOCIAL PARTICIPATION

Depending on whether the cognitive, affective or behavioral component of attitude change when acquiring and keeping to new rules, Bernadett Czike and Eszter Berényi (2014) set the rules into three categories: a) behavioral rules based

on submission; b) moral rules, when not just the behavioral, but the emotional component also changes, this is the level of identification; c) streamline regulations, when all components of attitude change, this is the level of interiorization.

Among the attitudes observed and documented by us, our colleagues have found all three types. For example, in answering the question “According to you, what could be done so actors in the economy have regard towards nature?”, more than half of respondents finds eco-friendly decision-making in influencing economic actors, which means they find it possible to change their attitude within the emotional component. Second place, but in only half as likely, are strict regulations. This can have many explanations. An empirically experienced pattern in earlier life, or a pattern indirectly from society which was received by the residents. Out of the four possibilities, raising awareness seem the third most important tool. A fine, the tool of submission was considered most important by only two percent of respondents.

We also asked about the thoughts on how to set up common rules and with this, indirectly about the attitude in relation to social participation: “Who, in what circles, and how should people be involved in decision-making?” Answers were determined by people’s own idea of reach, space of action and competence, which is in strong relation to inner-outer control attitude. The vast majority of respondents agreed with the least effective way, namely, local actors should be given veto, in other words, outside control attitude and lack of competence motif characterize residents. Agents, on the other hand, rather have inner control attitude and show a competence motif. Answers allowing for veto come a little above average from entrepreneurs, the least vulnerable group, and somewhat surprisingly from mentors. The anomalous behavior can perhaps be explained by their stronger sense of justice and bravery.

RESPONSIBILITY

According to László Zsolnai (1998: 157–159) a responsible decision-making process means choosing the alternative which suits of the goals, norms and the common requirements of those involved. Regarding responsibility in prevention and impact mitigation, we first studied whether “*Is it possible, is it necessary and are we free to mitigate the effects of climate change?*” To all three questions, respondents from both sample groups have almost uniformly answered yes, but about the question of possibilities, the agents proved to be somewhat low-key than permanent residents, perhaps more realistic than pessimist. Out of the twelve possibilities as a reaction to ecological crisis, according to seven, the average citizen cannot do anything. Our respondents do not agree with any of them, however, they accept fatalist-type of answers (we

cannot do anything against fate, we cannot change things, there is nothing to do) rather than rejecting them, like agents do. The case is similar in liability avoidance response options.

A significantly higher percentage of the agent group think that changing their behavior can have a positive effect on the unfavorable climatic changes. At the same time, a lesser percentage of the agents think that the government, corporations and industry should change instead of the population.

Taking up responsibility for prevention and effect mitigation, which is a strongly moral action is strongest among priests. They are followed by mentors and media-workers. This is least characteristic of university students and entrepreneurs.

THE BEHAVIOR OF AGENTS

Out of the five dependant variables, in case of global problems and the attitude regarding climate change, there is no significant difference between the permanent residents of the region and the agents, only in one instance, namely taking up responsibility, where there is a major difference to be found in case of the morally more involved agents. The other three dependent variables the balance tips toward the agents, in awareness and knowledge orientation, perceptions of ecological problems of the region, possible intervention and their practical implementations in everyday life. In conclusion, agents are more responsive in their attitudes and decisions in regard of climate change.

We hypothesized that perception of local and global problems and awareness directly influence each other and that this conglomerate as a dependant variable is influenced by the behavior and social status as well as the cultural and social capital of a given individual. According to H. Büchele (1991) for a humanist reform of society, it is vital to have a “creative ethic” which drives sociological as well as political change. This creative ethic is characterized by the sense of reality, ie.: taking into account given terrain, and also by the utopia-horizon. Based on their self-image and value-system, the mentors lived up to this in our survey, they are the most involved. Standing in the ground of reality, they relate to the serious challenges of climate change in a sufficiently perspective, acting in regard of values. Their value-system must have had a positive effect on their attitudes and decisions in relation to climate change, since this value system contains care, responsible thinking, cooperation and a creative imagination, on the other hand, their social positions and roles focusing on the future and its generations. On a smaller scale but this is also true of geography and biology teachers, who showed involvement in a professional dimensions and of priests, who reacted to problems on a moral basis. Mayors and media workers excelled in knowledge orientation and “on the field of action”.

THE CHANCE OF A MORAL CLIMATE CHANGE

Hans Jonas (2003) warns that it is not enough to increase the intensity of responsibility and broaden its horizon, but a type of collective practice needs to be developed, which is in coherence with an ethic system capable of preserving a life (and human culture) more and more exposed to dangers. All this suggests a phronésis-type of skill is greatly needed, a type of practical wisdom which clearly signifies the moral boundaries of everyday life and which can function as the limitation of performance of the ever productive and effective human knowledge. Based on all this, Péter Makai (2013) thinks climate change should go hand in hand with paradigm shift of lifestyle and social order. He hopes that individual and social behavior in future humanity will be determined by climate-ethical decisions and moral insights and the scale of their enforceability. The most important task of the present is to introduce a pattern for such solidary communities which can help us adapt to impermanent and changing conditions. For this, it is not enough only to develop social competences and pedagogical programs aimed to build communities, but an overall sociopolitical shift which abandons the paradigm of welfare modernity, with its utopist belief in infinite progression, and which is capable of placing back the weight of the individual within itself and the multifaceted dimension of responsibility which comes with it.

REFERENCES

- AGG Zoltán 2013. Néhány gondolat a klímaváltozáshoz való társadalmi-gazdasági alkalmazkodás kérdéseinek kutatásához. = *Iskolakultúra* 23:12:153–160.
- AGG Zoltán 2014. Az éghajlatváltozás és a környezetvédelem kérdésének megjelenése az önkormányzati vezetőknél. Kézirat
- ANDRÁS Ferenc 2013. Erkölcsi fogalmaink klímaváltozása. = *Iskolakultúra* 23:12:140–146.
- ANDRÁS Ferenc 2014. A tudatlanság fátylán innen és túl. = *Iskolakultúra* 24:12.
- BÉRES Tamás 2013. Néhány szempont a globális éghajlatváltozással kapcsolatos kulturális mintázatok feltárását és értelmezését célzó átfogó vizsgálat tervéhez. = *Iskolakultúra* 23:12:30–39.
- CZIKE Bernadett 1997. A háromféle szabály és az adekvát nevelési módszerek. = *Új Pedagógiai Szemle* 1997. 94–100.
- CZIKE Bernadett–BERÉNYI Eszter: *A szabályokkal és a társadalmi részvétellel kapcsolatos attitűdök.*
- DOMBI Gábor 2014. *Módszertani tervezés, mintaleírás, adatfelvételi technika és elemzési módszerek az éghajlatváltozásból eredő időjárási szélsőségek regionális hatásai és a kárenyhítés lehetőségei a következő évtizedekben* című tanulmánykötet. Kézirat
- JONAS, Hans 2003[1979]. *Das Prinzip Verantwortung.* Versuch einer Ethik für die technologische Zivilisation. Frankfurt am Main, Suhrkamp
- KAMARÁS István 2013. Hazai keresztény válaszok az ökológiai válságra. = *Iskolakultúra*, 23:12:3–29.

- KAMARÁS István 2014. Régióbeli ágensek éghajlatváltozással kapcsolatos attitűdjei. = *Iskolakultúra*, 24:12.
- KAPITÁNY Ágnes–KAPITÁNY Gábor 2007. *Túlélési stratégiák*. Társadalmi adaptációs módok. Budapest
- LÁNYI András 2001. *A szag nyomában – környezeti konfliktusok és a helyi társadalom*. Budapest
- LÁNYI András 2012. Az ökológia mint politikai filozófia. = *Politikatudományi Szemle* 21:1.
- LÁNYI András 2013. Morális klímaváltozás. = *Iskolakultúra* 23:12:40–48.
- LEVELEKI Magdolna 2014. Adaptáció és/vagy alkalmazkodás az éghajlatváltozás hatására az élethelyzetek és a szemléletmódok függvényében – a Balaton térség népessége körében végzett empirikus kutatás néhány tapasztalata. = *Iskolakultúra* 24:12.
- LEVELEKI Magdolna 2013. Az éghajlatváltozás és az adaptáció néhány lehetséges módzata. = *Iskolakultúra* 23:12:59–72.
- MAKAI Péter 2013. *Klímaetikai realitások. Útban a válsághelyzetek morálja felé?* Kézirat.
- SZÉKELY Mózes 2002. Globális problémák és a környezet. = *Szociológiai figyelő* 2002:3.
- TENGELYI László 1992. *A bűn mint sorseselemény*. Budapest
- ZSOLNAI László 1998. A felelős gazdasági döntéshozatal modellje. = *Közgazdasági Szemle*, 45:2:154–162.

*Szokásos válaszok az éghajlatváltozás kapcsán –
Értékalapú terápiaajavaslato az ökológiai krízishez (Várható-e a
szokásos éghajlatváltozás a reális éghajlatváltozás felmérésében)*

Munkahipotézisünk szerint összefüggés mutatható ki a klímaváltozáshoz való viszony és a mentalitás közt. Feltételeztük, hogy a klímaváltozáshoz való habituális viszonyulás erős kapcsolatban áll az egyén társadalmi-gazdasági pozíciójával, kulturális tőkéjével, szerepeivel, attitűdjeivel és személyes világképe antropológiai-etikai dimenzióival. Egy olyan kollektív gyakorlat kialakítására lenne szükség, mely összhangban van a jövőre vonatkozó tervezés újfajta, az egyre fokozottabb veszélynek kitett élet (és emberi kultúra) megőrzésére képes etikájával is. A jövőbeli emberiség egyéni és közösségi életvitelét minden bizonnyal a klímaetikai megfontolásokból következő morális belátásoknak és erkölcsöknek a jellege és azok érvényesíthetőségének a mértéke fogja meghatározni. A jelen legfontosabb feladata éppen az, hogy mintát közvetítsen olyan szolidáris közösségek kiépítéséhez, amelyek segítségünkre lehetnek az átmeneti és változó feltételekhez történő adaptálódásban. Ehhez nem egyszerűen a szociális kompetenciák fejlesztésére, illetve a *communio* építését és erősítését szolgáló pedagógiai programokra van szükség, hanem olyan átfogó társadalompolitikai fordulatra, amely szakít a modernitás anyagi jólétet preferáló paradigmájával, és képes arra, hogy újra visszahelyezze jogaiba az egyén személyességének súlyát, továbbá az ezzel együtt járó sokrétű felelősség dimenzióját.

Kulcsszavak: klímaváltozás, etika, gondolkodástörténet, világkép, természetkép, antropológia

*Habitualni odgovori na klimatske promene – Terapijske sugestije za
rešavanje ekološke krize na bazi etičkih vrednosti
(Da li se mogu očekivati habitualne klimatske promene u prosuđivanju
realnih promena klime?)*

Prema radnoj hipotezi može da se iskaže povezanost između stava prema klimatskim promenama i mentaliteta. Pretpostavili smo da habitualni odnos prema klimatskim promenama stoji u intenzivnoj povezanosti sa društveno-ekonomskom pozicijom pojedinca, sa njegovim kulturnim kapitalom, ulogom, stavovima i antropološko-etičkim dimenzijama njegove predstave o svetu. Bilo bi potrebno da se ostvari kolektivna praksa koja je u skladu i sa novom vrstom etike planiranja usmerenog ka budućnosti, koja je u stanju da sačuva život (i ljudsku kulturu) ugrožene pretnjom sve intenzivnijih opasnosti. Način ličnog i kolektivnog življenja čovečanstva u budućnosti će po svemu sudeći odrediti karakter i mera ostvarljivosti njegovih moralnih shvatanja i etičkog ponašanja proizašlih iz rezonovanja na bazi klimatske etike. Najveći zadatak sadašnjosti jeste upravo da prenese obrazac za izgradnju solidarnih zajednica, koje mogu da pomognu u prilagođavanju uslovima tranzicije i promena. Za to međutim nije dovoljno samo prosto razvijanje društvenih kompetencija, ni izrada pedagoških programa koji bi doprineli jačanju izgradnje zajednice, već je potreban sveobuhvatan društveno-socijalni preokret, koji će da raskine sa paradigmom koja preferira materijalno blagostanje modernog doba, i koja će biti u stanju da težinu subjektivnosti pojedinca, odnosno dimenziju višestranе odgovornosti koja uz nju ide, ponovo postavi na svoje pravne osnove.

Ključne reči: klimatske promene, etika, istorija razmišljanja, predstava o svetu, predstava o prirodi, antropologija

Beérkezés időpontja: 2015. január 12.

Közlésre elfogadva: 2015. január 25.

Czékus Géza

Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka
czekus.geza@gmail.com

Czékus Borisz

Megatrend Tudományegyetem, Belgrád, Bioélelmiszer-termelői Kar, Topolya
borisz_82@yahoo.com

A BIOLÓGIAI SOKFÉLESÉG MEGŐRZÉSE MINT AZ EU-CSATLAKOZÁS EGYIK LEHETSÉGES KAPUJA VAGY GÁTJA

*Conservation of Biodiversity, as a Possible Gate or Obstacle
to EU Accession*

*Očuvanje biodiverziteta kao jedna od mogućih vrata ili
prepreka za pristupanje Evropskoj Uniji*

A biológiai sokféleség megőrzése, a veszélyeztetett növény- és állatfajok eltűnésének lassítása, valamint ezek élőhelyének megőrzése sarkalatos és globális környezetvédelmi feladat. Ugyanis ezen feladatok teljesítése biztosítja a gén, a faj és az ökoszisztéma szintjén megvalósuló diverzitást. A biodiverzitást legjobban a természetes élőhelyek eltűnése veszélyezteti. Emellett igen veszélyes a természeti források túlzott kiaknázása és felhasználása, valamint az éghajlati változások, amelyek együttesen gyorsítják fel a bioszféra funkcionális egyensúlyának megbomlását. A vadon növekvő növény- és állatfajok, valamint ezek élőhelyének megvédése nemcsak a biodiverzitás szempontjából jelentős, hanem a mi számunkra is, hiszen ezek olyan ökoszisztémákat jelentenek, amelyekből a mindennapi táplálékunkat, különböző nyersanyagokat nyerünk, de fontosak a mind kifejezettebb éghajlati változások tekintetében is, azaz az ember megmaradását is befolyásolják.

A Föld biológiai sokféleségét hivatottak megőrizni azok a rendeletek-megállapodások, amelyeket számtalan kormány ratifikált. Csak néhány ezek közül: a Berni Egyezmény a vadon élő növény- és állatvilág védelmére, a Bonni Egyezmény (a költöző állatok védelmével foglalkozik), a Biológiai Sokféleség Egyezmény meg a hatályos környezetvédelmi törvények is szabályozzák az élőhelyek védelmét. Egyébként a Riói Konferencia, amelyen szó volt a biológiai sokféleségről is, átfogó, előrenéző tematikájú és döntéseket hozó esemény volt. Az Európai Unió 2001-ben fogadta el a Natura 2000-et, azt az öko-hálót, amely arra hivatott, hogy védje a biológiai sokszínűséget, illetve akadályozza meg annak zsugorodását. A Natura 2000 az EU vadon növekvő növényeire, vadállataira és azok élőhelyére vonatkozik. Az EU-ban a környezetvédelmi előírások szigorúak, és azokat szigorúan be is kell tartani. Szerbia EU-felvételének dátuma nagyban függ attól is, hogy milyen ütemben képes ezeknek

az előírásoknak eleget tenni. A környezetvédelmi jogharmonizáció az EU-tárgyalási folyamat 35 fejezetéből a 27. (Környezetvédelem és klimatikus változások). Megfigyelők és szakemberek szerint ez az egyik legbonyolultabb, legnehezebb, és ezért az elsők közt fogják megnyitni. A környezetvédelmi előírásokat viszonylag könnyű meghozni. Ellenben nehéz „befogadókat” találni. Ebben a folyamatban nagyon fontos szerep hárul a civil szervezetekre és az oktatásra. Munkánkban erre is kitérünk.

Kulcsszavak: biodiverzitás, környezetvédelem, nemzetközi előírások, oktatás

BEVEZETŐ

Az Európa Tanács 2013. június 28-ai ülésén adott zöld fényt Szerbiának az EU-s csatlakozás megkezdéséhez. A folyamat összetett, az, hogy néhány éven belül sikeresen lezárulhatnak a tárgyalások, csak könnyelmű kijelentés.

A környezetvédelem, ezen belül a biológiai sokféleség problémája a csatlakozás kis részét teszi ki. A nagyobb politikai töltetű: az EU belső határok nélküli rendszer, ahol az egységes piacon (level playing field) szabad, mindenkire egyformán vonatkozó és érvényes versengés uralkodik. Az EU-előírások, amelyek a környezet minőségét standardizálják, csakúgy, mint az ökológiai előírások, amelyek az ipari termelésre, ügyvitelre vonatkoznak, mind a belső piac szabályai. Valójában az unió ökológiai előírásai azt a szintet jelzik, ami alá *nem* mehetnek a tagállamok (és a csatlakozásra váró országok). Ebből következik, hogy az EU környezetpolitikája az EU gazdaságpolitikájának, a belső piacpolitikájának, a közös kereskedelmi politikájának, a versengés, az energetikai biztonság stb. függvénye (SRETIC 2014).

Az EU környezetpolitikai előírásai tulajdonképpen a környezetpolitika megvalósításának mérőeszközei.

A környezet minőségére vonatkozó előírások a környezetnek vagy részének megfelelő állapotát feltételezik (víz, levegő, talaj). Megfelelő fizikai, kémiai és ökológiai követelményeknek kell, hogy megfeleljenek – pontosabban el kell, hogy érjék ezeket az elvárásokat, és meg kell azokat tartaniuk. Az EU irányelveket hozott (pl. az ipari emisszióról, a szeméttárolásról, a kommunális szennyvizetről szóló irányelvek), amelyek a legtökéletesebb műszaki és egyéb elvárásoknak (best available technique) felelnek meg. A termékek/csomagolóanyagok minimális ökológiai károsítást idézhetnek elő. Ezek az irányelvek szavatolják azt, hogy a termékek kétes összetételűek, sugárveszélyesek, zajosak legyenek; hogy az anyagok újrafelhasználhatók, biztonságosan tárolhatók legyenek, kis energiaráfordítással készüljenek. A prevenció, a fenntarthatóság és a nyilvánosság döntéshozatali elve alapján kíván az EU olyan megoldásokat „kikényszeríteni”, amelyek jelentős hatással vannak a környezetre. Az előírások célja az, hogy az egyes kormányok mielőtt meghozzák fejlesztési stratégiájukat, elemezzék a meglévő állapotokat, hogy azok milyen hatással vannak a környe-

1. ábra. A Ludasi-tó jelentős madárvonulási úton van. Több ezer madár pihen itt meg tavasszal és ősszel is. A Ramsari listán szerepel. Vajdaság egyik legfontosabb természetvédelmi területe

zetre, és csak azután döntenek a legkedvezőbb megoldásokról (ha kell, akár álljanak el a tervüktől). Az EU-s előírások a nyilvánosság számára egyben garanciát is jelentenek, hogy a döntéshozatalba ők is bekapcsolódnak, és a határozatok törvényességéért akár bírósági eljárás is indulhat.

A tárgyalások 35 területre terjednek ki. Ezek közül a 27. a környezetvédelemmel és klímaváltozással kapcsolatos fejezet.

Mielőtt részleteznénk, hogy mit kell Szerbiának teljesítenie, hogy eleget tegyen a 27. fejezet elvárásainak, lássuk a (globális, de hazai) gondokat.

Előjáróban röviden csak annyit jegyzünk meg, hogy a biodiverzitás alatt az élőlények sokféleségét értjük. Ez az élő anyag szerveződésének minden szintjén megnyilvánul, kezdve az atomoktól az ökoszisztémán keresztül a bioszféráig. Három szinten nyilvánul meg:

1. a genetikai anyag (egy-egy egyed) változékonysága,
2. faji változékonyság, azaz a fajok egymás közti változatossága és specifikussága, és az
3. ökoszisztéma szintjén tapasztalható változékonyság. Ez alatt a különböző élőhelyeket, életközösségeket, ökoszisztémákat, valamint a bioszférában lezajló ökológiai folyamatokat értjük.

Úgy tartják, hogy a Földön élt élőlények néhány százaléka él ma a bolygónkon. Mintegy másfél millió növény- és állatfajt írt le a tudomány. Szerény becslés szerint is legalább harmincmillió faj található, a merészebb vélemények szerint ennek akár a duplája.

2. ábra. A Palicsi-tó mára már mesterséges tóvá vált, de madárvilága sokféle.
A szerencsensírály Szerbiában csak a Palicsi-tó mesterséges szigetén költ

Mi az, ami az élőlényeket leginkább veszélyezteti?

A természetes ökoszisztémák felszámolása, megsemmisítése élelem-, víz-, üzemanyag-, épületanyag-nyerés stb. céljából. A másik ok az ember területigénye (urbánus és mezőgazdasági területek térhódítása).

Antropogén tényezők és gazdasági tevékenységek, amelyek a biodiverzitást veszélyeztetik (teljes és részbeni erdőirtás: a Föld erdőállományának a felét már felszámoltuk; az extenzív és expanzív mezőgazdaság pedig a sztyeppék eltűnéséhez vezet (SELÉNDY 1999). A sztyepprétek talaja (csernozjom, feketeföld) a legtermékenyebb, így érthető, hogy épp ezeken természetes az ember a számára nélkülözhetetlen gabonaféléket.

Az extenzív legeltetés a rétek növény- és állatvilágának negatív szelekcióját eredményezi, emellett túlzott a talaj nitrifikálódása és tömörsége. A legeltetés leromlott, fajokban igen szegény területeket eredményez.

Az elsődleges vegetáció felgyújtása az ökoszisztéma átmeneti, majd tartós megváltozását hozza magával. A hegyvidéken még manapság is a gyér erdők, cserjések felégetésével jutnak újabb legelőkhöz. Vidékünkön sem idegen a téli vagy kora tavaszi (útszéli, vasútoldali) zöldfelületek felgyújtása, ami megakadályozza a sztyepprétek regenerálódását.

A nedves élőhelyek megsemmisítése ma az egyik legnagyobb környezetvédelmi gond. A nedves élőhelyek a helytelen vízlecsapolás/elvezetés, a talajszennyezés, valamint az ott élő fajok túlzott irtása áldozatai. Így estek áldozatul a mocsarak, a lápok, a nagy folyók torkolata, a nedves és tőzegrétek.

3. ábra. A hattyúk már évek óta a tó lakói. Rendszeresen költenek is

A mocsarak lecsapolása hazánkban is gyakori. Általában mezőgazdasági területekké válnak. A Nagy- és a Nyugati Moraván, a Sava jobb partján vagy a Drina alsó folyásán nyoma sincs a mocsaras, lápos területeknek.

A kontinentális szikes ökoszisztémák felszámolása. A vajdasági szikesek is ide tartoznak. A melioráció, a túlzott legeltetés, a közlekedési útvonalak és a halastavak veszélyeztetik őket leginkább. Palics határában volt a Sós-tó. Részben az E75-ös út, részben egy közeli cég tette tönkre.

A mesterséges víztározók kiépítése a hegyszorosokban az élővilág szinte teljes pusztulásához vezetett. Így semmisülnek meg a reliktumok-ökoszisztémák is. Ezek az adott területen korábbi földtörténeti korokból visszamaradt növény- és állatfajok ökoszisztémái. A hegyszorosok sok harmadkori erdei vegetációnak adnak élőhelyet. A mesterséges tavak létrehozásával ezek eltűnnek, velük együtt az a genetikai tartalék is, ami nemcsak Szerbia vagy a Balkán-félsziget, de egész Európa géngazdagságát csökkenti.

Az urbanizáció és infrastruktúra előfeltétele a lakható területek növelése. Mindez a természetes ökoszisztémák rovására történik. Az úthálózatok kiépítése is nagy területeket von el a természettől. Emellett a természetes ökoszisztémákat felszabdálja, sok esetben (pl. autóutak) teljesen elszigeteli a valamikori egységes ökoszisztéma részeit, megakadályozva a szabad vándorlást. Ennek az lesz az eredménye, hogy egy-egy területről több faj is eltűnik.

Bányászat – a felszíni fejtések törmelékét, a hőerőművek hamuját óriási területen tárolják, megsemmisítve ezzel az eredeti élővilág sokféleségét.

A kőtörők a már említett kanyonokban vannak, amelyek érintetlenek voltak.

4. ábra. A tó tocsogóiban is gyakoriak a récék. Itt szinte háborítatlanul úszkálhatnak

Az élővilág igen gazdag élőhelyeinek számítottak, számtalan ritka fajjal.

A mind intenzívebb turizmus ahelyett, hogy a természeti szépséget, ritkaságokat helyezné előtérbe, épp az ellenkezőjét teszi, pl. ez a tengerparti öv leromlását eredményezte.

Mértéktelen kizsákmányolás – halászat és vadászat. Ezek a tevékenységek, ha titokban, ellenőrizetlenül, tömegesen folynak, negatív hatásúak. A kizsákmányolás az emberiség történelmével egyidős, de a gondok sokkal később kezdődtek. Az illegális halászat, főleg, ha robbanóanyagot vagy hálókat is használnak hozzá, a halállomány legnagyobb veszélye.

A különböző növény- és állatfajokkal történő kereskedelem annak ellenére virágzik, hogy e tekintetben szinte minden országban léteznek törvényes előírások. A (nagytestű) papagájok, kígyók, gyíkok, teknősök, nagymacskák, majmok a kereskedések tárgyai. De az állatrészek (agyarak) is értékes cikkek.

A tájidegen fajok behurcolása ugyancsak veszélyezteti a biodiverzitást. Ez ma világméretű jelenség. Sok esetben a behurcolt fajok kiszorítják az őshonos fajokat (özönnövények, ékszerteknős).

A légszennyezés közvetve hat az élővilág sokféleségére.

A vízfolyások elszennyeződése a fő oka a vízi flóra és fauna elszegényedésének.

A talajszennyezés és a talaj tönkretétele az előző jelenségek következménye (mezőgazdaság, urbanizáció, közlekedési útvonalak kiépítése, bányászat stb.). A talaj létfontosságú, hiszen az ember földi élete a talajjal kezdődik (növények fejlődése) és a talajjal ér véget (elpusztult növények és állatok). A talaj nélkül megszűnik az anyagok természetes körforgása és az energiaáramlás. Talaj nélkül nincs élet, nincs biodiverzitás sem.

A BIODIVERZITÁSSAL KAPCSOLATOS JOGHARMONIZÁCIÓ – NEMZETKÖZI MEGOLDÁSOK

Gyakori vélemény, nemrég még az iskolában is úgy tanították, hogy az ember legyőzte a természetet, és uralkodik felette. Az idők folyamán egyre inkább használja és kihasználja környezetét. Erre korán rájött, annak ellenére, hogy (politikai marketingből) sok esetben (így Jugoszláviában sem) ismerték el. A természetre mint kiaknázhatatlan vagyonra tekintettek. Az ellenpólus viszont azt hangsúlyozta, hogy tenni kell valamit a természet és az emberi környezet védelmében.

„A föld megművelésére való áttérés, az ércek bányászata és a fémkohászat, valamint a közlekedés fejlődése egyre súlyosabb környezetszennyezést indított el: először változtatta meg az ember az élővilág élőhelyét, megkezdődött az erdők irtása, a védtelenné váló talajt a szél és a víz elhordta, az alapkőzetig lepusztította. A növekvő népesség egyre inkább a városokban telepedett le. Már az ókorban megjelentek azok a gondok, amelyek ma is környezeti problémát okoznak a nagyvárosokban: szemétkézelés, vízellátás, szennyvízelvezetés, higiéniai kérdések, amelyek azonnali gondokat is okoztak betegségek, járványok formájában. Szükséges volt olyan megoldások alkalmazása, amelyek ma is beletartoznak a környezetvédelem eszköztárába” (KUTI 2015).

Viszonylag korán megjelentek az első előírások. Ezek kezdetben csak egy-egy államra vonatkoztak, később léptek életbe a nemzetközi megállapodások feladatai.

5. ábra. A Szabadka-horgosi homokvidék (sztyepp) fragmentumai védelem alatt állnak. Sok kis sztyepprép-sziget maradt meg mindmáig, amelyek egy elmúlt kor biodiverzitásáról tanúskodnak. A felvétel a homokvidék Szabadkához eső legközelebbi területén készült. Egy évtizedig hordták ebbe az egykori homokbányába a Zorka Vegyi Művek folyékony iszapját. Fegyveres őr vigyázott rá... Körülötte védett területek vannak

Az élőhelyek és élőlények védelme érdekében jött létre a *világ első nemzeti parkja*, a Yellowstone Nemzeti Park (1872).

A *Nemzetközi Természetvédelmi Unió* 1948-ban alakult meg. Alapvető célja a nevelés volt. Olyan nemzedék kinevelése, amely megfelelő, harmonikus környezeti világgéppel tevékenykedik.

Az ötvenes évek végére mind az ipar, mind a közlekedés fejlődése olyan gyorsaságot vett fel, hogy a környezeti problémák megoldása hatványozottan került a tudomány, a politika és a közemberek érdeklődésének előterébe.

A *Római Klub* 1968-ban jött létre, s munkája évtizedeken keresztül érzékelhető. Ez a közösség fogalmazta meg a globális problémák fogalmát, és szorgalmazta a fejlődés és a környezeti gondok közti kapcsolatok kutatását.

A hatvanas évek végére fogalmazódott meg az a megállapítás, hogy az emberiség léte válságba került. Ez a felismerés vezetett az ENSZ *Környezetvédelmi Világkonferenciájának* a megszervezéséhez (Stockholm, 1972). Két szempontból is kiindulópont volt Stockholm: a környezetvédelem és a tiszta környezet globális témává, feladattá vált. Sorban születtek meg az országos előírások. A konferencia másik hozadéka a környezetvédelem oktatása. Ez mellett több érv is szült: új, korszerű, környezetbarát gondolkodásra van szükség, melyet az iskola képes biztosítani. Ráadásul kis anyagi ráfordítással.

A nemzetközi egyezmények a következő területek egyikébe sorolhatók:

- légkör
- vízi környezet
- természeti környezet védelme és
- a környezet állapotát befolyásoló tevékenységek.

A stockholmi megállapodás mellett röviden ismertetjük a legjelentősebbeket.

Ramsarban 1971-ben írták alá a Nemzetközi jelentőségű vizes területekről, különösen mint a vízimadarak élőhelyéről szóló egyezményt (Convention on Wetlands of International Importance especially as Waterfowl Habitat). A köztudatba *Ramsari Egyezményként* került.

A CITES a világ legnagyobb természetvédelmi megállapodása. Ez a *Veszélyeztetett Vadon Élő Állat- és Növényfajok Nemzetközi Kereskedelméről* szóló egyezmény (Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora, CITES).

A megállapodást 26 ország írta alá 1973-ban. Ma már több mint 200 tagállama van. Már 40 évvel ezelőtt felismerték azt a veszélyt, amely a vadon élő növényekre és állatokra leselkedik, miután elveszik (eltűnik) az élőhelyük. Az ilyen élőlényekkel folytatott nemzetközi kereskedelem (ma már terebélyes üz-

letág) sajnos azóta nemhogy csökkent volna, hanem még fokozódott is. Több száz millió növény, de főleg állat kerül eladásra. A kereskedők busás haszonra tesznek szert. A kábítószer-kereskedelem után ez a legjövedelmezőbb kereskedelem (a büntetések viszont sokkal enyhébbek).

Mivel nem csak élő növényekkel és állatokkal kereskednek, ezért a CITES védelme azok részeire (elefántcsont) és származékaira (csúszómászókból készült táskák, cipők) is kiterjed. Az egyezmény közel 35 000 állat- és növényfajra vonatkozik, amelyek három kategóriába sorolhatók:

1. Azok a fajok, amelyek a nemzetközi kereskedelem káros hatásai miatt csaknem kipusztultak. Kereskedelmük szigorúan tilos, de természetvédelmi célból történő befogásuk is szigorú előírásokhoz kötött.

2. Ezek a fajok is veszélyeztetettek, állományuk azonban ma még viszonylag stabil. Kereskedelemben jutó éves számukat szigorú szabályokkal határozzák meg.

3. Azok a fajok tartoznak ide, amelyek állománya csak egy-egy országban veszélyeztetett. Hogy védelmük hatásosabb legyen, azért élveznek nemzetközi segítséget.

1979-ben született meg az *Európai Vadon Élő Növények, Állatok és Természetes Élőhelyeik Védelméről* szóló Egyezmény (Convention on the Conservation of European Wildlife and Natural Habitats, Bern, 1979).

Bonnban ugyancsak 1979-ben írták alá a *Vándorló Vadon Élő Állatfajok Védelméről* szóló Egyezményt (Convention on the Conservation of Migratory Species of Wild Animals Bonn, 1979).

6. ábra. A biológiai sokféleség egyik menhelye az állatkert. A Palicsi Állatkert sok állatfaj génbankja, Szabadka vonzáskörében sok (ültetett) növényfaj csak itt figyelhető meg. A felvételen az állatkert egyik jelképe látható, a virágpáva

A *Madarakról Szóló Irányelv* (Council Directive 79/409/EEC of 2 April 1979 on the conservation of wild birds) 1979-ben hozták meg, az *Élőhelyvédelmi Irányelv* (Council Directive 92/43/EEC of 21 May 1992 on the conservation of natural habitats and of wild fauna and flora) pedig 1992-ben.

A *Riói Biodiverzitás Egyezmény* (Convention on Biological Diversity, CBD) stratégiai jelentőségű. A legmagasabb nemzetközi szinten taglalja az ember és a természet (biodiverzitás) kapcsolatát. „Csak” alapelveket vázol, nem fajokat és élőhelyeket sorol fel. Az egyezmény célkitűzése „a biológiai sokféleség megőrzése, komponenseinek fenntartható használata, a genetikai erőforrások hasznosításából származó előnyök igazságos és méltányos elosztása, beleértve a genetikai erőforrásokhoz való megfelelő hozzáférhetőséget, technológiák átadását és pénzeszközök biztosítását. Az egyezmény egyensúlyra törekszik a három hangsúlyos cél megfogalmazásában a megőrzés, a használat és a hasznok megosztása között”. Az egyezmény értelmében a biológiai sokféleség a bármilyen eredetű élőlények közötti változatosságot jelenti, beleértve többek között a szárazföldi, tengeri és más vízi-ökológiai rendszereket, valamint az e rendszereket magukba foglaló ökológiai komplexumokat; ez magába foglalja a fajokon belüli, a fajok közötti sokféleséget és maguknak az ökológiai rendszereknek a sokféleségét. Az egyezmény azért különleges, mert az egész élővilágra vonatkozik, vagyis minden élőlény és élő rendszer fennmaradását, a földi élet valamennyi formájának egyetemes védelmét tűzi ki célul.

A több mint 200 aláíró ország kötelességet vállalt a természetes élőhelyek védelméről és a különböző populációk fenntartásáról és védelméről. 1992 után felélénkül a biodiverzitással kapcsolatos tudományos tevékenység, több ország (köztük Magyarország is) stratégiákat dolgozott ki. Az oktatás és a tájékoztatás terén is pozitív változások tapasztalhatók. Számtalan környezeti hatástanulmány készült el annak érdekében, hogy a káros hatások minimalizálhatók legyenek.

Egyébként a Rio de Janeiróban megtartott ENSZ Környezet és Fejlődés Világkonferenciáján öt dokumentumot terjesztettek elő (a Biológiai Sokféleségről Szóló Egyezmény mellett szó volt a XXI. század feladatairól – ez az Agenda 21; Riói Nyilatkozat a Környezetről és Fejlődésről, Keretegyezmény az Éghajlatváltozásról és egy tanulmány az erdők fejlődésével foglalkozott). A dokumentumok általánosak, nem tartalmazznak kötelezettségeket.

Egyezmény a *Világ Kulturális és Természeti Örökségének Védelméről* (Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage; World Heritage Convention) Párizs, 1972.

Európai Táj Egyezmény (Firenzei Egyezmény, European Landscape Convention, 2000). Támogatja az európai tájak védelmét, kezelését és tervezését, valamint európai együttműködéseket szervez a tájak kérdéseit érintően. Az egyezményt aláírhatják az Európa Tanács tagországai, a csatlakozásra váró

országok, valamint azok az európai államok is, melyek nem tagjai a tanácsnak. Ez az első olyan nemzetközi szerződés, amely kizárólag az európai tájakkal foglalkozik, és igyekszik azt minden szempontból figyelembe venni.

A *Natura 2000* az Európai Unió ökológiai hálózata. Európában érintetlen természet alig található, még a természetes élőhelynek tartott területeken is csaknem mindenütt ott van az ember keze nyoma. A hálózat lényege, hogy az élőhelyek egy többé-kevésbé összefüggő kapcsolatban Európa élővilágát megőrizze. Ezek a területek nem csak természetvédelmi területek. A *Natura 2000* területek védelmében tehát különösen hangsúlyos a gazdálkodók, a fenntartó, hagyományos gazdálkodási módok szerepe. Általánosságban elmondhatjuk, hogy a *Natura 2000* hálózattal a rezervátumszerű védelem helyett a társadalmi, kulturális, gazdasági és természetvédelmi érdekek összehangolására alapozó megóvás kerülhet előtérbe.

A természetes élőhelyek és vadon élő állat- és növényfajok védelmével igyekszik megóvni a biológiai sokféleséget, hozzájárulva természetvédelmi helyzetük megőrzéséhez. Ily módon több mint 1000 veszélyeztetett és ritka faj, valamint 230 természetes élőhely menekülhet meg a pusztulástól (MESAROS 2014).

A *Natura 2000* alapját az EU két irányelve képezi: a Madárvédelmi Irányelv (79/409/EGK) és az Élőhelyvédelmi Irányelv (43/92/EGK). Ez utóbbi irányelv célja az élőhelytípusok és velük együtt az ott élő élőlények hosszú távú fenntartása, természetes elterjedésük biztosítása.

A *Natura 2000* Európa területének csaknem 20%-át teszi ki. 2014-es adatok alapján kb. 30 000 területet (élőhelyet) ölel fel (MESAROS 2014). Az EU-hoz csatlakozó országokkal ez az arány javítható. Viszont vannak a Naturára nézve veszélyforrások is. Ilyenek az új úthálózatok kiépítése, csatornák építése, a nagyméretű fakitermelés stb.

Elgondolkodtató Rigó Mihály (2012) munkája, aki szerint a *Natura 2000* kettős mércét alkalmaz (védi az egyes fajokat, miközben hatalmas területeket alakít át monokultúrává, véd, miközben GMO-növényeket termel, véd, miközben peszticideket használnak stb.).

A *Natura 2000* folyamathoz kapcsolódó természetvédelmi program az *Emerald Hálózat*: a különleges természetvédelmi jelentőségű területek hálózata Európában.

Az Európa Tanács keretében működő Berni Egyezmény Állandó Európai Bizottsága – figyel az egyezménynek az élőhelyek védelmére vonatkozó cikkeire – határozatokat hozott, illetve ajánlásokat tett a természetvédelmi szempontból jelentős európai élőhelyek védelmére.

Ezek a területek elsősorban:

- a vadon élő – különösen az egyezmény I. és II. mellékletében szereplő – növény- és állatfajok élőhelyei,
- a veszélyeztetett élőhelyek,
- a vándorló fajok szempontjából fontos területek.

A fent felsorolt területeket különleges természetvédelmi jelentőségű területeknek (Areas of Special Conservation Interest = ASCI) nevezik.

A területeknek egy vagy több – az egyezmény 16. ajánlásában megfogalmazott – feltételnek kell megfelelniük. Az elvárások a következők:

- lényeges hozzájárulás a veszélyeztetett és endemikus, valamint az egyezmény I. és II. mellékletében szereplő fajok fennmaradásához,
- egy magas fajdiverzitású területen a fajok jelentős számának fenntartása,
- magába foglalja a veszélyeztetett élőhelytípusoknak egy fontos vagy jellegzetes mintáját,
- magába foglalja egy jelentős élőhelytípusnak kiemelkedő példáját, vagy pedig különböző élőhelytípusok mozaikjait,
- egy vagy több vándorló faj számára fontos területet képvisel.

Az egyezmény Állandó Európai Bizottsága határozatot hozott, hogy

- létre kell hozni az ASCI-területek hálózatát (Emerald Hálózat),
- létre kell hozni egy szakértői munkacsoportot, amely a hálózat felépítésével kapcsolatos tennivalókat elvégzi,
- ösztönözni kell a részes, illetve megfigyelői státusú államokat az ASCI-területek kijelölésére.

A szakértői munkacsoport eddigi tevékenységének eredményeképpen (1997 és 2000 között) kidolgozták az Emerald Hálózat szoftverjét, és több közép-kelet-európai ország részvételével ún. pilot projektek készültek, mintegy mintául szolgálva a többi állam számára a hálózat kiépítéséhez. A szoftver lehetővé teszi az európai jelentőségű természeti értékek teljes körű adatbázisának kiépítését (<http://www.natura.2000.hu/doc/Europai%20halozat%20K1%20beliv%20vegleges.pdf>).

A *Kárpátok Védelméről és Fenntartható Fejlesztéséről* szóló Keretegyezményt 2003-ban írták alá Kijevben.

A BIODIVERZITÁSSAL KAPCSOLATOS JOGHARMONIZÁCIÓ HAZÁNKBAN

A Stockholmi Megállapodást Jugoszlávia az elsők között írta alá.

A Ramsari Egyezményhez 1977-ben csatlakozott az ország. Tíz területet, köztük a Ludasi-tavat is felvették erre a listára. Összesen 68 potenciális terület vár a felvételre (MESARÓŠ 2014).

Az Élő Állat- és Növényfajok Nemzetközi Kereskedelméről Szóló Egyezményt 2001-ben ratifikálta Jugoszlávia. Egyes szerbiai jogszabályok szigorúbbak, mint maga az egyezmény.

A Berni és a Bonni Egyezményeknek is régóta tagjai vagyunk.

A madarokról szóló irányelvet Szerbia 2007-ben tette magáévá. Sajnos, ez idáig még egyetlenegy fajt sem határozott meg, amely felkerülne az irányelv listájára.

Az élőhelyvédelmi irányelvet ugyancsak 2007-ben fogadtuk el.

Szerbiának mint EU-tagjelöltnek mindenféleképp törvényes és gyakorlati megoldásokat kell találnia a Riói Stratégia hatékonyabbá tételére. A hazai törvények közül a (nemzetközi) környezetvédelemmel, illetve biodiverzitással a Zakon o potvrđivanju Konvencije o biološkoj raznovrsnosti (Sl. list SRJ, Međunarodni ugovori, 11/2001) és a Zakon o ratifikaciji Kartagena protokola o biološkoj zaštiti uz konvenciju o biološkoj raznovrsnosti (Sl. list, Međunarodni ugovori, 16/2005) foglalkozik.

A Világ Kulturális és Természeti Örökségének Védelméről Szóló Egyezményt is aláírtuk. A Sar-hegységet és a Đavolja varošt javasoljuk felvételre.

Erdemben nem történt semmilyen lépés azonkívül, hogy aláírtuk az Európai Tájegyezményt (Zakon o potvrđivanju Evropske konvencije o predelu. Sl. glasnik RS, Međunarodni ugovori, 4/2011).

A Kárpátok védelméről és fenntartható fejlesztéséről szóló egyezményt még 2007-ben ratifikáltuk (Zakon o potvrđivanju okvirne konvencije o zaštiti i održivom razvoju Karpata, Sl. glasnik RS, Međunarodni ugovori, 4/2011).

Az Emerd Hálózathoz való csatlakozáshoz elvben megvannak a feltételeink, de vannak technikai akadályok (az ajánlott fajok és élőhelyek száma alacsony ahhoz, hogy ez a hálózat hazánkban koherens, működőképes rendszerré váljon).

Vajon mi vár ránk? Csak a legfontosabb és legerjedelmesebb területeket emeljük ki.

Mind a nemzetközi, mind a hazai természetvédelmet szabályozó jogi keretek komplexek és többretegűek. Az utóbbi években több lépés is történt a szerb–nemzetközi jogharmonizáció terén. Sajnos, számtalan nyitott kérdés, illetve összeférhetlenség vár megoldásra azok között, akik a természeti forrásokkal gazdálkodnak vagy a gazdálkodást irányítják. Az elkövetkező időszak sok bizonytalanságot rejteget, mert elszegényedett társadalmunk könnyen kísértésbe esik – és lemond az egyes természeti értékek törvényes védelméről a gazdasági haszon javára. A civil szervezetekre hárul az ismeretterjesztő és felvilágosító munka, az, hogy köztudatot formáljanak, hogy a lakosság legyen következetes, a politika pedig végezze a maga dolgát, segítsen, hogy az aláírt szerződések életre kelhessenek, illetve a vállalt köteleességeinknek tegyünk eleget. A Natura 2000 hatalmas kihívás – lehetőség, de egyben nagy feladat is. Ezen a téren is a civil szervezetek fognak élen járni, akiknek van erejük, affinitásuk ehhez, és megfelelő kompetenciákkal is rendelkeznek.

Szerbia meg tágabb környezete (a Balkán-félsziget egésze) növény- és állatvilága nagyon gazdag. Ezen a területen mintegy 11 000 növényfaj él, ez Európa flórájának a 70%-a! Joggal kerül a Balkán a biodiverzitás fókuszába. A

veszélyeztetett növényfajok száma 2,6%-tól (Albánia) 11%-ig (Görögország) terjed. Viszont a Vöröskönyv (STEVANOVIĆ 1999), illetve a szerbiai növényritkaságokról szóló cikk (STEVANOVIĆ et al. 2006) szerint Szerbiában ez az érték 20% körül mozog. A legveszélyeztetettebbek az endém (bennszülött) és maradványfajok, illetve a specifikusak, amelyek túléléséhez meghatározott feltételek kelljenek. Ezek a fajok – emberi segítség nélkül – mind nehezebben tudnak fennmaradni. Ehhez aktív természetvédelem kell (törvények és monitoringrendszer).

Súlyos problémát jelent az anyagiak hiánya és a magas költségek. Csak az ökológiai standardok EU-harmonizációja mintegy 10,6 milliárd euróba fog kerülni (ČPAJAK 2014). Igaz, ezeket a kiadásokat 2030-cal bezárólag tervezték. Nem mellékes megjegyezni, hogy ez a procedúra Szlovénia államkasszájából 2,7 milliárd eurót emésztett fel.

OKTATÁS

Az Európai Unió a sokféleséget és az uniformitás jegyeit is hordozza. Egyformán, másképp. Közös előírások, irányelvek, de ki-ki a számára legmegfelelőbb megoldást kell, hogy meghozza.

Nemzetközi szinten is nagy jelentősége van a személyiségformálásnak, a nevelésnek. A környezeti nevelésnek is. Ahhoz, hogy helyes döntéseket hozzon majdan egy tanuló, megfelelő kompetenciákra kell, hogy szert tegyen. Ez pedig szervezett formában az óvoda és az iskola, szervezetlen formában pedig a szűkebb és tágabb környezet (család, különböző intézmények, rendezvények, média) feladata.

Maradjunk a biodiverzitás problémájánál! Vajon az iskola felkészíti-e a gyerekeket a biodiverzitás helyes és teljes körű értelmezésére?

A Bevezetőben soroltuk fel a biodiverzitás szintjeit. A genetikai sokféleség fogalma távol áll az (általános iskolai) tanulóktól. A faj szintjén manifesztálódó biodiverzitás viszont más szemmel látható, tapasztalják, tehát testközelben. Ezzel nincs is baj. Hiszen – leegyszerűsítve a problémát – az állat- és növényismeret is a biodiverzitás ismerete. A biológiai sokféleség felismerésének alapjait a család garantálja (lepirellő, képeskönyvek, növénytermesztés, házikedvencek, állatkerti látogatás, kertészkedés). A gyerekek ismerete az óvodában tovább bővül. Ezt az ismeretet ismétli meg az iskola és bővíti ki. Az óvodai és iskolai tudásszerzés diszharmonijára ne térjünk ki! Ötödik osztályos korukig vajon hányszor tanítják meg a gyerekekkel, hogy a tyúk háziállat?

Az alábbi felsorolás azoknak a növényeknek a névsorát tartalmazza, amelyeket egy vajdasági alsós tanulónak ismernie kellene. Java részük (a védett és a helyi adottságokhoz mérten ritka növényeket leszámítva) herbáriumba is kerül-

het. A fajok többsége a Környezetünk és Természet és társadalom könyvben is szerepel. Viszont nem hagyhatók ki a gyakori (termesztett vagy vadon termő) növények sem.

A vajdasági iskolákban tanuló gyerekeket – a tanmenetek és a helyi adottságokat figyelembe véve – az alábbi növénygyűjtemény (herbárium) segítheti. A növények listáját életközösségük szerint adjuk meg. A maggyűjteménybe is ajánlott növényeket „^M”-el jelöljük (CZÉKUS 2005). A listán szereplő ritka és védett növényeket fényképeken mutatjuk be!

1. táblázat. Egy 11 éves észak-vajdasági gyereknek a tanmenet, a tankönyv és a lakóhely flórája alapján az alábbi növényfajokat, csoportokat kellene ismernie

dísznövények	erdő, erdőszél	gyomnövények	megművelt területek	rét, mező	vízi, víz mellett, nedves helyek
akác, lila ^M	áfonya ^M	aggófű	alma ^M	árvalányhaj	alga
aranyeső (sárgaakác)	akác, fehér ^M	árvacsalán	árpa ^M	báránypirosító	békabuzogány
aranyfa	balkáni cirbolya	aszat, mezei	bab ^M	boglárka, réti	békalencse
aranyvessző	berkenye, madár	bakszakáll	barack ^M	cickafark	boglárka, kúszó
árvácska ^M	boróka ^M	bálványfa	bimbóskel	csenkesz	boglárka, vízi
bársonyka (büdöske) ^M	borostyán ^M	beléndek	birs ^M	csiperkegomba	fűz, fehér
begónia	bükk ^M	betyárkóró	borsó ^M	csomós ebir	fűz, kosárkötő
boglárkacserje	cserszömörce (parókafa)	bodza, fekete	búza ^M	ecetpázsit	gólyahír
buxus (puszpáng)	erdei szamóca	bodza, gyalog	bükköny,	egyhajúvirág	gyékény
csörgőfa ^M	fecskéfű	bogáncs	takarmány ^M	fátyolvirág	hínár
dália	fenyő, erdei ^M	bojtorján	cékla ^M	galóca, gyilkos	káka
dieffenbachia	fenyő, ezüst ^M	búzavirág, kék	cirok ^M	gyikfű	káka, virág
díszcsalán	fenyő, fekete ^M	csalán	cukorrépa ^M	gyöngyike	kolokán
eperfa ^M	fenyő, luc (köz. luc) ^M	csipkebogyó	cseresznye ^M	habszegfű	macskagyökér
estike ^M	galagonya ^M	csucsor	dinnye ^M	harangvirág	mályva, fehér
ezüstfa ^M	galóca, légyölő	datúra	dió ^M	here, fehér ^M	nád ^M
fagyal ^M	gyertyán ^M	dísznóparéj	díszszilva ^M	here, vörös ^M	nefejejs
fikusz	gyömbérgyökér	egérárpa	dohány ^M	hérics, tavaszi	peszérce, vízi
gyöngyvessző	gyöngyike, fűtős	fenyércirok	fokhagyma	kakukkfű	rucaörm
hóbogyó	gyöngyvirág ^M	gólyaorr	fűge ^M	kamilla ^M	sás
hólyagfa	hárs, kislevelű ^M	gyepűrózsa	kajszibarack ^M	katáng, mezei ^M	sövényszulák ^M
ikravirág	hárs, nagylevelű ^M	(vadrózsza) ^M	káposzta, fejes	kerep, keskenylevelű	sulyom ^M

jácint	hóvirág	konkoly ^M	karalábé	keserűfű	szittyó
japánbirs ^M	hunyor, illatos	laboda ^M	karfiol	kikerics	tavirózsa, sárga
jázmín	ibolya ^M	libatop ^M	kelkáposzta	kökörccsin	tócsagaz
jegenyefenyő	iszalag, erdei	madársóska	kender ^M	kutyatej	tündérrózsa, fehér
kaktusz	juhar, hegyi ^M	maszlag	köles ^M	legyezőfű	zsurló, mezei
kardvirág	juhar, korai ^M	parlagfű	körte ^M	levendula	
kokárdavirág, kétszínű	juhar, kőrislevelű ^M	pásztortáska ^M	krumpli	ligetszépe ^M	
körömvirág ^M	juhar, mezei ^M	pipacs ^M	kukorica ^M	mályva	
krizantém	kankalin	porcsin ^M	len ^M	margaréta	
lepényfa ^M	kecskerágó, bibircses	szappanfű	lucerna ^M	menta	
liliom, fehér	kecskerágó, csikos ^M	szarkaláb ^M	mák ^M	nádtippan	
madárbirs ^M	kökény ^M	szerbtövis ^M	málna ^M	nőszirm	
madárhúr, molyhos	kőris, magas ^M	szulák ^M	mandula ^M	orbáncfű	
mahónia ^M	kőris, virágos ^M	tarack	meggy ^M	ökörfarkkóró ^M	
mamutfenyő	mályva, erdei	tisztesfű	muhar ^M	ördögsekér ^M	
margaréta (margitvirág)	mogyoró ^M	tyúkhúr ^M	mustár ^M	özlábgomba	
mimóza	moha	űröm, egynyári	napraforgó ^M	perje	
muskátló	nadragulya	űröm, fekete	őszibarack ^M	pitypang ^M (gyermekláncfű)	
narancseperfa ^M	nyár, fehér ^M	vadmuhar	pamut	repkény	
nárcisz	nyár, fekete ^M	vadrepce ^M	paprika ^M	rozsok	
nőszirm	nyír ^M	zsázsa	paradicsom ^M	spárga	
nyár, jegenye ^M	odvas keltike		petrezselyem ^M	százzorszép ^M	
orgona	páfrány		piszke ^M	szegfűgomba	
ostorfa ^M	pajzsika, erdei		platán ^M	tárnics, kornis	
őszirózsa ^M	párdugomba		reték ^M	tölcsérgomba, parlagi	
pálma ^M	pecsétviaszgomba		ribiszke ^M	tyúktaraj	
petúnia ^M	pereszke, lila (gomba)		ricinus ^M	útifű	
pillangóvirág	pöfeteg gomba		rozs ^M	veronika	
platán ^M	rókagomba		saláta, fejes ^M	zsálya, orvosi	
pletyka	sáfrány, tarka		sárgarépa ^M		
rézvirág (vasszegfű) ^M	salamonpecsét, orvosi		sóska		
rozmarin	salátaboglárka		spenót ^M		
rózsa	som, húsos ^M		szeder ^M		

sáfrány	som, veresgyűrű ^M		szelidgesztenye ^M		
sóska borbolya ^M	susulyka, kerti (gomba)		szilva ^M		
szalmarózsa ^M	szamóca, erdei		szója ^M		
szegfű	szil, hegyi ^M		szőlő ^M		
szivarfa ^M	szil, mezei ^M		tök ^M		
szomorúfűz	taplógomba		uborka		
télizöld	tinóru, farkas		vöröshagyma ^M		
tiszafa	tölgy, cser ^M		zab ^M		
tuja ^M	tölgy, kocsányos ^M		zeller		
tulipán	tölgy, kocsánytalan ^M		zöldbab ^M		
tűztővis ^M	tüdőfű				
vadgesztenye ^M	vadalma ^M				
vadszőlő ^M	vargánya				
viola ^M	zuzmó, bokros				
	zuzmó, kéreg				
	zuzmó, leveles				

A több mint 320 növényfaj ismerete dicséretes, akár elégedettek is lehetnénk, hogy tanulóink a biológiai sokféleségből jelesre vizsgáznak.

De maga a fajismeret nem sokat ér, ha a biodiverzitás legfelső fokáról, az ökoszisztéma szintjén tapasztalható változékonyságról a tanulók ismerete tabula rasa. Vajon ki és mikor mutat rá a különböző élőhelyek, életközösségek, ökoszisztémák, valamint a bioszférában lezajló ökológiai folyamatokra? Felismerik-e az összefüggéseket? Felismerés hiányában elvárható-e a helyes döntéshozatal, helyes (környezetbarát, biodiverzitás-barát) tevékenység? Aligha. Térjünk vissza a tantervekhez! Lehetőséget csak a nyolcadikos biológiai tanterv és a középiskolai ökológiai program kínál. Ezek pedig a képzés, kompetenciaszerzés néhány elszigetelt pontját jelentik, amelyek hatásfoka, személyiségformáló eredménye igen sekély.

KÖVETKEZTETÉSEK

Szerbia eltökélt szándéka az európai uniós csatlakozás. Az Európa Tanács 2013. június 28-ai ülését követően megkezdődhetnek az EU-s csatlakozási tárgyalások. Cikkünkben a 27. fejezettel foglalkoztunk, azaz hazánk környezetvédelmi állapotával és a környezetvédelmi feltételek jogharmonizációjával. Megállapítható, hogy számtalan nyitott kérdés és probléma vár megválaszolásra és megoldásra.

Áttekintettük azokat a nemzetközi előírásokat, amelyek szavatolják a biodiverzitás fenntartását és javítását, valamint azokat is, amelyekkel hazánk is rendelkezik. Sajnos, vannak működőképtelen törvényeink is.

Biztató az a tény, hogy a civil szervezetek sorra hallatják hangjukat, hogy készek kivenni részüket a biodiverzitás-probléma enyhítésében. Mindent megtesznek azért, hogy a Natura 2000-hez minél tökéletesebben csatlakozzunk. Ez azt is jelenti, hogy a különböző élőhelyek törvényes és gyakorlati védelme megoldható lenne. Szerbiában a sztyepp és szikes rétek, valamint az erdei élőhelyek állapota a legkritikusabb. Hatalmas területekről, még védett területekről is tűnnek el az erdők, az erózió pedig elhordja a termőtalajt. Tarvágás csak meghatározott esetekben engedélyezett, de a gyakorlat mást mutat. Az erdők nem tudnak regenerálódni. Százéves erdőket alig lehet találni. Az erdőkkel eltűnnek a benne élő állatok is. Hazánk biológiai sokféleségét az utolsó pillanatban kezdjük majd (hatásosan) menteni európai szinten.

Az EU-csatlakozás a biodiverzitás megőrzését segíti majd elő, de fordítva is érvényes: a biodiverzitás terén tett első erőfeszítések felgyorsíthatják a csatlakozást. Azonban annyi a kérdőjel, a megválaszolatlan és megoldatlan feladat, hogy nagyon-nagyon sok időnek kell eltelnie ahhoz, mire a szerbiai környezetvédelem optimális mederbe kerül. Az idő pedig – mai körülmények mellett – nem a biológiai sokféleség fenntartásának dolgozik. És a biodiverzitás a 27-es fejezet csak egy része. Mindenesetre jó jel, hogy elmozdultunk a holtpontról.

IRODALOM

- ČPAJAK, B. 2014. *Treba nam 10,6 milijardi evra za dostizanje ekoloških standarda EU*. POLITIKA ONLINE, 2014. 07. 01.
<http://www.politika.rs/rubrike/Politika/Treba-nam-106-milijardi-evra-za-dostizanje-ekoloskih-standarda-EU.lt.html> 2014. 07. 01.
- CZÉKUS G. 2005. *A természetismeret-módszertan tanítása*. Mmprint, Szabadka
- KUTI I. *A környezetvédelem alapjai*. <http://rs1.szif.hu/~nyeki/okt/tkea.pdf> 2015. 01. 10.
- MESAROŠ G. (edit.) 2014. *Vrste biljaka i životinja značajne za zaštitu prirode u Evropskoj uniji*. Protego, Subotica
- RIGÓ M. 2012. *Natura 2000 mint idegen gazdasági érdek*.
http://www.mernokkapu.hu/fileok/2/Natura_2000,_2012_.pdf 2015. 01. 26
- SELÉNDY Sz. 1999. *Biogazdálkodás – az ökológiai szemléletű gazdálkodás kézikönyve*. Mezőgazdasági Szaktudás Kiadó, Budapest
- STEVANOVIĆ, V. (edit.) 1999. *Crvena knjiga flore Srbije I*. Ministarstvo za životnu sredinu R Srbije, Biološki fakultet Univerziteta u Beogradu i Zavod za zaštitu prirode R Srbije
- STEVANOVIĆ, V. et al. 2006. *Ugrožene biljke Srbije* (priručnik o zaštiti retkih i ugroženih biljaka). Biološki fakultet IP NNK Internacional, Beograd

Nemzetközi egyezmények szövege

Berni Egyezmény

[http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.](http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=104&CM=8&DF=&CL=ENG)

asp?NT=104&CM=8&DF=&CL=ENG,

az egyezmény szövege: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/104.htm>

2014. 09. 30.

Bonni Egyezmény

<http://www.cms.int/en/node/3916> 2014. 10. 06.

Emerd Hálózat

<http://www.natura.2000.hu/doc/Europai%20halozat%20K1%20beliv%20vegleges.pdf>

<http://www.nimfea.hu/egyezmények/04.htm>

Európai Táj Egyezmény

http://www.cemat.hu/sites/default/files/11_Europai_Taj_Egyezmeny_HU.PDF 2014. 11. 05.

Natura 2000

http://ec.europa.eu/environment/nature/natura2000/management/docs/art6/new_guidance_art6_4_hu.pdf 2014. 11. 05.

<http://www.natura.2000.hu/doc/Europai%20halozat%20K1%20beliv%20vegleges.pdf> 2014. 12. 27. www.natura.2000.hu/ 2014. 12. 27.

Ramsar

<http://www.ramsar.org> 2014. 10. 23.

Riói Egyezmény (Biológiai Sokféleség Egyezmény)

<http://www.cbd.int/doc/legal/cbd-en.pdf> 2014. 11. 05.

Vadon élő madarak védelme <http://www.kolcsonosmegfeleltetes.eu/>

KölcsönösMegfeleltetés/Jogszabályok.aspx 2014. 11. 05.

ISO 14001 environmental management systems an easy-to-use checklists for small businnes, 2010, kiadó: FTC, Switzerland, kezikönyv, 2014. 11. 05.

Hazai előírások

Evropska agencija za životnu sredinu (European Environment Agency)

www.eea.europa.eu 2014. 12. 29.

Generalni direktorat za životnu sredinu (Directorate-General for the Environment) – http://ec.europa.eu/dgs/environment/index_en.htm 2014. 12. 29.

ISO 14001 Sistemi menadžmenta zaštite životne sredine

<http://www.eurostandard.rs/iso-14001-sistemi-menadzmenta-zastitom-zivotne-sredine/> 2015. 01. 04.

Sretić Z.: Poglavlje 27: politika životne sredine i unutrašnje tržište EU. In:

<http://www.europeanpolicy.org/politike/27-zivotna-sredina/195-poglavlje-27-politika-zivotne-sredine-i-unutrasnje-trziste-eu.html> 2014. 12. 15.

Stranica Evropske komisije o životnoj sredini – http://ec.europa.eu/environment/index_en.htm 2014. 12. 29.

<http://ambassadors-env.com/poglavlje-27/> 2014. 12. 29.

Zakon o potvrđivanju Evropske konvencije o predelu. Sl. glasnik RS, međunarodni ugovori, 4/2011.

Zakon o potvrđivanju okvirne konvencije o zaštiti i održivom razvoju Karpata, Sl. glasnik RS, međunarodni ugovori, 4/2011.

Zakon o potvrđivanju Konvencije o biološkoj raznovrsnosti (Sl. list SRJ, Međunarodni ugovori, 11/2001).

Zakon o ratifikaciji Kartagena protokola o biološkoj zaštiti uz konvenciju o biološkoj raznovrsnosti (Sl. list, međunarodni ugovori, 16/2005).

Zakon o zaštiti prirode. Službeni glasnik RS 36/2009, 88/2010, 91/2010.

*Conservation of Biodiversity, as a Possible Gate or Obstacle
to EU Accession*

Conserving biodiversity, delaying the extinction of endangered animal and plant species, and saving their natural habitat is a principal and global environmental mission. Namely, accomplishing these tasks ensures diversity on the level of genes, species and ecosystems. Biodiversity is primarily endangered by the disappearance of natural habitats. In addition to this, further threat is posed by over-exploitation and utilization of natural resources, as well as climate changes, which jointly accelerate the biosphere's functional imbalance. The preservation of wild animal and plant species as well as their habitat is significant not only from the aspect of biodiversity, but also for us, since these are important ecosystems from which we obtain our daily food and various raw materials. They are also essential regarding the pronounced climate changes; therefore they influence the survival of mankind.

The world's biodiversity is to be protected by agreements and regulations ratified by innumerable governments. However, only few of these regulations: the Berne Convention, for the conservation of wildlife, the Bonn Convention (on the conservation of migratory species), the Convention on Biological Diversity, as well as environmental regulations in force regulate the conservation of natural habitats. The Conference in Rio, where biological diversity was also on agenda, was a comprehensive, innovative and decision-making event. In 2001, the European Union verified the Natura 2000 network of nature protection with the aim of preserving biodiversity and stopping it from reduction. Natura 2000 is engaged in the protection of wildlife (plants and animals) and their habitat. Environmental legislation in the EU is strict, and should be observed accordingly. Serbia's date of accession to the EU is also largely dependent on how soon it can comply with this legislation. Harmonization of EU standards has 35 chapters, and Chapter 27 within the EU accession negotiation, concerning ecology and climate changes, is among the most demanding ones, according to observers and experts; therefore it will be dealt with priority.

Environmental regulations are relatively easy to bring. Nevertheless, it is difficult to find "recipients". This process imposes a significant role onto civil organizations and education. In our study we refer to this point as well.

Keywords: biodiversity, environmental protection, international regulations, education

Očuvanje biodiverziteta kao jedna od mogućih vrata ili prepreka za pristupanje Evropskoj Uniji

Očuvanje biodiverziteta, usporavanje nestajanja ugroženih biljnih i životinjskih vrsta, odnosno očuvanje njihove životne sredine jeste jedan od kardinalnih globalnih ekoloških zadataka. Naime, ispunjenje ovih zadataka osigurava ostvarenje diverziteta na nivou gena, vrsta i ekosistema. Biodiverzitet je u najvećoj meri ugrožen nestankom prirodnih životnih staništa. Pored toga i neumerena eksploatacija prirodnih resursa, kao i klimatske promene predstavljaju priličnu opasnost, pošto oni zajednički ubrzavaju narušenje funkcionalne ravnoteže biosfere. Očuvanje divljih životinjskih i biljnih vrsta, kao i zaštita njihovog životnog staništa značajno je ne samo sa aspekta biodiverziteta, već i za sve nas, pošto one predstavljaju ekosisteme iz kojih dobivamo našu svakodnevnu hranu, razne sirovine, a bitne su i sa stanovišta klimatskih promena, to jest utiču na opstanak čoveka.

Očuvanju biološke raznolikosti Zemlje bi trebalo da doprinesu i odredbe, odnosno sporazumi koji su ratifikovani sa strane vlada brojnih zemalja. Samo nekoliko primera da navedemo od njih: Bernski sporazum za zaštitu divljih i životinjskih vrsta, Bonski sporazum (koji se bavi zaštitom migrirajućih životinja), Sporazum o biološkom diverzitetu, kao i ekološki zakoni na snazi koji regulišu zaštitu životnih staništa. Inače Konferencija u Riju na kojoj je bilo reči i o biološkoj raznolikosti, predstavljala je događaj sa sveobuhvatnom tematikom i donešenim bitnim odlukama. Evropska Unija je 2001. usvojila ekološku mrežu pod nazivom „Natura 2000”, čija je svrha da štiti biološku raznobojnost, odnosno da spreči njeno sužavanje. Natura 2000 se odnosi na divlje životinje i biljke Evropske Unije, kao i na njihova staništa. U Evropskoj Uniji su propisi o zaštiti životne sredine striktni i strogo ih se treba i pridržavati. Datum prijema Srbije u Evropsku Uniju uveliko zavisi i od toga, u kojem tempu je ona u stanju da udovolji ovim propisima. Pravna harmonizacija u vezi sa zaštitom životne sredine predstavlja 27. poglavlje (Zaštita životne sredine i klimatske promene) od 35 poglavlja u toku procesa pregovora sa Evropskom Unijom. Prema mišljenju posmatrača i stručnjaka ovo je jedno od najkomplikovanijih i najtežih od njih, i zato će ga upravo među prvim a otvoriti.

Ekološke propise je relativno lako doneti. Međutim, teško je naići na odgovarajuću „repciju”. U ovom procesu izuzetno važna uloga pripada civilnim organizacijama i obrazovanju. Rad će da se osvrne i na njih.

Ključne reči: biodiverzitet, zaštita životne sredine, međunarodni propisi, obrazovanje

Víg Zoltán

... Singidunum Egyetem, Közgazdasági, Pénzügyi és Közigazgatási Kar, Belgrád
... jogasz@gmail.com

Tamara Gajinov

... Educons Egyetem, Európai Jogi és Politikai Tanulmányok Kara, Újvidék
... tamara.gajinov@gmail.com

KÖRNYEZETI FELELŐSSÉGBIZTOSÍTÁS

Environmental liability insurance

Osiguranje od odgovornosti za ekološke štete

A környezeti felelősségbiztosítás a környezetvédelmi szabályok szigorításának, a környezetre veszélyes tevékenységek számának növekedése, valamint az egyre költségesebb környezeti károk eredményeképpen jelent meg. Egyes európai országokban (Szerbia, Magyarország) kötelezővé is tették a veszélyes tevékenységet folytató gazdálkodó szervezetek számára. Jelentősége abban áll, hogy a felelősséget szélesebb körben ossza meg, így környezeti kár esetén nagyobb az esélye annak, hogy megfelelő anyagi fedezet áll rendelkezésre az eredeti állapot helyreállításához. A tanulmány a környezeti felelősségbiztosítás jellemzői mellett foglalkozik a legfontosabb ide vonatkozó jogforrásokkal, valamint a kötelező kontra önkéntes biztosítás kérdésével.

Kulcsszavak: környezetvédelem, környezeti kár, felelősségbiztosítás, biztosítás, Szerbia

BEVEZETŐ

Azon intézkedések között, amelyekkel a környezeti károkat próbálják meg elhárítani, vagy bekövetkezésük lehetőségét csökkenteni, nagy jelentősége van a környezeti felelősségbiztosításnak. Eme speciális biztosítási forma az általános felelősségbiztosítás körébe tartozik (PETROVIĆ 2007: 438). Ezen jogintézmény segítségével lehet biztosítani az olyan károk megtérítéséhez szükséges forrásokat, amelyek elhárításához más forrás nem áll rendelkezésre. Azonban különbséget kell tenni a biztosítás és a biztosítási szerződés között. A biztosítási szerződés az az instrumentum, amely által létrejön maga a biztosítási jogviszony. A környezeti felelősségbiztosítási szerződésnél az egyik fél, nevesül a biztosító, arra kötelezi magát, hogy szükség esetén a környezeti szennyezés károsultjának kártérítési igénye esetén jogi védelmet (és pénzügyi fedezetet) biz-

tosít a biztosított számára. Emellett a biztosító vállalja, hogy a biztosított által, polgári jogi felelőssége részeként, a károsultaknak fizetendő kártérítés összegét megtéríti a biztosítottnak. Mindezt a másik szerződő fél, azaz a biztosított biztosítási díjat (szerbül: premija osiguranja) köteles fizetni (PAK 2011: 187–191, MARJANSKI 2011: 570).

A környezeti felelősségbiztosítás meglehetősen későn, a XX. század második felében jelent meg, és bizonyos tekintetben ez a biztosítótársaságok válasza volt a gyors társadalmi és technológiai változásokra (PEĆANAC 2007: 3). Eredetileg a veszélyes tevékenységgel kapcsolatos felelősségbiztosításból fejlődött ki fokozatosan (PEĆANAC 2007: 3), jelesül például a nemzetközi szerződések szintjén az atomkárfelőlősség volt az a kérdéskör, amely időben először kodifikációra bírta az államokat. A veszélyes tevékenységgel kapcsolatos felelősségbiztosításból a környezetvédelem fejlődésével, a környezetre potenciálisan veszélyes tevékenységek számának, valamint a környezeti károk összegének növekedésével a biztosítók megpróbálták az ilyen jellegű károkat kizárni, ugyanis a biztosítási díjakból nehéz lett volna „kigazdálkodni” a környezeti károkért fizetendő kártérítéseket (PEĆANAC 2007: 3). Így lassan megjelent egy biztosítási forma, amely kifejezetten a környezeti károkozásra fókuszált (PEĆANAC 2007: 3).

A környezeti felelősségbiztosítás mellett több érv is szól. Először is, nyilvánvalóvá teszi a környezeti károk létezését, ezzel rákényszerítve a veszélyes tevékenységet folytatókat, hogy figyelembe vegyék az ilyen kockázatot (KEREKES–KOVÁCS–KÉK 1997: 14). Ugyanakkor segít ezen személyeknek (a potenciális károkozóknak) megosztani ezt a kockázatot. Ez azért fontos, mert az okozott kár olyan hatalmas összegű lehet, hogy sem a károsult, sem a károkozó nem volna képes ezek megtérítésére saját vagyonából/gazdasági tőkéjéből. Talán a legjobb és egyben a legszomorúbb példa erre a Deepwater Horizon katasztrófája, amely igen komoly környezeti kárt okozott a Mexikói-öbölben. A British Petrol több mint 14 milliárd dollárt fizetett ki kárfelszámolásra és a környezet-helyreállításra, és még majdnem ugyanennyit bírságra, kártérítésre.¹ Az óriási költség ellenére a Mexikói-öböl már sohasem lesz olyan, mint amilyen a katasztrófa előtt volt. További érv, hogy így kár esetén potenciálisan több forrás áll rendelkezésre a kár elhárítására (tehát nem csak a károkozó vagyona vagy az állami környezetvédelmi alapok stb.).

Ugyanakkor, az ilyen biztosításnak hátrányai is lehetnek. A biztosítottak hajlamosak ezáltal kevésbé prudens és körültekintő módon viselkedni, ugyanis a bekövetkezett kár esetén a biztosítónak kell helytállnia. Emellett egy ilyen rendszer működtetése nem feltétlenül olcsó (KEREKES–KOVÁCS–KÉK 1997: 15).

¹ Forrás: British Petrol <<http://www.bp.com/en/global/corporate/gulf-of-mexico-restoration.html>>.

A szakirodalom szerint ma már világszerte több mint 25 féle környezeti felelősségbiztosítás létezik, több mint 80 környezeti kockázattól (PEĆANAC 2007: 3). Néhány példa ezekre: környezeti felelősségbiztosítás ipari létesítmények által okozott kárra, tengeren okozott kárra, nukleáris létesítmények által okozott kárra, veszélyes anyag szállításával összefüggő környezeti károokra stb. (ŠULEJIĆ 2000: 468).

JOGFORRÁSOK

A környezeti felelősségbiztosítás kérdésével sok nemzetközi és hazai jogszabály is foglalkozik. Ezek közül csak a legfontosabbakat említenénk meg. Ilyen például *Az atomkárokért való polgári jogi felelősségről* Bécsben 1963. május 21-én kelt nemzetközi egyezmény², amely először írt elő kötelező biztosítást, illetve ezt kiváltó pénzügyi garanciát az ilyen létesítmények üzemeltetői számára, és a később kidolgozott egyezményekre is nagy hatással volt (KECSKÉS 2008: 244, 252). Tehát az egyezmény a VII. cikkében úgy rendelkezik, hogy a nukleáris üzem üzemeltetője köteles megfelelő felelősségbiztosítással vagy pénzügyi garanciával rendelkezni baleset esetére: Az üzemeltető köteles biztosítást vagy bármilyen más pénzügyi garanciát fenntartani, amely fedezi az atomkárért való kár felelősségét; a biztosítás vagy a garancia összegét, jellegét és feltételeit a létesítmény helye szerinti állam határozza meg. A létesítmény helye szerinti állam biztosítja az üzemeltetőnek felróhatóan elismert atomkárért való kártalanítás kifizetését a szükséges pénzösszegek rendelkezésre bocsátásával abban az esetben, ha a biztosítás vagy a pénzügyi garancia nem lenne elegendő, anélkül azonban, hogy ez a kifizetés meghaladná az V. cikk értelmében esetleg megállapított mértéket.³

A környezetre veszélyes tevékenységek által okozott károkokért való polgári jogi felelősségről szóló 1993-ban, Luganóban aláírt egyezmény⁴, amelynek célja, hogy megfelelő rezsimit teremtsen a környezetkárosító tevékenységek által okozott károk megelőzéséhez, megtérítéséhez, valamint a helyreállításhoz (*in integrum restitutio*). Az egyezmény sajnos még a mai napig sem lépett hatályba, ugyanis még mindig nem ratifikálta megfelelő számú aláíró állam. Ami azonban számunkra érdekes, az az, hogy az egyezmény 12. szakasza előírja, hogy a szerződő felek (azaz az államok) – figyelembe véve a környezetre káros tevékenységek kockázatát – kötelesek az ilyen kockázattal rendelkező tevékenységet foly-

² Angolul: *Vienna Convention on Civil Liability for Nuclear Damage*.

³ Forrás: <http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99000024.MT>.

⁴ Angolul: *Convention on Civil Liability for Damage resulting from Activities Dangerous to the Environment*, melynek szövege a következő honlapon található: <<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/150.htm>>

tató személyeket arra kötelezni, hogy részt vegyenek biztosítási rendszerben, vagy meghatározott kereteken belül rendelkezzenek pénzügyi biztosítókkal a nemzetközi jog által meghatározott mértékig. Ezáltal az egyezmény ösztönzi a környezeti felelősségbiztosítást, ugyanakkor mégsem ír elő kötelező felelősségbiztosítást (ARSIĆ 2014: 101).

Egy másik, a környezeti felelősségbiztosítás szempontjából releváns egyezmény *Az olajszennyezésből eredő károkért való polgári jogi felelősségről* szóló⁵ brüsszeli egyezmény például előírja, hogy a tagállamban bejegyzett olyan hajó tulajdonosa, amely 2000 tonnánál több kőolajat szállít, köteles környezeti felelősségbiztosítást kötni, vagy megfelelő pénzügyi garanciát biztosítani. Ugyanígy az áruk szállításával, a szállítás során keletkező környezeti károkkal foglalkozik még az 1989-ben Bázisban aláírt *A veszélyes hulladékok országhatárokat átlépő szállításának ellenőrzéséről és ártalmatlanításáról* szóló egyezmény⁶ is, mely 13. szakaszában szintén előírja a szállítónak, hogy környezetre veszélyes anyagok szállítása esetén környezeti felelősségbiztosítást kössön, vagy rendelkezzen megfelelő biztosítókkal környezeti kár esetére.

Az Európai Unióban a legjelentősebb jogforrás ezen a téren az *Európai Parlament és a Tanács 2004/35/EK irányelve a környezeti károk megelőzése és felszámolása tekintetében a környezeti felelősségről* (a továbbiakban: Irányelv).⁷ Ez a jogforrás a megelőzés, valamint a „szennyező fizet” elvén alapszik, ami alapján a gazdasági szereplő (szennyező) köteles az általa okozott környezeti kár megelőzésének, felszámolásának, valamint a környezet helyreállításának költségeit viselni (pream. 2. p., Irányelv). Emellett azon üzemeltető anyagi felelősségét is rögzíti, akinek a tevékenysége miatt következett be a környezeti kár, illetve állt fenn annak veszélye. Magát a kárt illetően, az Irányelv rendelkezik arról is, hogy annak valószínű és mérhetőnek kell lennie, továbbá okozati összefüggés megléte szükséges a kár és a környezetszennyező magatartás között. Mégis az Irányelv tárgya nem a klasszikus emissziós károk megtérítése a károsult jogalanyoknak. Ezért az Irányelv nem alkalmazható személyi sérülés, magántulajdonban keletkezett kár vagy gazdasági veszteség esetén. Ilyenkor a károsultak kártérítési jogukat bármely olyan hatályos és alkalmazandó nemzetközi szerződés alapján érvényesíthetik, amely a polgári jogi felelősség szabályait alkalmazza (LABUDOVIĆ STANKOVIĆ 2012: 1263). Az Irányelv szerint a tagállamoknak intézkedéseket kell foganatosítaniuk annak érdekében, hogy ösztönözzék a gazdasági szereplőket megfelelő biztosítás vagy más pénz-

⁵ Angolul: *International Convention on Civil Liability for Oil Polluting Damage*.

⁶ Angolul: *International Convention on Civil Liability for Damage Caused Carriage of Dangerous Goods by Road, Rail, and Inland Navigation Vessels*.

⁷ Angolul: *Directive 2004/35 CE of the European Parliament and of the Council on environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage*.

ügyi biztosíték igénybevételére, továbbá, hogy ösztönözzék a pénzügyi biztosítékok és azok piacának fejlődését, a pénzügyi kötelezettségekre vonatkozó hatékony fedezet teremtése céljából (pream. 27. p., Irányelv). Tehát az Irányelv nem ír elő kötelező környezeti felelősségbiztosítást, ez a tagállamok szabályozási megoldásain és hajlandóságán múlik (ez természetesen az Irányelv mint másodlagos jogforrás jellegéből is következik).⁸ Ugyanakkor az Irányelv nem tiltja a tagállamoknak, hogy szigorúbb szabályozást vezessenek be ezen a téren. Az Irányelv létrehozásának mögöttes filozófiája, hogy az Európai Unión belül működő gazdasági társaságoknak megvan a lehetősége a környezeti felelősségbiztosítás megkötésére. Mégis, a biztosítások ezen ága meglehetősen „gyerekcipőben” jár még az Európai Unióban is, ugyanis a biztosítótársaságok nagyon óvatosak, mivel egy újfajta és igen kockázatos termékről van szó. Éppen ezért a biztosítási díjak általában meglehetősen magasak, ami sokszor arra ösztönzi a gazdasági szereplőket, hogy más jellegű biztosítékok után nézzenek (RADOJEVIĆ 2005: 189).

Szerbiában a legfontosabb jogforrás a Környezetvédelmi törvény⁹, amely az európai uniós Irányelvhez hasonlóan a „szennyező fizet” elvét alkalmazva és az objektív felelősség elve alapján kártérítés fizetésére kötelezi azt a szennyezőt, aki előidézi a környezet szennyezését. Az objektív felelősség azt jelenti, hogy nem vizsgálják a károkozó felróhatóságát/vétkes magatartását, ha kárt okozott, akkor azért köteles helytállni. Ami szintén fontos, hogy a Környezetvédelmi törvény kötelező felelősségbiztosítást ír elő baleset esetére azoknak, akiknek a berendezései vagy tevékenysége magas fokú veszélyt jelent az emberek egészségére és a környezetre nézve. Említésre érdemes, hogy a törvényalkotó ezen jogszabályi rendelkezés címzettjét eleve „szennyezőként” (szerbül: zagađivač) említi, annak ellenére, hogy nem minden ilyen tevékenységet folytató alany válik *de facto* szennyezővé (106. szak., Környezetvédelmi tv.). Ezért talán célszerűbb lenne a „környezethasználó” kifejezést használni (LABUDOVIĆ STANKOVIĆ 2012: 1272). Emellett a gyakorlatban nehéz meghatározni ezzel a rendelkezéssel érintett jogalanyok körét, tehát azokat, akiknek „a berendezései vagy tevékenysége magas fokú veszélyt jelent az emberek egészségére és a környezetre nézve”. További hiányosság, hogy pontosan nincs meghatározva a biztosítás minimális összege, ami egy kötelező biztosításnál fontos lenne, valamint a kockázatok köre, a felelősség korlátai és a kötelező biztosítás megkötésének

⁸ Az Európai Biztosítók Szövetsége különben felsorolt néhány okot, amiért a kötelező biztosítást ellenzik. Például, hogy a környezeti szennyezést nehéz meghatározni, a fokozatos károk problémája, valamint a biztosítótársaságok nem megfelelő kapacitása stb. Erről bővebben: LABUDOVIĆ STANKOVIĆ 2012.

⁹ Kihirdetve: *Službeni glasnik RS* br. 135/2004, 36/2009, 36/2009 dr. zakon, 72/2009 dr. zakon i 43/2011 odluka US.

ellenőrzése sem. Ezáltal bekövetkezhet, hogy a biztosítottak alacsony összegű biztosítást kössenek, amelyek később nem fedezik a teljes kárt, így ez az intézmény elveszíti értelmét (LABUDOVIĆ STANKOVIĆ 2012: 1272).

Így elmondhatjuk, annak ellenére, hogy a Környezetvédelmi törvény előírja a kötelező környezeti felelősségbiztosítást, ennek sajnos nincsenek megteremtve – az általános feltételektől markánsan különböző – különös feltételei.

A KÖRNYEZETI FELELŐSSÉGBIZTOSÍTÁS JELLEMZŐI

Az olyan tevékenységeknél, amelyek a környezetre is veszélyt jelenthetnek, igen nehéz előre meghatározni a kockázatot. A kockázat alatt egy olyan jövőbeni bizonytalan esemény beállta értendő, amely nem kizárólag az érdekelt fél akarától függ, és amely kockázat biztosítása nem ellentétes a jogszabályokkal, közérdekkel, illetve a közérkölcssel (JANKOVEC 1976: 159). A környezeti felelősségbiztosításnál a kockázat meghatározása egy sor jogi kérdés mellett több technikai jellegű kérdés megválaszolását is felveti. A környezeti felelősségbiztosítással foglalkozó biztosítók számára az egyik legfontosabb tényező a kockázat összezszerűsítése, amely a környezeti kár bekövetkeztének valószínűsége, valamint a várható következmények alapján történik (PEĆANAC 2007: 5). Amikor egy olyan esemény bekövetkezésének kockázatáról van szó, amely a környezet szennyezésével, károsodásával járhat, nem elegendő a bekövetkezés elméleti lehetősége, hanem szükséges, hogy az adott esemény olyan számban forduljon elő, hogy azt statisztikailag is figyelembe lehessen venni (JANKOVEC 1976: 160). Ugyanis, ha ez nem lehetséges, akkor a biztosítási díjat sem lehet meghatározni, enélkül pedig nem jöhet létre a biztosítási jogviszony. Emellett, a környezeti kockázatot kiváltó okok sokszor együttesen hatnak, ezért a felmerült környezeti kár ritkán tulajdonítható egy konkrét oknak, ami tovább bonyolítja a biztosítási díj meghatározását (PEĆANAC 2007: 6).

A környezeti felelősségbiztosításnak van még egy jellegzetessége: a kár fogalmát sokkal tágabban kell értelmezni, mint más biztosítási fajtáknál, ugyanis nemcsak a fizikai szennyeződés tartozik a környezetszennyezés körébe, hanem olyan más káros hatások is, mint a hang, fény, elektromágneses sugárzás vagy hőhatás, amelyek nem feltétlenül eredményeznek közvetlen károkat az egyének javaiban, ez pedig tovább bonyolítja a kárösszeg pontos meghatározását (JANKOVEC 1976: 161).

A környezeti kár bekövetkezése sokszor a biztosított vagy harmadik fél tevékenységének következménye (de lehet természeti katasztrófa eredménye is). Ilyenkor előfordulhat, hogy a károkozó nem tudatosan (nem vétkesen és felróhatóan) okozza a kárt. Ugyanakkor sokszor megesik, hogy szándékosan okoznak

kárt a környezetben. A szándékos károkozás minden rendszerben ki van zárva a biztosításból. A nagyfokú gondatlanság (*culpa lata*) a biztosítók gyakorlatában le van fedve a biztosítással, ugyanis itt nincs meg az arra irányuló akarat, hogy a káros következmények beálljanak. A környezeti felelősségbiztosításnál az is szükséges, hogy a kár bekövetkezése ne függjön az érdekelt felek kizárólagos akaratától. Így, ha nincs legalább részleges véletlenségi tényező jelen a kár beálltában, tehát a biztosított kizárólagos akaratától függ, akkor a kockázat nem állhat fenn (ŠULEJIĆ 2000: 472).

A környezeti felelősségbiztosításnál nagy problémát jelentenek a fokozatosan létrejövő, valamint a hosszú időn át jelentkező környezeti károk. Habár az Európai Unió fent említett irányelve ezekre is kiterjed, a biztosítótársaságok által nyújtott biztosítások általában nem fedezik ezeket a károkat (LABUDOVIĆ STANKOVIĆ 2012: 1267). Ennek az az oka, hogy az ilyen fokozatosan létrejövő károknál nagyon nehéz megállapítani, hogy pontosan mikor állt be a biztosítási esemény, ugyanis e károk sokszor a termelési folyamat során jönnek létre, még akkor is, ha jóhiszeműen mindent elkövettek annak érdekében, hogy megakadályozzák a káreseményt. Ez azért jelentős, mert a biztosító felelőssége csak a biztosítás érvényessége alatt bekövetkezett káreseményekre terjed ki (ŠULEJIĆ 2000: 473). Ugyanakkor, ha a biztosított tudott róla, hogy a környezeti kár fokozatosan jött létre, és ez a folyamat a biztosítás megkötése előtt már megkezdődött, ez eleve kizárja azt, hogy a biztosító fizessen az ilyen károkért.

A hosszú idő után jelentkező környezeti károk esetén az előbbihez igen hasonló problémával állunk szemben. A kár megjelenhet a biztosítási jogviszony alatt, de olyan okok eredményeképpen, amelyek jóval a biztosítás megkötése előtt már fennálltak. Ugyanakkor, az a fordított helyzet is lehetséges, hogy egy esemény káros következményei csak a biztosítási idő eltelte után következzenek be (például évekkel egy korábban működő és biztosított gyár bezárása után). Ezért például az Egyesült Államokban kialakult az a bírói gyakorlat, hogy olyan esetben is kifizetésre kötelezték a biztosítót, amikor a keresetet jóval a biztosítás, illetve határidők letelte után indították, amennyiben valószínűsíteni lehetett, hogy a kár oka vagy maga a káresemény a biztosítási viszony alatt jött létre (ROBINSON 1998: 848; PEĆANAC 2007: 8). Természetesen ez igen sok kritikát váltott ki a biztosítótársaságok részéről. Ugyanígy gondot jelenthet, ha az évek során a biztosítási összeg, illetve a biztosítás feltételei változnak, ugyanis ilyenkor a biztosított számára az a kedvező, hogy a biztosítási eseményt arra az időpontra helyezze, amikor a biztosítási összeg a legmagasabb volt.

A környezeti károk jellemzője, hogy sokszor a megelőző intézkedések, amelyekkel a sokkal nagyobb kár kerülhető el, meglehetősen költségesek lehetnek. Először a német biztosítók ismerték fel ezen intézkedések jelentőségét, és fedezték az ilyen jellegű költségeket. A Luganói Egyezmény értelmében az ilyen megelőző intézkedéseket is a kárhoz sorolják, valamint minden későbbi ésszerű és indokolt intézkedést, amelyet a kár bekövetkezése után tesznek annak érdekében, hogy csökkentsék a károkat (kárenyhítés költségei) (2. (7) (d) szak., Luganói Egy.).

A szerb Kötelmi jogviszonyokról szóló törvény¹⁰ 926. (2) szakasza előírja, hogy a biztosító köteles megtéríteni minden költséget, veszteséget és más kárt, amelyek a biztosítási esemény bekövetkezésének közvetlen veszélyének elhárítása, illetve annak káros következményeinek enyhítése érdekében tett ésszerű kísérletek következtében merültek fel, még akkor is, ha az ilyen próbálkozások eredménytelenek voltak. Ezzel kapcsolatban felvetődik a kérdés, hogy az ilyen jellegű megfogalmazást úgy kell-e értelmezni, mint a biztosító az irányú kötelezettségét, hogy viselje a mentés, tisztítás stb., gyakorlatilag az eredeti állapot helyreállításának kötelezettségeit. A biztosítótársaságok álláspontja egyértelmű és érthető, eszerint ez aránytalan kockázatot jelent, és ezt képtelenség lenne fedezni (ŠULEJIĆ 2000: 473–474). Ugyanakkor, amennyiben ezen költségek nem lennének lefedve a biztosítás által, akkor a biztosítás a biztosított szempontjából értelmetlen lenne (ŠULEJIĆ 2000: 474). A lényeg, hogy ennél a biztosítási típusnál a megelőzési, elhárítási és helyreállítási költségek jóval felülmúlhatják a biztosítási összeget. Ezért egyes országokban a mentési költségeket limitálják, azaz jogszabályban vagy szerződésben határozzák meg, hogy a biztosítási összeg legfeljebb hány százalékát tehetik ki (LABUDOVIĆ STANKOVIĆ 2012: 1269).

Meg kell még említeni, hogy a környezeti felelősségbiztosítás fedezi a biztosítottat, valamint minden olyan személy károkozását, akiknek a tevékenységéért felel a biztosított. Itt elsősorban a biztosított alkalmazottaira gondolunk. A Luganói Egyezmény szerint csak az az üzemeltető tartozik polgári jogi felelősséggel a veszélyes üzemből eredő környezeti kárért, aki a kár bekövetkezésének idejében a tevékenység felett tényleges ellenőrzést gyakorolt (6. (1) szak., Luganói Egy. Lásd még: MARJANSKI 2011: 570). Ezeket figyelembe kell venni a biztosítás megkötésekor.

A környezeti felelősségbiztosítás jellemzője még, hogy bizonyos károkért maga az üzemeltető sem felel, tehát így a biztosító sem. Ilyenek a Luganói Egyezményben is szereplő általános felelősségkizáró klauzulák, mint például a háborús események, polgárháború vagy természeti katasztrófa által (8. szak., Luganói Egy.).

¹⁰ Szerbül: *Zakon o obligacionim odnosima* (Službeni list SFRJ, br. 29/78, 39/85, 45/89 i 57/89 és Službeni list SRJ, br. 31/93).

KÖTELEZŐ VAGY ÖNKÉNTES KÖRNYEZETI FELELŐSSÉGBIZTOSÍTÁS?

A gyakorlatban sokszor előfordul, hogy környezetszennyező vállalkozásokat egyszerűen jogutód nélkül megszüntetnek, ezzel kerülve el a felelősségre vonás veszélyét. Az ilyen vállalkozások rendszerint környezeti felelősségbiztosítással sem rendelkeznek. Ezért egyes országok bevezették a kötelező környezeti felelősségbiztosítást. Ezek közé tartozik például Szerbia, Magyarország, Románia, Szlovákia. A legtöbb EU-tagállam azonban az önkéntes rendszert támogatja. Érdeklődéssel megemlíthető, hogy ilyen önkéntes rendszer működik az Egyesült Államokban is (LABUDOVIĆ STANKOVIĆ 2012: 1269–1271).

A biztosítás kötelező jellege gyakorlatilag harmadik személyek érdekeit védi, illetve ezáltal a közérdeket. Így azokban az országokban, ahol kötelező az ilyen jellegű biztosítás, a károsultak védelme a nagyobb kármegoszlás alapján lenne biztosítva, ami azt jelenti, hogy a társadalom egyes tagjai kisebb terhet viselnek ezáltal. Mivel a kár szélesebb körben oszlik meg, ez elméletileg azt is eredményezi, hogy a biztosítási díjak alacsonyabbak az ilyen rendszerekben (PEĆANAC 2007: 124). Emellett a kötelező környezeti felelősségbiztosítás esetén a károsultnak nem kellene azért aggódnia kár esetén, hogy a károkozó fizetőképese-e, ugyanis egy potenciálisan szolvens jogalany (a biztosító) fog helyállni. Ez – minden bizonnyal – megnövelné a jobbiztonságot is, valamint feltehetően csökkenne a bírósági eljárások száma is (PEĆANAC 2007: 124).

A kötelező rendszernek ellenzői is vannak, akik olyan érvet hoznak fel, hogy ez korlátozná a szerződő felek autonómiáját, túl nagy terhet jelentene a vállalkozásoknak, és egyfajta adóztatási célja is lenne az ilyen jellegű rendszernek. Véleményünk szerint a társadalom szempontjából hasznos lehet, ugyanis, ha megfelelően kidolgozott a kötelező biztosítás díjfizetési rendszere, akkor ez arra is ösztönözheti a biztosítottakat, hogy jobban odafigyeljenek a környezetvédelmi szempontokra (LABUDOVIĆ STANKOVIĆ 2012: 1271).

A kötelező biztosítás kapcsán meg kell még említeni a szennyezők központi nyilvántartását, amely világszerte már számos országban létezik, és amelyben a szennyezőket érintő adatokat és információkat rendszerekbe foglalják. Ezekben olyan hasznos adatok találhatók, mint a környezetszennyező létesítmények helye, kibocsátással, termelési eljárással kapcsolatos adatok, tisztítólétesítmények etc. Ezek az adatbázisok sokban hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a biztosítótársaságok megfelelően mérjék fel a kockázatot, és így megfelelő biztosítási díjakat szabjanak ki (PEĆANAC 2007: 122).

ÖSSZEFOGLALÓ

A környezeti felelősségbiztosítás a környezetvédelmi politika egyik legfontosabb kérdése napjainkban, amikor szinte egyetlen gazdasági szereplő sem hagyhatja figyelmen kívül a tevékenysége során fellépő káros hatásokat, illetve az ilyen hatások kockázatát a környezetre. Ezek a káros hatások nemcsak az áruk előállításával kapcsolatban jelentkezhetnek, hanem az azokkal való kereskedelem során is (pl. szállítás), de még szolgáltatások nyújtása során is történhet környezetszennyezés (KENNETH 1988: 942). Ezért egyre erősebb az együttműködés a gazdasági szereplők és az állam között, hogy megfelelő, minél hatékonyabb megoldásokat találjanak ezekre a problémákra. Az egyre szigorúbb környezetvédelmi jogszabályoknak, valamint a cégek egyre divatosabb image-építésének köszönhetően, a gazdasági szereplők felelősséget vállalnak az általuk okozott környezetszennyezésért. Az ilyen jellegű pozitív hozzáállásnak egyik fontos eleme a környezeti felelősségbiztosítás is, annak ellenére, hogy még meglehetősen nagy biztosítási díjakkal működik ez a rendszer, és sokszor jelentkeznek problémák a gyakorlati megvalósításnál. Láthattuk, hogy az Európai Unió néhány tagállamában, de Szerbiában is kötelező a környezeti felelősségbiztosítás a veszélyes tevékenységet folytató gazdasági alanyok számára.

A környezeti felelősségbiztosítás fejlesztése megfelelő jogszabályi környezetet igényel. Fent már említettük, hogy a törvényi keret adva van, de sajnos a részletes végrehajtási szabályok nincsenek kidolgozva. Ugyanígy problémát jelent, hogy Szerbiában a polgári jog anyagának reformja már régóta várat magára, habár a Polgári törvénykönyv tervezete már néhány éve megszületett. Emellett a gyors technikai és technológiai fejlődés egyéb jogszabályok reformját is igényelheti, ugyanis a kockázat felméréséhez, a díjak kiszámításához és az általános jogbiztonsághoz szükséges, hogy a mindenkori jogszabályok kövessék ezt a fejlődést. A jogi háttér kidolgozása mellett szükséges a veszélyes tevékenységet folytató gazdasági szereplőket is arra ösztönözni, hogy tartsák be az előírt kötelező biztosításkötést.

Az a tény, hogy egy relatív új jogintézményről van szó, mellyel kapcsolatban a biztosítótársaságok még nem rendelkeznek megfelelő tapasztalattal, sajnos azt eredményezi, hogy ezek a társaságok ezen a téren óvatosak a biztosítási feltételeket illetően, illetve a biztosítási díjak meglehetősen magasak (RADOJEVIĆ 2005: 190). Ez azonban nemcsak Szerbiára vonatkozik, hanem az Európai Unió egyes országaira is. Ezért sok gazdasági társaság – a fentiekben már említett – alternatív lehetőségekhez nyúl, tehát más pénzügyi fedezetet keres arra az esetre, ha felelnie kellene környezetkárosítás miatt. Ezek a problémák néhány

esetben még ahhoz is vezettek, hogy néhány cég olyan államokba telepítette át egyes tevékenységeit, ahol a jogszabályok kevésbé szigorúak a környezeti felelősségbiztosításra vonatkozóan.

Mint azt láthattuk, komoly kihívást jelentenek a fokozatosan létrejövő, valamint a hosszú idő után jelentkező környezeti károk is, amelyek a környezeti károk egy jelentős arányát foglalják magukban (LABUDOVIĆ STANKOVIĆ 2012: 1275).

A környezeti felelősségbiztosítást olyan irányba kellene továbbfejleszteni, hogy egy optimális pénzügyi biztosítérendszer jöjjön létre, amely képes követni az egyre szélesedő és szigorodó környezeti károkért való felelősségrendszert (FAURE 2001: 1).

Mindez arra utal, hogy még jelentősebb erőfeszítésekre van szükség ahhoz, hogy a környezeti felelősségbiztosítás intézménye megfelelően hozzájáruljon a környezeti károk megelőzésének és felszámolásának rendszeréhez. Ugyanakkor sok olyan intézkedés történt az elmúlt években, amelyek hatékonyabb teszik a rendszert, és elősegítik mind a biztosítottak, mind a biztosítók, de harmadik személyek érdekeit is. Ilyen például a szennyezők jegyzékének létrehozása, amelyek rendszerezett adatokat tartalmaznak a szennyezőkről.

IRODALOM

- ARSIĆ Z. 2014. Konvencija o građanskoj odgovornosti za štete nastale usled delatnosti opasnih po životnu sredinu = *Anali Pravnog fakulteta u Novom Sadu* 1. 91–103.
- FAURE M. 2001. Environmental Damage Insurance in the Theory and Practice = *The Law and Economics of Environmental Policy*. Maastricht, 1–62.
- HAWK N. 2003. Financing Environmental Improvement: The Use of Environmental Funds in EU and CEE Countries = *European Energy and Environmental Law Review* 4. 113–120.
- JANKOVEC I. 1976. Pokriće iz osiguranja za štete koje ugrožavaju životnu sredinu = Slavoljub Popović (szerk.): *Zaštita životne sredine (pravni aspekt)*. Niš, 156–173.
- KECSKÉS G. 2008. The Concepts of State Responsibility and Liability in Nuclear Law = *Acta Juridica Hungarica* 49/2. 221–252.
- KENNETH A. S. 1988. Environmental Liability and the Limits of Insurance = *Columbia Law Review* 88. 942–988.
- KEREKES S.–KOVÁCS E.–KÉK M. 1997. *A kötelező környezeti felelősségbiztosítás*. Budapest
- LABUDOVIĆ STANKOVIĆ J. 2012. Osiguranje od odgovornosti za štete nanete životnoj sredini = *Teme* 3. 1261–1278.
- MARJANSKI V. 2011. Pojam, vrste i osnovna obeležja osiguranja od ekoloških šteta = *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu* 3. 567–577.
- PAK J. 2011. *Pravo osiguranja*. Beograd
- PEĆANAC B. 2007. Pravna priroda osiguranja od ekoloških šteta = *Tokovi osiguranja* 2. 623–639.
- PETROVIĆ T. 2007. Zagađivanje životne sredine i osiguranje = *Pravni život* 11. 431–441.
- RADOJEVIĆ D. 2005. Nova direktiva Evropske unije o odgovornosti u oblasti zaštite životne sredine = *Međunarodni problemi* 1–2. 177–198.
- ŠULEJIĆ P. 2000. Zagađivanje životne sredine i osiguranje = *Pravni život* 11. 467–474.

Environmental liability insurance

Environmental liability insurance appeared as the result of stricter environmental regulations, a higher number of environmentally dangerous activities, and larger and most costly environmental damages. In some European countries, such as Serbia or Hungary, this kind of insurance was even made mandatory for economic entities pursuing dangerous activities. Its significance lies in the fact that the liability is divided among many entities, thus, in case of environmental damage, there should be adequate resources to restore the original position. In addition to the characteristics of environmental liability insurance, the authors discuss the most important sources of law in this field, as well as the issue of voluntary versus obligatory insurance.

Keywords: environmental protection, environment, damage, liability, insurance, Serbia

Osiguranje od odgovornosti za ekološke štete

U radu autori razmatraju niz pitanja vezanih za institut osiguranja od odgovornosti za ekološke štete, počevši od njegovog nastanka, razvoja, uloge, kao i pitanja specifičnosti ekoloških rizika. U nekim zemljama Evrope, kao što su to Srbija ili Mađarska, ova vrsta osiguranja je obavezna za sve privredne subjekte koji vrše opasnu delatnost. Ova lica svakako nastoje da podele teret ekoloških šteta, pošto prouzrokovana šteta može da bude veoma velika.

Ključne reči: zaštita životne sredine, životna sredina, šteta, odgovornost, osiguranje, Srbija

Beérkezés időpontja: 2015. január 20.

Közlésre elfogadva: 2015. január 31.

Fehér Viktor

Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
 fehvik@gmail.com

RÓZSA SÁNDOR ALAKJA A XXI. SZÁZADI ÉSZAK-BÁNSÁGI PARASZTSÁG KÖRÉBEN A RÓZSA SÁNDOR-FILMEK ÉS A KÉT MÓRICZ-REGÉNY HATÁSÁNAK TÜKRÉBEN

*The Figure of Sándor Rózsa among the “Peasantry” of 21st-century
 North Bánság District, against the Background of the Influence of Films
 on Sándor Rózsa and Two Novels by Zsigmond Móricz*

*Lik Šandora Rože u krugu seljaštva iz severnog Banata u 21. veku
 (Iz perspektive uticaja filmova o Šandoru Roži i dva romana
 Žigmonda Morica o njemu)*

A dolgozat témája *Rózsa Sándor alakja a XXI. századi észak-bánsági parasztság körében* a Rózsa Sándor-filmek és a két Móricz-regény hatásának tükrében. A kutatás az adatközlőkkel folytatott beszélgetések során begyűjtött információkra épül. A „betyárkirály” alakjáról és tetteiről a szájhagyományban, a népdalokban, a hiedelmekben és a fennmaradt mondákban, anekdotákban megőrzött hagyományt különösen fontos összevetni az eddigi tudományos kutatásokkal, az irodalmi és a filmes feldolgozásokkal, hiszen a XXI. századi parasztság kultúrája teljesen átalakult, és értékrendjükre befolyásoló erővel hatottak a környezeti hatások is. Azt is mondhatnánk, „Rózsa Sándor se az már aki vót...” Figyelemre méltóak az eltérések a téma kapcsán egy településen belül is a korosztályok között.

A paraszti kultúra tömegkultúra által ért tudati változásait vizsgálom. Kutatási területem három észak-bánsági település, Egyházaskér, Feketető és Kanizsamónostor. A munka négy részből áll. Fejezetenként tárgyalom a Rózsa Sándor-képet először a népi emlékezetben, majd a két Móricz Zsigmond-regényben és az 1971-es Rózsa Sándor-sorozatban, a negyedik fejezetben pedig a tárgyhoz kapcsolódó komparatív vizsgálódásaim eredményeit közlöm. Dolgozatomban összegzem a népi emlékezetet, a regények és a filmes kapcsolatokat, kitérek a hasonlóságokra, az eltérésekre, de a folklór jellegű vonatkozásokra is. Mivel a köznyelvi alapú helyesírás betűi nem elegendőek a nyelvjárási hangok jelölésére, adatközlőim dolgozatomban idézett válaszait, történeteit a magyar egyez-

ményes hangjelölés írásrendszerének segítségével kívánom hitelesen idézni a néprajzi kutatásoknál alkalmazott néprajzi szöveglejegyzés szintjén, különös tekintettel a köznyelvtől eltérő fonológiai jelenségek jelölésére.

Kulcsszavak: Rózsa Sándor, néprajz és film, néprajz és irodalom, népi emlékezet

RÓZSA SÁNDOR ALAKJA ÉS ÉLETE A NÉPI KULTÚRÁBAN

A munka kialakítása során felmerült a kérdés, hogy a paraszti emlékezet meddig volt képes a népi elbeszélésekben visszafelé követni a történelem eseményeit. Nagyszámú kutatás jelent meg a múltban az emberi emlékezet-határról, arról, meddig ér el a nép, egy-egy ember emlékezete. A kutatási eredmények összefoglalását Györffy György végezte el és publikálta, majd Jung Károly idézi egyik összefoglaló tanulmányában: „emlékezethatárunk nem hosszabb hetven–nyolcvan évnél” (JUNG 2007: 59). Jung a téma kapcsán tanulmányában Györffy kijelentésének bizonyítására a magyar forradalom és szabadságharc századik évfordulójára tervezett kiterjedt kutatást említi, melynek az volt a célja, hogy megörökítse mindazt, ami száz évvel azelőttől a nagy események és személyiségek kapcsán a nép emlékezetében fennmaradt. Az országos népköltészeti gyűjtés nem hozott túl nagy sikereket, sajnos az „1848-as népköltési gyűjtemény” sohasem készült el. Jung kijelenti, hogy a „népköltészet történeti vallomása megbízhatatlan, adatközlői emlékezetre hagyatkozni nem lehet, a szájhagyomány ugyanis, írott források hiányában, fölöttébb laza. A népköltészet egészen más minőségei azok, amelyek miatt ismernünk és becsülnünk kell” (JUNG 2007: 59).

E munka különösen nagy figyelmet fordít a fenti kijelentésre, hiszen a Rózsa Sándor életét és tetteit vizsgáló korábbi kutatásokban megmutatkozott¹, hogy a Csóka községhez tartozó falvakban – így Egyházaskéren, Feketetón és Kanizsamonostoron is – a betyár alakját ismerik², akárcsak a mai adatközlői emlékezetben, viszont a napjainkban vizsgált településeken Rózsa Sándor személyisége kapcsán és életének idejének meghatározása során igen nagy eltérések mutatkoznak, melyet a nyolcvanas években játszott

¹ Ferenczi Imre. *Rózsa Sándor és társai*. Jugoszláviai magyar néphagyományok. *Somogyi-könyvtári műhely*. 74/3. 13. évfolyam. 3. szám. 309–320. 1974. Szeged

² Recskó Szabolcs a *Betyárvilág a délvídeken* című 2009-ben közzétett tanulmányában arról ír, hogy Rózsa Sándorhoz a Délvídeken csupán a következő földrajzi nevek köthetők: Szabadka, Ludas, Bácsopolcs, Zenta, Zenta, Moravica, Bogojevó, Bajsa, Pácsér, Feketics, Martonos, Mohol, Horgos, Telecska, Ada, Zombor, Zenta, Kanizsa, Ürményháza, Hétény, s az említett települések közelében ez idő szerint viruló tanyavilág” (RECSKÓ 2009). Az észak-bánáti területek településeiről, így Egyházaskéréről, Feketetőről és Kanizsamonostorról sem tesz említést.

tévéfilmsorozatnak is betudhatunk, vagyis a tömegkultúrának a paraszti kultúrára hatott tudati változásaira. A film által felelevenítették legendáját, s az így kialakult habarcsból alapozta meg a fiatalabb nemzedék a betyáros világot, a 19. századi alföldi múltat.

Dolgozatomnak ebben a fejezetében az 1974-ben megjelent Péter László, Felföldi László és mások szerkesztette *Somogyi-könyvtári műhely* 74/3. című gyűjteményes kötetből Ferenczi Imre *Rózsa Sándor és társai*. Jugoszláviai magyar néphagyományok elnevezésű tanulmányát vetem össze ma élő egyházaskéri, feketetői és kanizsamonostori adatközlők elbeszéléseivel Rózsa Sándorról.

Rózsa Sándor alakja és tettei a mai és az 1974-es egyházaskéri emlékezetben

1974-ben Ferenczi Imre három egyházaskéri adatközlőt³ szólaltatott meg tanulmányában. Az alábbiakban ebből a munkájából idézek néhány részletet, melyeknek tartalmában jelentős egyezés mutatható ki a 2014-es népi emlékezettel:

1. „Az én apám Rúza József. Valami rokona löhetött Rúza Sándornak. Gyüttek ide (Rózsa Sándorék) Verbicának, éccaka. Gyüttek ide nagyanyámhó. Aszonták, hogy főzzön nekik. Fákon vótak a tyúkok éccakára. Lészötte, és köllött nekik főzni. Bántani nem bántottak sénk szögény embört. A gazdákat fircangolták (sarcolták). Azoktú évötték, ha vót valami szép jószág” (FERENCZI 1974: 318).

Az első elbeszélés Rózsa Antal szájából való. Ehhez hasonló rokoni szálról számol be Rózsa Mihály is a téma kapcsán (dolgozatomban nem idézem). Különösen érdekes, hogy a híres betyár alakját mindinkább igyekezett a falu népe, több adatközlő is (Rózsa Antal és Mihály) sajátjának tekinteni. Hiteles anyakönyvek és egyéb dokumentumok hiányában az állítások hitelessége továbbra is bizonytalan. Ám valójában nem is az adatközlői emlékezet autentikusságára hívnám itt fel a figyelmet, hanem arra, hogy negyven évvel a Ferenczi-tanulmány megjelenése után Egyházaskéren még mindig akadnak adatközlők, akiknek Rózsa Sándor-története szintén a rokoni szálak érzékeltetésén alapulnak meggyőzően hiteles évszámokkal, érvekkel

³ Rózsa Antal (68 éves. Hosszabb ideig juhász volt), Rózsa Mihály (83 éves), Buró Istvánné Kiss Erzsébet (75 éves). 1973 februárjában Jugoszláviában végzett néprajzi-folklorisztikai gyűjtést az észak-bánáti területen Feketető, Csóka, Hódegyháza, Keresztúr, Padé, Rábé, Szaján és Egyházaskér szülötteitől. „Idős paraszt- és pástoremberektől hallottam az alábbi történeteket” – írja tanulmánya bevezető részében. Uo.

alátámasztva: „Valamikó a zöreg Rúzsza János az beszét rulla. Aszonta, hogy valamije onokatesvérjinek a fija vót a zöreg János bácsinak. Az mesét sokat” (NAGY JÓZSEF). Ám ahhoz, hogy teljes képet kapjunk a Rózsa Sándorkérdésről, teljes terjedelmében kell idéznem korunkbeli egyházaskéri adatközlőm, Kószó Ferenc mondatait, akinek elődei anyai ágon ha nem is rokonságban, de közeli kapcsolatban álltak az alföldi betyárkirállyal.

„Nem meséje, közvetle. Dédöreganyám Vajda Roza vót, csak nem a Sándónak vót a felesége, hanem a, na izének a Samunak, Török Samunak. De a Sándor mög a Bandi, Vajda Bandi mög a Török Samu, ezek hároma, ezek pertu kolégák vótak. Osztán úgy vót ez, hogy a zöreg, a Török Samunak a tanyáján vót ott kint a Hortobágnak vót ott, van ott egy ojan nádasféle, oszt a közepin van bent egy sziget, oszt ott vót bent a szigeten a tanyájuk a zöreg Töröknek.

Öregapám meséte, mē öregapám lött asztán (feleségül vette Vajda Rozáliát, miután elvitték a perzekútorok Török Samut, az első férjet. A szerző megjegyzése). Sándorrú annyit tudnak űk, hogy űk együtt kolégáskottak tudod, oszt a Bandi vót a legöregebb kösztük. Ez a dédöreganyámnak a testvérje, a Vajda Bandi. Öreganyám az jó tizennyóc évvē fiatalab vót a bátyjátú. Makón éltek, onnan kerűtek ide. A dédöreganyámék onnan származik, a Vajda család. Ott vót nekik hat hold főggyük, a Tiszára mönt lē, kertészettē foglalkosztak, mög egy házuk Makó alatt. Oszt akkó ezek összejártak hároman. Há majd a Samunak, hát ugyē öreganyám az ijen, Torontál vármegyének vót a szépségkirájnőjje, Vajda Roza. Kapott is ű több érmet mög mit tudom én mijen fülbevalókat. Öregapámma úgy gyűttek össze, hogy öregapámnak a [dédnagyapa. A szerző megjegyzése] szűleji belefullattak a Tiszába. Nyócévessen öregapám ott maratt maga, oszt akkó ez a Samu a zöreg mög a dédöreganyámnak a férje mög a zapja annak, a zöreg Samu, a tanyán vót rengeteg jószág mög mindön oszt ēvitté dédöregapámat oda ki oszt ott nevēte. Kószó Jánost. Öregapám [dédnagyapa. A szerző megjegyzése] ott főnyőtt, olyan huszonkét éves vót, mikó Sándort ēvitték. A zöreg Török aszonta neki, hogy hát nincs, az a zégy fia vót neki, a Samu, hogy »mé nem vőszöd ē a mõnyemet a két gyerökkē, nevelitők, itt a tanya, itt a jószág«, akkó a zöreg mama mökhalt mán, a zöregnek a izéje, a felesége. »Asztán a tē családod, a közös családot is nevelitők, itt lösz a tietők mindön.« Nem vót kire, hogy haggya a zöreg. De hát ám nem úgy sűt ki, mē mikó ēvitték Sándort, akkó asztán má jobban főfődöszték, jobban bemöntek oda, oszt akkó hurcókottak, amit csak tanátak. A csendörök ēvitték mindönt, alig hattak ott jószágot, mindönt, akkó a zöreg bele is halt a bánatba. Majd akkó hőlésztek öreganyámat a Bandi, a bátyta végött, hogy ez az egy húga vót, öreganyám neki, hogy mi a fene, hogy ētött valamit, gyugott ē. »Hova tőtte a zarant Sándor, hun ásták-ē, tē tudod!« [csendörök vallatásai. A szerző megjegyzése] öreganyámat zaklatták, mög dédöregapámat is. Hát valamennyit ēhagyott neki a Bandi, nem oja sokat, va-

lamennyit, egy oja köcsögbe, vagy mit tudom én, ije ékszeröket vagy ijesmit, vót azt űk elásták lënt a Tisza partyán vót neki egy, vót ottan valamije fűszfa, oszt az alá ásta ē, oszt öreganyámnak aszt mögmutatta oszt aszonta, hogy »ehhő nē próbáj nyúni, majd csak hotyha tejjesse lētisztul a levegő, me úgyis ēviszik tülled, ha eladod valahu röktő bejelöntenek« aszongya, »oszt ēviszik tülled.« Ugyē űk amit összeszöttek, így nagyobb részit, űk három, ahogy én hallottam öregapámtű, aszt űk má úgy ēröndöszték értöd, hogy útközbe má egyugdosták a mi a fenét. Nem oja nagyo égszert, nem nagyo möntek űk értöd ijesmire, hanem mi a fene, jobba ije lovak mög ökröket, csikót ijesmiket. Tuod, hogy csináták? Énnököm ēmeséte öregapám, úgy csináták, hogy a Sándorra oja izék vótak, hogy űk bekötötték a mongyuk behajtották a izét, a jószágot egyikhő, hogy az hajcsa ē a vásárba lekközelebb, mindig vásár előtt. Hajcsa ē a vásárba, űk ott hatták a másiknak a pész, hogy »tē mögvöszöd attű!« Akkó az mögvötte attű osz hazahajtotta, úgyhogy tejjese más vót, nem űk gazdákottak vele, mög a zű bandája, így egyik tanyára, másik tanyára, ahun űk mögbiztak a zembörökbe oszt ijen szögényebbeknek beadogatták, becsapták [értsd beteretlék. A szerző megjegyzése], röggēre főket, akkó vót bent egy ló a zudvarba. Vót űnékik a tanyán ott jószág, Sándornak mög nem köllött, hát ű bētyár vót, a legnagyobb, ű vezette a bandát, emezöknek mög vót a Török tanyán. Vót ott vágó, rengeteg jószág vót amúgy is otta, fehérmarha mög csikó. Hát jó van a szöbkek közű biztos választottak űk maguknak, de asztat nem is atták ki alulluk a lábuk alú, vagy a fenekük alú. Osz a pandúrokka mindig izébe vótak, kibasztak velük, értöd, mög ēverték űket, hotyha valahu összetanákosztak velük, becsalták valamibe, csaliba, oszt akkó ott jó ēpunyták űket. Azé szerette űket a szögé nép, me űnékik adakosztak. Na ölēg az hozzá, hogy ott elatták aszt a hat hold földet mög a tanyát is valaki mögvötte tülük ott kint, oszt ágyüttek nyócvanyócba ide a Török tanyára, mög má akkó vót neki öt csalággya. Mikó ēmöntek dēdöreganyámék onna ide a tanyára, akkó mökszünt a nyomuk, mē nem monták sēnkinek, hogy lēléptek. Hát asztán húszra szétszakatt a izé oszt nem hőlésztek, de húzig még keresték āra űket, hogy hu lehetnek űk, de lēléptek, oszt elēvűt a dolog, utānnacsaptak, oszt nem gyüttek utānnuk. Mög má akkó vót neki öt csalággya. Azok má Kószók vótak akkó. Amaz a kettő aki gyütt, az Török. Akkó mögēggyesztek öregapámmā, hogy a Török vago az a izére szál, a Török ágra, Annus nénire mög Pali bácsi-ra. Tizenynyócba mökhalt dēdöreganyám, Vajda Roza.

Járt ide [értsd Egyházaskérre], me a Bödő házba vót nekik, vót valami nagybáttya vagy kije a Rózsa Sándornak. Nem Rúzsa, hanem Rózsák laktak itt. Onokanagybáttya vót itt vagy ijes valami, oszt járt ēre” (KÓSZÓ FERENC).

Kószó Ferenc elbeszéléséből megismerhettük a Rózsa Sándor-történet egy teljesen új oldalát, amely egy családfakutatásra épül, és hitelessége ko-

rábbi beszélgetésekre (Kószó Ferenc és nagyapja között), visszaemlékezésekre támaszkodik. Annyi bizonyos, hogy a Török-tanya még létezik településünk határában.

Mihók István, a legidősebb egyházaskéri adatközlő szintén utal arra a gondolatmenetre, amelyre negyven évvel korábban is kitértek az adatközlők. Szerinte sem valószínűtlen, hogy a környékbeli településeken élő Rózsa és Rúzsák nem csak névrokonai a betyárnak: „*Cěrnabarán vót Rúzsza Sándor nevű is, mög vót Rúzsza Gyura is, azok gondolhatik, hogy rokonságba átak avvā.*” Barna Ilona szintén visszaemlékezett a Rózsa Sándorról hallott történetekre, melyek közül ugyancsak idevágó az, hogy elmondása szerint a betyár többször is megfordult Egyházaskéren, hiszen útja a településen át vezetett a „debejácsi” vásárra, ahol értékesítette az eltulajdonított jószágokat.

2. „Vót itt egy kilenclukú híd, ahogy mögyünk Mokrinýba. Ott éccő mög akarták fogni Rúzsza Sándort. Mikó beszorétották a hídra, akkó beugratott a Haranga (Aranka) folyóba. Kijátotta a pandúroknak: »Gyertők utánnam!« émenekút Rúzsza Sándor” (FERENCZI 1974: 319).

Településen belül ma már senki sem, Mihók István (86 éves) sem emlékezett erre az esetre. Nagy József (84 éves) pedig hallott róla, de mély meggyőződéssel állította, hogy „*nem ěrű a kilenclukú hídrú ugratott lē. Magyarországirú, onna föntrű. Ąra jobban garázdákodott*” (NAGY JÓZSEF). Ferenczi harmadik egyházaskéri adatközlőjének információja jelen kutatás szempontjából nem meghatározó, hiszen tőle a néprajzkutató betyárdalokat gyűjtött, azokat pedig ma már senki sem ismeri vidékünkön.⁴

Rózsa Sándor alakja és tettei a mai és az 1974-es feketetői és kanizsamonostori népi emlékezetben

A feketetői és a kanizsamonostori elbeszélők még tisztábban emlékeznek a betyár tetteire. Az alábbiakban felsorolom az 1974-es Ferenczi-féle gyűjtés azon adatait, amelyek mai ismeretét az adatközlők többsége alá tudja támasztani napjainkban is. Az akkori megkérdezettek Sziveri József (73 éves) és Zubreczki István (75 éves).

⁴ Amikor az adatközlőket Rózsa Sándorról szóló népdalokról és balladákról faggattam, nemleges válasszal szolgáltak, vagy a Rózsa Sándor tévéfilmsorozatból ismert dalt kezdték énekelni, melyet mai zenekaraink is előszeretettel játszanak eltérő dallammal, olykor eltérő szövegrészekkel is.

Lásd bővebben a *Rózsa Sándor alakja és élete a Szinetár Miklós rendezte, Mőricz Zsigmond regénye alapján a Rózsa Sándor című tévéfilmsorozatban* című fejezetben.

1. „Rúzsza Sándort nyomoszták. A lovára fordítva tötte rá a patkót, hogy a sarkok elő vótak. Möntek utána, keresték Rúzsza Sándort. Mán közel jártak hozzá nagyon. Kinn dógosztak az embörök a földön, azoktú kérdöszték a pandúrok:

»– Nem látták erre Rúzsza Sándort?«

Azok mög monták, hogy milyen tájt mönt ebbe mög ebbe az irányba. Aztán emöntek a pandúrok. Egy kis idő múva lészáltak a lórú nézni a nyomokat. Hát möglátták. A patkó aszt mutatta, hogy arra möt, amerú gyüttek. Héjába nyomoszták. A pandúrok visszamöntek, Rúzsza Sándorék mög ehalattak” (FERENCZI 1974: 319).

2. „Van itt ez a kilenclukú híd. Itt van mingyán, erre Románija felé, a Harangán (Arankán) körösztü. Ott mögszorétották Rúzsza Sándort, úgy, hogy elül-hátul ellenfellel tele. És a híd közepén ugratott a Harangába, a karzaton körösztü. És akkó is elmeneküt” (FERENCZI 1974: 319).

3. „Hát itten, van itten nálunk az a part. Buzsáknak híják itt mingyán Knyezsovác felé esik az a rész. Vót ott egy csárda. Ez a betyárok csárdája vót. Legjobban abba az üdőbe, mikó Rúzsza Sándor uralkodott. De abba az üdőbe itt lénn, az a rét, az az ajj csupa nádas vót. Nem szántóföd vót. De a maji napon mindön fő van szántva. Hát Rúzsza Sándornak itten nagyon jó barlangja vót, ebbe a nádasba. És itten valamennyi évekig uralkodott. És innen a csárdátú mög vót néki csináva alagút. Legalábbí egy olya ét kilométer hosszújan. Az égyik partódaltú át a másik partódalig. Vót rá eset sokszor, hogy beszorétották a csárdába. Mikó bemöntek a pandúrok séhun sé tanáták, mer az alagút ünéki kivezető vót” (FERENCZI 1974: 319).

Számunkra a második adatközlő válasza azért is fontos lehet, mert a mai egyházaskéri elbeszélésekben már nem ismerik, vagy teljesen más-képpen ismerik az esetet, viszont a másik két településen (Feketetón és Kanizsamonostoron) ismerik és a magukénak is tekintik, hiszen a két falu távolsága a fentebb már megnevezett hídtól alig több mint két kilométer, míg Egyházaskér jóval távolabb fekszik.

A harmadik válasz, mely szintén a második adatközlőtől származik, éppen azért lehet érdekes, mert a hallott történeteket, hogy igazán magukévá tegyék, átillesztik településükre és közvetlen környezetükbe az adatközlők. Bizonyításképpen idézem Barna Károly tősgyökeres kanizsamonostori lakos mai elképzeléseit Rózsza Sándorról.

„Nagyanyájékná ott vótak így idősebb embörök oszt néha így fő, így főgyütt szóba a betyárvilág és ezt tudom, hogy egyenes ági lészármazottya vót ennek a zöreg Rúzsza Sándornak, akinek a tanyájának a helye még mindig mögvan. Esetleg kiállunk ide majd asztán a kerbe és akkor möglátod. Nem nagyon lehet kimönni, nem vagyok biztos benne, hogy, de érdemös lönne egy pár képet

csináni, de négy-öt jegyenye még ott áll mindig, hogy az messze elácott a tanya is, mög mosmá a tanya nem láccik, csak a tanyának a hejje. Most, hogy ez mijen rokonságba, de valahol még akkó hallottam is, hogy mijen rokonságba vótak a híros betyárra. Égondókosztam, hogy van ennek logikája zegészbe, me hát ez a terület is valamikó a szegedi pusztákhoz tartozott szinte egész lē Becskerekig. Hogy ez mind ojan ēhagyatott, hogy tanyavilág vót.

Az én hallombú, aszt mög Zrēnjanin környékirű, ārú a zaradaci pusztákon amit ēlopott ēre hoszta. Állítólag amikó lēugratott a kilenclukú hídrú akkó hajtották a tinókat vagy a zōkrōket, vagy amit aszt, a valkányi pusztá átak mög, mē a Veszélka mög a Bandi tesvér azok ott marattak, ű mög hát ēre ēgyütt, mē szinte, há most, hogy az igasság mi ez, hogy szinte a tanyáko sok hejō vót neki szeretōje, de hát az normális is vót akkó. És akkó az akkori magyar csendōrség itt Homokrévön, Mokrinba álomásozott, oszt akkó itt próbáták egērfogóba csalni a kilenclukú hídná, me űneki ēre köllött ēmōnni Valkányra. Na most, hogy ű mēre járt, hun járt. Hát ott a hídná a monda szerint beleugratott a Harangába, oszt a nádba, sásba ētűnt. Hát most, hogy a cifra szűrit nem hagyta-ē a hídon, nem tudom, de az ēgy tény vót, amit montam. Mondom én, annak idejin a zōreg Gál Jani bácsi meséte. Űk is eszt hallombú hallották, hogy Sándornak soha paripák, mindig kanca lova vót, mē aszt mondta, hogy a kanca az soha nem haggya cserbe. Mind, ahogy a fiát nem haggya soha cserbe, az űtet sē nem hagyta soha cserbe. Osztt mindig, állítólag mindig sárga kancát nyergēt általába.⁵ Hát, hogy amit én is így hallombú hallottam, hát hogy mennyi ennek a valós, én nem tudom.

Vót itt ēgy űtszéli kocsmá. Apám a dōgozott ott. Annak vót az a kűtszerű valami, ahun űtat csinát ki a mocsárba. Ennek a kocsmának vót ēgy szép pincéje. Hallottam, hogy a pincébű vezetōtt az űt, de mink gyērōkōk még annak idején, ugyē kíváncsiságbű, me akkó még a zoktóber nyōc nem vōtte át, ēhagyatott vót, oszt akkó hát lēmászkatunk, mē na érdekōt. De ennek a mondanak a valōsságát soha nem vōttem észre, azt, hogy innen lōtt vōna ēgy oja falrész ahun én így gyērōkkoromba még így direkt fō is figyētűnk rá, hogy hátha. Me a zalagűt az āra köllött vōna, hogy ki a parton lē ide a nádasba lehessōn menekűni. Hát jó van ki is lehetōtt vōna ēppen āsni, de nem gondolom, hogy ennek van ēgy valós valamije. »Emlēkszō tē, mikō ēgy évbe műkōdtűnk ott a kertbe?« [Az adatközlō a felesége felē fordult.] Mondom neki, Erzsinek, hogy ide figyejj, mögvan a zalagűt bejárata. Mink mögvōttűk akkó aszt, mē ēppen az a rész, az a placc a

⁵ Párhuzama Bodó Jánosnál: „Bevonulásuk a városba látványosság volt. Tűzes lovaikon (ezekről »kellōen« gondoskodtak!) hetykén űltek a délábos rónák kék inges vitēzei. Élűkōn Rózsa Sándor lovagolt aransárga (ez volt a kedvenc lōszíne) gyōnyōrű paripáján.” Németh Ferenc idézi Rózsa Sándor 1848-ban Nagybecskereken című tanulmányában (NÉMETH 1998: 601).

mienk. Sosē felejtöm ē, mikó eszt a nagy termésküvet, de nem is terméskü vót ez, hanem ojan, mikó a téглаégetőknē, mikó ott a téglák összeégnek. Na mondom Erzsinek, mögvan a lējárat. De pontosan a mi földünk itt, az az egy holdat amit mögvöttünk, az főjjebb van egy száz lépesse körülē. Hát begyüttem én is egy nagy vasé, kifeszítöttem a nagy küvet a földbű, de utána is, próbátam még ott áskáni is, de nem vót ott sēm mije ajtó.

Ez az épület ez előtte száz évve is kocsmá vót. Ezt én tudom, boldogult édosapám mindig mesēte, hogy a hírössori [a bácskai Tornyos határában] Rózsa Sándor kocsmába beszégettek. Pétör bácsi az kiatta az Október nyócnak annak idején. Azza, hogy ű ott dógozott. Ez a hírössori Rózsa Sándor kocsmá. A legényök hírössek vótak árú, hogy veszeköttek. A bálak szinte nem teltek el úgy Hírössoron, hogy valami nē történnyön. Rózsa Sándor még mámma is a neve. Szögény boldogút édosapám is sokat monta neki: »hajja, Pétör bácsi, nem illeti ez magukat mög, ez a név!« Osztt akkó mondja a zöreg is »hát nem nagyon illet mög bennünket, tiktöket monostoriakat jobban mögilletne, me csak közelebb vótatok«.

Bár így hallombű tudom, hogy a szabadkai vásárba is sokat mögjelentek. Ezök azok a dógok, ami úgy valóba mögmaratt gyerökkorombű is a zegészbű. De igencsak, ha gyün valaki oszt érdekli, akkó ē szoktam vezetni űket ott a tanya előtt is, me valamikó Móríc Zsigmond Rózsa Sándorja ezön a tanyán is járt. Hát most, hogy járt vagy nem járt, azt a fene sē tudja” (BARNA KÁROLY).

A fejezet zárásaként meg kell említenem Bálint Sándor munkáját, aki *A szegedi nép* című kötetében összegezte és definiálta Rózsa Sándor alakját a szegedi nagytáj és a Dél-Alföld Rózsa Sándorral kapcsolatos 50-es évekbeli népi emlékezet teljes körű ismeretében: „A szegedi mondavilág legismertebb legnépszerűbb hőse Alsóváros fia, Rózsa, tájszólásban Rózsa Sándor. Személyéhez mondakör és dalkoszorú kapcsolódik. A népmesék eleven hőse ő, aki a szegényember legkisebb fiának módjára elnyeri a maga különös mondai királyságát. Megbünteti a bűnös gazdagokat, megoltalmazza a rászorulókat” (BÁLINT 1968).

RÓZSA SÁNDOR ALAKJA ÉS ÉLETE MÓRICZ ZSIGMOND RÓZSA SÁNDOR A LOVÁT UGRATJA ÉS RÓZSA SÁNDOR ÖSSZEVONJA SZEMÖLDÖKÉT CÍMŰ REGÉNYEIBEN

„Már húsz éve készülök, hogy megírom a hírhedt alföldi rablóvezér életét, de különös módon nem találtam rá kiadót” – írja Móríc egy visszaemlékezésében 1941-ben. Ennek ellenére, mire elkészült alkotásával, ez az akadály megszűnt, hiszen megvásárolta a *Kelet Népe* című folyóiratot, ahol az *Árvácska* leközlése után hozzákezdett a trilógiára tervezett betyárregény megírásához Rózsa Sándorról. Ezzel egy időben néprajzi kutatásokba kez-

dett, 1939 nyarán öccsével és egy diákcsoporttal Tápéra és Szegedre utazott, hogy ottani parasztsaládokat faggasson a régi betyárvilágról, és segítséget kért Bálint Sándortól, aki Rózsa Sándorra vonatkozó irodalmat és fényképeket bocsátott a regényíró rendelkezésére. Közben folyamatosan írt és meg is jelent folyóiratában 1940. július 1-jére a *Rózsa Sándor a lovát ugratja* címmel az első fejezet. Ezt követően már nem tudta tartani ezt a munkatempót, betegeskedett. Majd csak a következő év februárjában folytatta a regényt, áprilisban már a kötet megjelentetésére készült.

Állandó levelezést folytatott Bálint Sándorral a regénye ügyében. Az alábbiakban idézem egyik legfontosabb levelét: „Egész decembert s januárt betegen húztam át, s azután oly rossz lett a világ sora, hogy a regényt bizony itt írtam meg, ezen a gépen. Sietni kellett, hogy a könyvnapon megjelenhessen, s nem volt időm többé utazni. Hétfőn feladtam címedre a szedésről az első részt. Nem tudom, van-e idő most sürgősen foglalkozni vele. A legnagyobb értéknek tekinteném, ha a szegedi nyelvjárás szempontjából végigkorrigálnád. Ezzel Szegednek tennél nagy szívességet, s ennek a rendkívül szép nyelvjárásnak, amelyről Vámbéry alapján azóta megállapítottam, egyelőre a magam számára, hogy honfoglalás kori török hangszínek vannak benne megörökítve. Majd ha idő és mód lesz rá, megmutatom bizonyítékaimat. A szegedi út azonban csak haladt, de el nem maradt. Ha Isten éltet, erőt, egészséget ad, még nyáron elmegyek, hosszabb időre, mert csak akkor lesz szükségem, hogy a mai életet jól ismerjem, ha majd a Rózsa második és harmadik részét írom. Az első rész a jobbágyállapotot, a második a felszabadulást, 48-at, a harmadik a szabadságban nyomorgó nép életét fogja tárgyalni.” Móricz Zsigmond felkérte a szegedi néprajzkutatót, későbbi barátját, hogy a regény párbeszédeit írja át szegedi ö-ző nyelvjárásra. Fejezetenként küldte át szövegeit Szegedre, s mindig rendszeresen érkezett is Budapestre a javított szöveg. A háború miatt olykor a postai levelezés akadozott. Ilyenkor Móricz a Bálint Sándortól korábban megküldött minták alapján dolgozott.

Móricz Zsigmond élete során igyekezett minél több terepmunkát folytatni, az egyszerű nép között sok időt tölteni, vizsgálni mindennapjaikat, megismerni gondjaikat. Tevékenységének eredményei a nyomorgó néptömegek problémáival foglalkozó nagy mennyiségű novella és regényirodalom. Olykor néprajzkutatói szakértelemmel és részletező tényközléssel mutatja be az olvasónak a népi kultúrát, a népszokást, magát a folklórjelenségeket. Az alábbiakban a *Rózsa Sándor a lovát ugratja* és a *Rózsa Sándor összevonja szemöldökét* című alkotások folklorisztikai vonatkozásaiból halmozok fel néhány igazán fontos és visszatérő kategóriát, természetesen a teljesség igénye nélkül.

A népdal szerepe a regényben

Köztudott, hogy a magyar népi líra igen sok területet és témát ölel fel, a regényben is több dalcsoporttal találkozunk. A magyar nép megénekelte életének fontosabb eseményeit, a begyűjtött népi lírai alkotások száma igen nagy, bár vizsgálódásunkban fontosnak tartottam kitérni csupán a betyárdalokra, melyek olyan „életformához fűződnek, melyek eltértek a kötöttebb, falusi parasztságtól, mintegy idealizált példaképek voltak a társadalmon kívüli betyárok” – olvasható az Ortutay szerkesztette *Magyar folklór* című kötetben Katona Imre összegzése A magyar népi líra főbb dalcsoportjai, a pásztor- és betyárdalok alcím alatt (ORTUTAY 1979: 360).

„mikor rúzsá sándor
felül a lovára
aranyrojtos gyócsgatyája
lobog a tiszára

nézz ki rúzsám nézz ki
ablakod firhangján
most mögy erre rúzsá sándor
sütétpej paripán

arany a zablája
ezüst a kantárja
gyémántkübül van kirakva
a nyeregzsórszámja”
(MÓRICZ 2010: 36–37).

Az idézett dalt a röszkai lakosok éneklék a regény elején. A párbeszédéből kiderül, hogy egy teljesen új alkotásról van szó, melyet a nép éppen egy kivételes esemény alkalmából költött (Rózsa Sándor megjelenése Röszkén, a perzekutorok rendre utasítása). Móricz jól szemlélteti ebben a fejezetben, hogy a népdal terjesztői hogyan is reflektálnak egy-egy történésre, ám számára a népdal egy teljesen más jelentőséggel is rendelkezik regényében. Az irodalomtörténészek megállapították, hogy a *Rózsa Sándor a lovát ugratja* megjelenését követően a szerzőt ért támadások (megvádolták az író, hogy meghamisította a történeti tényeket) alaptalanok, mert Móricz Zsigmond bár a történelmi múltból merítve hozta létre regényét, a műben olvasható Rózsa Sándorról születő népdallal nyíltan jelzi, hogy nem a betyárkirály periratokban feljegyzett bűneit és életét dolgozta fel regényében, hanem a

Rózsa Sándor-legendát, az alakja körül kialakult képet. Ennek a ténynek a tudatában azt is mondhatnánk, hogy a regény már magában is egy monda- és népmesecsokor egyvelege. Ezért kell kitérnem a későbbiekben külön a mondai, mesei jelenségekre is. Herceg János méltatásának egy mondatát idézem 1951-ből: „Kifogásolták szerkezeti gyengeségeit, s nem látták benne, hogy olyan ez a mű, mint a méretében is hatalmas ballada, melyet népi mithoszunk és a magyar népdal-kincs fel-felcsillogó gyöngyszemei tesznek ragyogóvá” (HERCEG 1951: 537).

A népmonda és a népmese szerepe a regényben

Arra már utaltunk, hogy Móricz Zsigmond regényei egy olyan ember életét tárgyalják, aki a nép képzetében felforgatja maga körül az életet, akinek csodás, de egyben félelmet is keltő tetteiről beszél a 19. századi szegedi nép, az alföldi nagytáj lakossága. Amellett, hogy a két mű már önmagában is a betyárkirály köré épülő mondákból és „igaztörténetekből” áll, jellegzetesek a regényben olvasható más témájú mesék és rövidtörténetek. Kiemelendő szintén a regény elejéről egy jelenet, amikor a kovácsmester a bámuló népség és a perzekutor figyelmének elterelése végett egy történetet mond el Jézus találkozásáról a tápéi kovácsmesterrel (eközben tanította móresre a háttérben Rózsa Sándor az ártatlan asszonyra támadó perzekutort):

„– Az úgy járt, mer akkó vót, mikor még a Jézus le-lenézett a fődre. Szóval elkerült Tápéra is, osztán ott lelt a kereszt alatt egy kovácsműhelyt, arra ki vót írva, hogy »mestörök mestöre«. Mögcsóvájja a fejit a Jézus, oszt bemögy.

»– Löhet-e itt patkótatni?»

»– Löhet.«

»– De én magam akarnám a szamaramat mögpatkóni, mer én is kovács vónék egy kicsit.«

»– Azt is löhet.«

Hát a Jézus szerényen babrált a szamarával.

»– Lássuk a tudománt« – aszongya a kovács.

Akkor a Jézus előveszi a bicskáját, oszt levágja a szamarának a lábát térdbe, behozza s beleszorítja a satuba. A kovács mög nézi, nézi, most valami újat tanul. Nagyon nézte a dógot. Hát mögpatkoli takarosán a szamar lábát, még ki is pucolja, akkor ráköp, mögnyálazza, oszt visszaragasztja mind a négyet. Egy gazda meg éppen hoz egypár lovat patkoltatni.

»– Löhet-i?»

»– Löhet – azt mondta a kovács –, csak várjon kend, míg a legény végez.

Hát kérdi a Jézus, mit fizet?

»– Sömmit« – azt mondja a kovács.

»– Jól van« – mondja a Jézus és el.

»– No, hozza kend a lovát.«

Kiveszi a késit, s kezdi levágni a lónak a lábát. Mondja a paraszt:

»– Micsinál kend, mestör úr? Elvérzik!«

»– Bizza ide. Münk eztet így szoktuk utóbbi üdőbe.«

Hát beviszi a ló lábát, beszorítja a satuba, mögpatkolja. Köp aztán rá egy nagyot, mögkeni, ragasztja vissza, de nem ragad. Mögijed a kovács, mondja:

»– Szaladjatok mán az után a gyerök után, hogy mit kő most csinálni.«

Visszahíjják a Jézust. Hát csak ráköp a ló lábára, s visszaragasztja. Főragasztotta neki. De mög is mondta a kovácsnak:

»– Hajja kend. De levegye a kend a siltet, hogy mestörök mestöre. Írja csak ki, hogy kovácsmestör«” (MÓRICZ 2010: 28–29).

A fenti történet már tartalmát tekintve is a tréfás mesékkel áll rokonságban, melyek általában ostoba emberekről, váratlan és furcsa eseményekről szólnak. A regényíró amellet, hogy ismét egy rendkívül fortélyos megoldást alkalmaz, a nép körében a munkatevékenységekhez, de a mindennapok időtöltéseibe is beillesztett történetmesélést, mellyel a mesélő eltereli a néptömegek figyelmét a valóság történéseiről, tanulságos is egyben, a szerző pedig ismét csak utal történelmi regényének nem éppen a történelmi tényekre fókuszáló jeleneteire.

A kisepikai prózaműfajok szerepe a regényben

A proverbiumok, a tágabb értelemben vett szóláshagyományok darabjai a rövid műfajok közé tartoznak. Jellemző rájuk, hogy kialakulásuk és használatuk egy meghatározott területhez kötött, egy bizonyos nyelvjáráshoz, népcsoporthoz, akár foglalkozáshoz. Az alábbiakban a regényből kiragadott szólások, közmondások, konvencionális kifejezések és szállóigék néhány példáját olvashatjuk.

– „Előjöttek, mint a kutyák a dögszagra” (MÓRICZ 2010: 22).

– „Ó, kend is akkó kíméli a kóbászt, mikkó elfogyott” (MÓRICZ 2010: 70).

– „Olyan sűrűen voltak a falvak, hogy a kakaskukorítás egyikből áthallott a másikba” (MÓRICZ 2010: 43).

– „Igen ám, de akinek Krisztus a barátja, nem kárhozik el” (MÓRICZ 2010: 6).

– „Olya embörrre nem löhet sömmit se kezdeni, akinek lepcsős a pofája” (MÓRICZ 2010: 19).

A párbeszédekben olvasható néhány kijelentés különös értelmezést igényel. Csokorba vettem néhányat azok közül, amelyek jelentését ma is ismerik az egyházaskéri adatközlők.

– „Mindenkinek dagadt a szíve” (MÓRICZ 2010: 36). – A regény elbeszélője használja akkor, amikor Rózsa Sándor rendet tesz a perzekutorok között. A falusi parasztok boldogok, mert végre valaki az ő oldalukon is áll, a perzekutorokkal és az elnyomó császári hatalommal szembemerészkedve. A regénynek ettől a szakaszától alakul ki az olvasóban is és persze a tévéfilm-sorozat követőjében is, majd pedig ezáltal a mai adatközlőkben, hogy a betyárkirály a szegények védelmezője, a rosszakaró, népet sanyargató urak ellensége.

– „Hüpp, be csúf” (MÓRICZ 2010: 34). – Rózsa Sándor ezzel a jelzővel illeti Veszelka Juliskát, későbbi szerelmét az első találkozáskor. Környékünkön még ma is ismert pozitív értelemben vett jelentése, a szép szinonimájaként.

– „Zsófi nénémet a kardos üzi” (MÓRICZ 2010: 30). – Értelme bizonyosan mindannyiunk számára ismert. A nép körében gyakori az előfordulása, hogy az emberi tevékenység megnevezését eredeti szóhasználat helyett a jószágtartásból, a háziállatokkal kapcsolatos szavakkal helyettesíti. A jelenetben a perzekutor az egyik falusi asszonyra támad.

– „Ne láss, ne hajj, sömmi bajod se lösz életödbe” (MÓRICZ 2010: 30). – Szülői tanács, melyet az előző jelenethez kapcsolódva mond az édesanya a fiának. Értelmezése, hogy ne kíváncsiskodj, ne leskelődj, ne ártsd magad mások dolgába, mert ha úgy teszel, megbűnhődhetsz miatta.

– „Nagy lakodalom volt, hogy a Veszelkáék osztzkodnak” (MÓRICZ 2010: 6). – A kifejezést a vita, a veszedelem helyett használja az író. A jelenet szintén Rőszkén játszódik a regény elején, amikor az elszármazott mórachalmi rokonság hazatér a jussáért, és nézeteltérésük akad a rőszkei családtagokkal. Ehhez kapcsolódik a következő három kiemelt mondat is, melyek jelentéstartalma és szándéka bizonyosan visszanyúlik a boszorkányperek idejébe.

– „Nem röstelli ke, nem sül ki a szöme...” (MÓRICZ 2010: 7).

– „A görcs annyiszor húzza össze a kezedet, hánszor kihúzod a komót fiókját” (MÓRICZ 2010: 7).

– „Annyiszor tégöd a rossz, ahányat letagadsz a jussból” (MÓRICZ 2010: 7).

A népnyelv sok lehetőséget kínál arra, hogy használata során különféle szövegek, mondatok alakuljanak ki. A magyar folklór említést tesz létezésükről, s arról, hogy habár vizsgálhatók ezek folklorisztikai szempontból is,

de e felfogás még a nemzetközi folklorisztikában sem általános, nemhogy a magyar nyelvterületen, kategorizálásuk során az egyéb műfajok közé kerülnek a népi tudás szabályai és a népi vallásosság szövegei közé. Emiatt csupán néhányat sorolok fel a regényben olvasható, a szegedi nyelvjáráshoz köthető példák közül:

- „E’ se akar földönülő paraszt maradni!” (MÓRICZ 2010: 17).
- „...úgy megszorított, mint ahogy a satu a ráfot” (MÓRICZ 2010: 18).
- „No hajjuk, micsoda ágybú’ kötté’, hogy ilyen fő vetőd a szömedet? Mást sé a gólya kötött hallode! (MÓRICZ 2010: 23–24).
- „Milyen szép asszony. Egyenes, mint a bükkfa és terebélyes” (MÓRICZ 2010: 45).

A munkatevékenységhez kötődő népszokások és hiedelmek szerepe a regényben

„Avval az éles kusztorával lemetszette a pata aljáról, ami felesleges. A hulladékot egy vederbe gyűjtötte. A vederbe vizet öntött. Avval a lovat megittatta. »Így hagyja a patkolást, ha mögitatják a maga forgácsárúl... Látod, ha óvasni tudná, ez benne van a csízijóba«” (MÓRICZ 2010: 15).

RÓZSA SÁNDOR ALAKJA ÉS ÉLETE A SZINETÁR MIKLÓS RENDEZTE, MÓRICZ ZSIGMOND REGÉNYE ALAPJÁN A RÓZSA SÁNDOR CÍMŰ TÉVÉFILMSOROZATBAN

A *Rózsa Sándor* című tévéfilmsorozatot 1971-ben mutatták be, és azóta többször is újrajátszották már a Magyar Televízióban. Az észak-bánsági parasztság körében, de szélesebb körökben is magának a televízióknak a megjelenése meghatározó pillanatként maradt meg a nép körében. Hulláma egyfajta életmódváltozást hozott magával.

„Mögrohantuk úgy, ha fodbalmeccs vót, mán utóbb kitötték a zablakba ha láccott, ha nem, mē emígy harminc–negyvenen bemöntünk a lakázsba. Akkó még csak anná az egy embörnē vót tévé a faluba” (MIHÓK ISTVÁN).

„A tűzótókná összejártunk, ott belépőjegyöt is köllött fizetni, ojan szimbólikussat. Mai világgho hasonlítva egy-két dinárt” (MIHÓK ISTVÁN).

„Lajos aszonygya, hogy mögmotam háromszó a lábomat, hogy maj fekszők lē, de K. nézi a valami rajszfilmöt és akkó úgy röhögött, akkorákat röhögött, engöm mög maj kitört a korság, hogy nem akar ez hazamönni. Má nem is vót más akkó még csak fekete-fehérbe” (MIHÓK ISTVÁN).

„Akit érdeköt, az gyütt haza. Vót az a sorozat, a rapszolgalá. Úgy nézste mindönki, négy-öt órákkó vót az délután. Gyütttek hazafelé a határbú, hogy né-

zik a sorozatot, nem tartott az sokáig, akkó vissza. Négy-öt órakkó vót az, oszt möntek vissza. Akkó még nem vót divatba, hogy két órájig dógozunk” (MIHÓK ISTVÁN).

A gyűjtések alapján megállapítható, hogy a Móricz Zsigmond regénye alapján íródott Oszter Sándor főszereplésével filmvászonra került tizenkét részes tévéfilmsorozat Egyházaskéren a televíziózások kezdetén egyike volt a még földműveléssel foglalkozó, de már a polgárosodás felé hajló települések lakosai számára sok más mellett az egyik legnézettebb műsornak. A falu összetételét tekintve (lótenyésztők, lókupecsek és tejfeldolgozók, földműveléssel foglalkozók) érthető, hogy miért nyerte el a lakosság tetszését az alföldi ménes, a csikósok, a gulyások, a parasztok bemutatása. A 20. század hetvenes évekbeli korosodó és középkorú falusi ember, elődeinek tanításai alapján és gyermekkorá viszontagságos éveire visszaemlékezve (világháborúk, háború utáni nélkülözés) méltán képzelhette magát a *Rózsa Sándor* című film egyszerű szereplőinek helyébe, s talán érthető is tudat alatti, de mégis tudatos vágyakozása egy felszabadító, egy Rózsa Sándor után.

Esik eső, szép csöndesen csöpörög,
Rúzs Sándor a kocsmába keserög.
Kocsmárosné, bort hozzon az asztalra,
Legszebb lányát álíjja ki strázsának!

Édösanyám strázsakislány nem löszök
Amott gyűnnek a fegyverös vitézők.
Rúzs Sándor sé vötte ezt féválra,
Főkapott a sárga szőrű lovára.

Lova, lova, lova viszi messzire,
Igenyöst a kerek erdő mélyire.
Lova lába megbotlott egy gödörbe,
Ott fogták e Rúzs Sándort örökre.

A fent idézett betyárballada, mellyel minden epizód zárul a sorozat megjelenését követően, igen népszerűvé vált. Játsszották és játsszák ma is a zenekarok a különféle összejöveteleken, bálokban, lakodalmakban. Megjelenésével és a filmsorozatnak köszönhető elterjedésével a Rózsa Sándorról szóló betyárballadák és dalok népszerűsége csökkent, s amelyeket a hetvenes évekig nem sikerült szalagon rögzíteni, feledésbe is merültek. A betyárokról szóló balladáknak környékünkön és Vajdaság-szerte is több változata ismert, mert feljegyezték, bár napjainkban a helyi adat-

közlők már egyhangúlag állították, hogy a fent idézettet ismerik csupán, és sem eltérő dallamú, sem eltérő versszakú és mondanivalójú változatot nem ismernek.

A PARASZTI KULTÚRA TÖMEGKULTÚRA ÁLTAL ÉRT TUDATI VÁLTOZÁSAI

Rózsa Sándor alakja a XXI. századi észak-bánsági parasztság körében a
Rózsa Sándor-filmek és a két Móricz-regény hatásának tükrében

A bevezető részben azt állítottam, hogy „Rózsa Sándor sē az mán, aki vót”, azt hiszem, nem alaptalanul. A továbbiakban azt bizonyítom, hogy egy hős, népi hős és a róla alkotott eszménykép változik, aszerint, hogy melyik időszakban, milyen körülmények között beszélünk róla. A televíziózás már magában is gyökeresen felforgatta a korábban kártyázással, történetmeséléssel töltött hosszú téli estéket. A közösségi terek megszűntek, a beszélgetések, az idősök iránt nyilvánított tisztelet bizonyos körökben „elavult” és eltűnt, hiszen többé már nem a bölcs tanítómester szerepét töltötte be a családokban, az estéli időtöltések idején a mikroközösségekben. Felváltotta bölcs ősjeinket a televízió „okítása”.

Arról, hogy a televíziózás, esetünkben a Rózsa Sándorról alkotott képben milyen károsodást idézett elő a nép körében, az új generációknál, már egy példát említettem az előző fejezetben. Azonban mivel itt a tömegkultúra által ért tudati változásokat vizsgálom, ki kell térnem a további eltévelyedésekre és arra is, hogy hogyan élte meg az a nemzedék a film megjelenését és vetítését, megtekintését, aki még a régi „bölcsek” tanításai alapján jól ismerte Rózsa Sándor eredeti legendáját. Nem állíthatom, hogy a betyár és korának filmben való megjelenítése károsan hatott a nézőkre, azt viszont igen – mert jól tudjuk, hogy a filmben történő megjelenítéssel leszűkítik a szubjektív képzeletet –, hogy a Móricz Zsigmond írta regény, Szinetár Miklós rendezésével és a színészek alakításával Rózsa Sándor, a többi szereplő, de az 1800-as évek és események is egyéni színezetet kaptak. Mindeközben pedig megbizonyosodhatunk róla, hogy maga Móricz sem törekedett autentikus történelmi regény megírására. A szájhagyományozódás jelentősége többek között egy-egy népdal, anekdota vagy népmese sokszínűségében, területi változataiban, a rokonságaiban, de mégis eltéréseiben rejlik.

„Tudod, az nem egyezik mindö vele, avvā a filmē. Tudod, az oja titokba vót tartva, hát úgy, ahogy hallották ijen mendemodákbú, mög mit tudom én mibű. Mögvan az színösítve, hogy jobban gyűjjön ki, mög mit tudom én, vót ojan is, ami vót oszt nincs mög.

Néstem én alikhanem aszt a sorozatot, most is vót az a sorozat tavaj asziszöm. Énnököm, ahogy izéték, hát abba is vót igaz, csak ottan a tanyarészt mög a izét aszt jobban Rúzsa Sándorrú vót az, a Bandit mög a Samut azt nem sokat említik, mē nem tuttak rúlluk, azé is bírták azok ottan, odáig kint a tanyán, mē rá sē gondótak, hogy űk kolégák, azé bírtak ott ēbújdosni. Sándor ott sokat ē bírt bujdosni ott a tanyán, a kis szigetön, űk tutták csak hogy hun lehet bemönni me máskébb beledűtek a lovak. űk tutták, hogy hun van a bejárat, sē ēre, sē āra, ott azon be bírtak mönni, a jószágot is ott be bírták hajtani, mē máskébb ott nyakig belemöntek a sárba.

Arú mán nem érdekőt éngöm, mē jobban érdekőt öregapámnak a mi a fenéjjei mög a Kószó család, hogy hunnan származott, hogy hunnan kerűtek mi a fene. Öregapám az kétéves vót, mikó idehoszták. Rúzsa egész ezt az alvidéköt körbe kólásztá. Azé nem tutták űket izéni, me ez mind majd Magyarország vót, hatvannégj vármegyéhön tartozott ez a rész is” (KÓSZÓ FERENC).

„Hát ez majnem regény. Nem pontos az, hogy az úgy is vót. Nem tudom, bár tunnám, akkó tolba mondanám neköd. Hát tudod, az ki vót színözve, akármerre vót, mindönütt intézött, mint a kóbolyregénybe izé” (MIHÓK ISTVÁN).

„Néztük a sorozatot, énnököm mög is vót dévédén, de odaattam valakinek. Neköm az a Rúzsa Sándor film, amit Szinetár rōndözött, akkó egy rendkívül kis költségvetésbű bírtá mōkcsináni, de szinte hogyhíjják, hogy annyira mindōn momentumra. Én többszō, legalább öccō mögnéstem aszt a filmöt, mikó még mögvöt. Szerettem nézni, mög szerettem azt a történetöt, de biztos, hogy van valóságalapja. Mögtörtént igaz történet is van köszte” (BARNA KÁROLY).

Három adatkōzlōm véleményét emeltem ki. A szōvegeiket olvasva jól kivehető eltérō, de kiforrott gondolatmenetük a tévéfilmsorozatról.

Néhány szállōige is fennmaradt a 71-es tévéfilm sugárzását követően az egyházaskéri adatkōzlōk tudatában, melyet, ha napjainkban már nem is emlegetnek, még mindig jól ismerik használatuknak és kialakulásuknak okát és körülményeit. Jellegzetes a két alábbi mondat a Rózsa Sándort alakító Oszter Sándor szájából. A településen később is gyakran emlegették a hetvenes, nyolcvanas években a napi munkavégzés mellett. Ezekkel zárom kutatási anyagomat.

„– A gyerōköt ki kō hozni. Mögmontam, hogy a gyerōköt ki kō hozni a szōgedi bōrtōmbű.”

„– A zén nevem halgass, mögmontam, hogy ki nē mondd!” (FEHÉR MÁRIA).

IRODALOM

BÁLINT Sándor

1968 *A szegedi nép*. Budapest

BODOR Anikó

1999 *Vajdasági magyar népdalok II.* Forum Könyvkiadó–Thurzó Lajos Közművelődési Központ, Újvidék–Zenta

BORI Imre

1975 *Idő, idő, tavaszidő*. A jugoszláviai magyarság népköltészetéből. Forum, Újvidék

BÖNGYIK Árpád–BOGDÁN József–FEHÉR Mária

1999 *Verbica – Egyházaskér*. Újvidék

FERENCZI Imre

1974 *Somogyi-könyvtári műhely*. 74/3. 13. évfolyam. 3. szám. Szeged

HERCEG János

1951 *Könyvszemle*. Móricz Zsigmond. Rózsa Sándor a lovát ugratja. *Híd*. 8. 17. Újvidék

JÓKAI Mór

1978 *Sárga rózs*a. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest

JUNG Károly

2007 Szerb családi legenda a nagyszentmiklósi kincs megtalálásáról. *Híd*. 9. 9. Újvidék2008 Egy betyár és üldözője a néphagyományban. Folklorizálódott Mácsvánszky- és Ráday-hagyományok a bácskai folklórban és a szépirodalomban. *Híd*. 12. 13. Újvidék

KALAPIS Zoltán

2002 Kossuth kegyelembé részesítette Rózsa Sándort. A betyárok szabadsapata a délbánáti harcokban vett részt. *Bácsország*, VII–IX. Szabadka2005 Rózsa Sándor Torontálban. Bujdosó utak, hadi járőrföldek a lentségi tájakon. *Élet, élet, csuda élet*. Bánsági és bácskai népismereti tudósítások. Forum, Újvidék

KRÚDY Gyula

1971 *Rózsa Sándor. A betyárok csillaga Magyarország történetében*. Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest

MÓRICZ Zsigmond

1958 *Betyár*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest1987 *Móricz Zsigmond összegyűjtött művei. Rózsa Sándor*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest2010 *Rózsa Sándor a lovát ugratja*. Európa, Budapest

NÉMETH Ferenc

1998 Rózsa Sándor 1848-ban Nagybecskereken. *Híd*. 7–8. Újvidék

ORTUTAY Gyula szerk.

1979 *A magyar folklór*. Tankönyvkiadó, Budapest1982 *Magyar Néprajzi Lexikon*. Budapest

PENAVIN Olga

1978 A betyárvilág emlékezete vidékünkön. *Hungarológiai Közlemények*, X. évf. 35. szám. Újvidék

RECSKÓ Szabolcs

2009 *Betyárvilág a délvídeken*. Helyismereti Almanach. A Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Körének évkönyve. Zenta

SERES István

2012 *Karikással a szabadságért*. Békés Megyei Múzeumok igazgatósága. Békéscsaba

SZENTESI ZÖLDI László

2009 *Rózsa Sándor első bűnügye*. Halasi Múzeum 3. Emlékkönyv a Thorma János Múzeum 135. évfordulójára. Kiskunhalas

SZŐKE Anna

2009 *Ez a falu más*. Fejezetek Kishegyes társadalomnéprajzához. Szabadka

Adatközlők

- Barna Flórián (1979). Kanizsamonostori lakos.
 Barnáné Hézső Erzsébet (1957). Kanizsamonostori lakos.
 Barna Károly (1955). Tösgyökeres kanizsamonostori lakos.
 Barnáné Rúza Ilona (1940). Egyházaskéren élő nyugdíjas. Született egyházaskéri.
 Fehér Mária (1957). Egyházaskéri lakos. A falu nyugalmazott anyakönyvvezetője, a település Helyi Közösségének tagja.
 Gera István (1942). Egyházaskéri születésű, ma Feketetón élő nyugdíjas.
 Kószó Ferenc (1945). Egyházaskéren született, gyermekkorát a falut körülvevő tanyákon töltötte.
 Körmöciné Mészáros Katalin (1926–2014) feketetői születésű, megboldogult feketetői lakos.
 Masa Antal (1948). Feketetői lakos.
 Mihók István (1928). Egyházaskéren született. Helybéli lakos.
 Nagy József (1930). Egyházaskéri lakos.
 Peckáné Kormányos Rozália (1932). Egyházaskéri lakos.

The Figure of Sándor Rózsa among the Peasantry of 21st-century North Bánság District, against the Background of the Influence of Films on Sándor Rózsa and Two Novels by Zsigmond Móricz

The topic of the paper is *The Figure of Sándor Rózsa among the Peasantry of 21st-century North Bánság District, against the Background of the Influence of Films on Sándor Rózsa and Two Novels by Zsigmond Moricz*. The research is based on information collected during interviews with respondents. It is of great importance to compare the heritage on the character and deeds of the ‘outlaw king’ preserved in the oral tradition, folk songs, myths, beliefs and anecdotes with scientific research conducted so far, as well as with literary and filmed versions, since the culture of 21st-century peasantry has completely transformed and has been deeply affected by circumstantial influences. We could also say that “*Sándor Rózsa ain’t no more the man he used to be...*” There are also notable differences within one village among different generations.

I explore the mental changes of peasant culture induced by mass culture. The area of research involves three villages in North Bánság, i.e. Egyházaskér, Feketető és Kanizsamonostor. The study consists of four parts. Each chapter discusses the image of Sándor Rózsa, first in folk tradition, then in the two novels by Zsigmond Móricz and in the TV series (1971) on Sándor Rózsa respectively, while in the fourth chapter I present the results of my comparative study on the topic. In the paper, I summarize the folk tradition, the connections between the novels and filmed versions; I look at the similarities and the differences, but also at the folklore-related aspects. Since the letters of standard spelling do not suffice to designate certain sounds of dialects spoken by my interviewees whose answers are quoted in the paper, I applied the standard

Hungarian alphabet to authentically cite the phonological phenomena differing from the standard, as customarily done on the level of text recording in ethnographic research.

Key words: Rózsa Sándor, ethnography and film, ethnography and literature, folk tradition

*Lik Šandora Rože u krugu seljaštva iz severnog Banata u 21. veku
(Iz perspektive uticaja filmova o Šandoru Roži i dva romana
Žigmonda Morica o njemu)*

Tema rada je diskusija o liku Šandora Rože u krugu seljaštva iz severnog Banata u 21. veku iz perspektive uticaja filmova o Šandoru Roži i dva romana Žigmonda Morica o njemu. Istraživanje se zasniva na podacima sakupljenim u toku intervju sa ispitanicima. Naročito je važno da se tradicionalna predstava o liku i delima „kralja bečara” koja je sačuvana putem usmenih predanja, narodnih pesama, verovanja, zaostalih legendi i anegdota uporedi sa dosadašnjim naučnim istraživanjima, odnosno sa književnim i filmskim obradama, pošto se kultura seljaštva iz 20. veka u potpunosti preobrazila, dok su na njegove životne vrednosti vršili uticaj i faktori sredine. Moglo bi se reći „*Ni Šandor Ruža nije više k'o što bejaše nekada...*” Pri svemu tome u sklopu teme uočljive su razlike između stavova generacija i unutar istog naselja.

U radu se posmatraju promene seoske kulturne svesti pod uticajem masovne kulture. Teren sakupljanja podataka predstavljaju tri severno-banatska naselja: Vrbica, Crna Bara i Banatski Monoštor. Rad se sastoji od četiri dela. U posebnim poglavljima se raspravlja o liku Šandora Rože u narodnom sećanju, zatim u dva romana Žigmonda Morica, te u televizijskoj seriji o Šandoru Roži iz 1971. U četvrtom poglavlju se iznose rezultati komparativnih istraživanja u vezi posmatrane teme. Rad sumira uzajamne veze između narodnog sećanja, romana i filmskog predstavljanja, osvrće se na njihove sličnosti i razlike, ali i na odnose folklornog karaktera. Pošto slova iz pravopisa standardnog jezika nisu dovoljna za obeležavanje dijalekatskih glasova, odgovori ispitanika, kao i njihova pripovedanja u radu se verno navode pomoću standardnih transkripcionih znakova koji se primenjuju u zapisivanju tekstova na nivou etnografse transkripcije, sa naročitom pažnjom usmerenom ka obeležavanju fonoloških pojava koje se razlikuju od pojava standardnog jezika.

Ključne reči: Šandor Roža, etnografija i film, etnografija i književnost, narodno sećanje

Beérkezés időpontja: 2015. január 9.

Közlésre elfogadva: 2015. január 18.

Pfeiffer Attila

Újvidéki Egyetem, BTK, Történelem Tanszék
attilapfeiffer88@gmail.com

A PFEIFFER CSALÁD MEGPRÓBÁLTATÁSAI

The Ordeals of the Pfeiffer Family

Iskušnja porodice Pfajfer

E tanulmány, mely féléves kutatás eredménye, a Pfeiffer család történetét mutatja be 1764 és 2013 között. A munka célja végigkísérni e család történetét a 18. századtól egészen a 21. századig a világ- és a vajdasági történelem eseményeinek kontextusában. A családfa Mária Terézia (1740–1780) és II. József (1780–1790) korára vezethető vissza, amikor is az első Pfeiffer, Andreas Pfeiffer megérkezett a mai Vajdaság területére 1764-ben. A 19. században a család fejlődése figyelhető meg, melyet a feltüntetett dokumentumok és fényképek is alátámasztanak. A történet a 20. század megpróbáltatásaival folytatódik, amelyben a család komoly megrázkódtatásokon ment keresztül az I. és a II. világháborúban is. A tanulmány a család 21. századi helyzetének bemutatásával végződik.

Kulcsszavak: német kolonizáció, Mária Terézia, II. József, Pfeiffer család, Bácsszentiván, Rácmilitics, Csonoplya, I. világháború, II. világháború

A családfakutatás sok embert foglalkoztat, s egyben nagyon fontos is, hiszen segítségével feltérképezhetjük, kideríthetjük, mi is történt őseinkkel a múltban, kik is vagyunk valójában. Rohanó világunkban fontos megállni egy percre, és elgondolkodni kilétünkön, származásunkon, azon, hogyan alakult volna a sorsunk, ha a világtörténelem akárcsak egy jelentéktelen eseménye is másképp alakul.

Családfámat egészen a 18. század közepéig sikerült visszavezetnem. A felkutatott forrásokból sok lényeges információra tettem szert a családom történetét illetően. Megtudtam, honnan származik a Pfeiffer család, hova telepítették őket a Habsburg Monarchia Duna menti területein. Kiderült, milyen volt az életük, mivel foglalkoztak, hogyan vándoroltak egyik helyről a másikra a jobb élet reményében.

Jelen tanulmányban egy tipikus, földművelésből élő német család történetét mutatom be, amely akárcsak a legtöbb német származású család, a 18. században érkezett a mai Vajdaság területére. A család férfitagjai a 20. században váltak iparosokká, így az ő sorsuk is kiválóan szemlélteti, milyen fejlett iparral rendelkezett a németség a mai Vajdaság területén.

A NÉMETEK BETELEPÍTÉSE A VAJDASÁGBA

Vajdaság területe, melyet a Habsburgok a nagy bécsi háborút (1683–1699) követően foglaltak vissza a törököktől, hosszú ideig lakatlan, illetve gazdaságilag elmaradott terület volt. A föld parlagon hevert, a fálvakat vagy elpusztította a török, vagy elhagyták egykori lakói. A mai Bánát és Bácska területét mocsarak és erdők borították. Az itt élő kisszámú lakosságot tovább ritkították a betegségek, a háborúk, az éhhalál és az elvándorlás. Az itt maradtak nagy része szerb nemzetiségű volt. A betelepítések tehát kulcsfontosságú szerepet játszottak abban, hogy e vidék újból talpra tudjon állni, hisz emberek híján az újabb török támadásokat sem tudták volna visszaverni. A bécsi udvar jelentős figyelmet fordított a betelepítés gazdasági, vallási és politikai kimenetelére (SENZ 1994: 30). Több telepítési hullám volt a 18. században, amikor is spanyolok, franciák, olaszok stb. érkeztek ide, de a több hullámban végrehajtott Duna menti sváb telepítések voltak a legszámszerűbbek és legsikeresebbek (BESLIN 2006: 5).

A betelepített németek nagy része a Német-római Birodalom déli tartományaiból, Baden-Württembergből, Bajorországból és Pfalzból érkezett, de jöttek Csehországból, valamint Elzász-Lotaringiából is. Az út az új hazába a Dunán vagy a Duna mentén vezetett. A telepesek zöme a vízi utat választotta, fából készült lakóbárkákon utaztak. A hajók többségét egy ulmi halászcéh mesterei készítették, ezért azokat ulmi dobozoknak is nevezték (Ulmer Schachtel) (BESLIN 2006: 10).

Egész családok utaztak így az állatokkal együtt akár több hétig is. Éjjelente és olykor nappal is kikötöttek, úgy éltek lakóbárkáikban, mint a házukban. Az út hosszú és veszélyes volt, sokan áldozatul estek, megfertőződtek vagy éhen haltak. Néhányan a nagyobb kikötővárosokban maradtak, Bécsben, Pozsonyban vagy Temesváron. Hosszú ideig vártak a megfelelő dokumentumokra, melyek birtokában letelepedhettek végső otthonukban. A hosszú út alatt gyerekek születtek és házasságokat beszéltek meg (BESLIN 2006: 10).

A német betelepítések történetében három nagyobb hullámot különíthetünk el, melyeket együttesen nagy sváb betelepítésnek, azaz Schwabenzugnak neveznek:

1. Az első hullám VI. Károly (1711–1740) uralkodása alatt érkezett 1718 és 1737 között, ezért Károly-féle telepítésnek is nevezik.
2. A második hullám Mária Terézia (1740–1780) uralkodása alatt érkezett 1744-től 1772-ig. Ez a Mária Terézia-féle telepítés.
3. A harmadik, egyben utolsó hullámban II. József (1780–1790) uralkodása alatt érkeztek a németek 1782 és 1787 között. Ez volt az úgynevezett József-féle telepítés (BESLIN 2006: 12).

A 19. század elején a német gyarmatosítás igen lassú tempóban zajlott, majd 1829-ben a bécsi udvar úgy rendelkezett, hogy nem jöhet több új német telepes Bácska, illetve Bánát vidékére.

Az okok, amelyek miatt a svábok elhagyták egykori otthonaikat, a következők voltak:

1. elégedetlenség a feudális adók miatt,
2. háborús pusztítások,
3. a föld terméketlensége,
4. a helyi urak zsarnokoskodása és a vallásszabadság hiánya.

A bécsi udvar sok tekintetben segített helyzetükön:

1. az udvar fizette az utazás költségeit,
2. szerszámokat, vetőmagot és ételt biztosított,
3. többen kész házakat kaptak, illetve hozzá 34 kataszteri hold földet is.

A telepítéseknek gazdasági, katonai és stratégiai jelentőségük volt, és nem irányultak egy nemzet ellen sem (JANJETOVIĆ 2009: 55).

AZ ELSŐ PFEIFFEREK

Amikor belekezdtem munkám megírásába, nagyapám történeteire támaszkodtam. Azonban néhány heti kutatás után rájöttem, hogy nagyapám sok mindent tévesen tudott. Ezek közül talán a legpontosatlanabb adat az volt, hogy a család Szerbmiliticsről (Ráczmilitics) származik.

Először a dunai svábok családfáit tartalmazó könyveket tanulmányoztam át, ahol az első Pfeifferekről szóló adatokat Jakob Schuy és Paul Scherer könyvében találtam meg. E könyv Bácsszentiván (Prigrevica) település helyismereti könyve. Ebből tehát kiderült, hogy eredetileg a családom első ismert ősei nem szerbmiliticsiek voltak. Itt találtam rá az első Pfeifferre is, akit a Bácskába telepítettek. A neve Andreas Pfeiffer volt (1728?–1794), és 1764 januárjában a Mária Terézia-féle kolonizáció idején telepedett le Bácsszentivánon, amely egy szerbek által gyéren lakott terület volt (SCHUY 1992: 358). Bácsszentiván betelepítése az előző évben, 1763-ban kezdődött meg. Andreas Pfeiffer Csehországból származó földműves volt („Bauer aus Böhmen ansiedelt 1764”) (SCHUY 1992: 358).

Az első ismert Pfeifferről az 1784-ből származó bérmlékozási jegyzőkönyvben találtam adatokat. E könyv szerint ebben az évben három gyermekét is megbérmálták, de nem találtam a fia, Jakob nevét, aki az én felmenőm volt (Adam Berenz Német Egyesület Apatin, Liber Confirmatorum Parochialis Ecclesiae Batschsentivan, 1784). Valószínűleg máskor bérmlékozott, de azt a jegyzőkönyvet sajnos nem sikerült felkutatnom. Viszont a már említett 1784-es jegyzőkönyvben talált három nevet összevettem a Jakob Schuy és Paul Scherer által írt könyvben található Pfeiffer családfával, és a három gyermek nevét (Josephus, Andreas és Anna Maria) megtaláltam benne. Ezek szerint az én felmenőim Jakob Pfeiffer testvérei voltak, aki Andreas Pfeiffer nyolcadik fiaként látta meg a napvilágot (SCHUY 1992: 358).

A PFEIFFEREK RÁCZMILITICSEN

Ráczmilitics területe már a középkorban is lakott volt, először Csomafalvaként említik 1399-ben. E település teljesen elpusztult a török hódoltság idején (1541–1686). Militicset mint országos pusztaságot 1745-ben említik, amikor is az oszt-rák udvari biztos, Josef Redl telepeseket keresett a militicsi puszta betelepítésére. A keresés eredményes volt, a területet szerbekkel telepítették be. 1746-ból származó adatok szerint 39 szerb élt a faluban. A lakosság akkori etnikai hovatartozását tükrözte a település új elnevezése, a Szerbmilitics (Ráczmilitics/Srpski Miletic). Egy 1772-ből származó úrbéri rendelkezés szerint a szerbeken kívül németek is laktak már Militicsen, ez a tény arra enged következtetni, hogy 1746 és 1772 között újabb betelepítés történt azon a vidéken (SCHUY 1992: 587).

A németek tömeges betelepítése azonban 1786-ban, 1791-ben meg 1795 és 1798 között zajlott le. A római katolikus templomot 1811-ben emelték, az ortodox templomot pedig 1756-ban. A 19. században a falu rendelkezett takaré- és segédszövetkezettel, két temetkezési vállalattal, olvasókörrrel, polgári kaszinóval és földművesegylettel. Ezenkívül volt még két kendergyára, egy gőzmalma, téglagyára, két vajgyára és egy ecetgyára. A lakosság nemzeti összetételéről csak 1900-ból vannak adataink: a falunak akkor 3626 lakosa volt, ebből 3420 német, 105 magyar és 97 szerb (SCHUY 1992: 587).

Andreas Pfeiffer nyolcadik fia, Jakob Pfeiffer (1788–1855) Bácsszentivánról Ráczmiliticsre költözött. Felmerül a kérdés, mi lehetett a költözés oka. Az akkori körülményeket vizsgálva két lehetséges indokot találtam. Az egyik az lehet, hogy Jakob összeveszett a család többi tagjával az örökségen és a vagyonon, a másik viszont az, hogy Militicsen talált magának munkát (nincsenek pontos adataink arra vonatkozóan, mivel foglalkozott, de valószínű, hogy ő is földműveléssel kereste a kenyerét, mivel Militics lakossága főként mezőgazdaságból élt). Jakob e faluban alapított családot (SCHUY 1992: 587). Harmadik fia, Georg Pfeiffer (1819–1857) volt az ősapám. Róla mindössze annyit tudok, hogy biztosan szerbmiliticsi lakos volt (SCHUY 1992: 587).

Georg harmadik fiáról, szépapámról már több információval rendelkezem. Jakob Pfeiffernek (1851–1894) hívták, és kutatásaim során több írott forrást is találtam vele kapcsolatban. A ráczmiliticsi bérmálkozó 1859-ből származó jegyzőkönyvében rábukkantam a nevére, és a könyvből kiderül, hogy nyolcéves korában bérmálkozott (Adam Berenz Német Egyesület Apatin, Protocolum Confirmatorium Parochialis Ecclesiae Rácmilitics, 1859. május 24). A következő adat 1889-ből származik, ekkor Jakob 83 forintot fizetett be a militicsi katolikus plébánián, hogy minden évben mutassanak be szentmisét, amit Kalocsán hagytak jóvá (Adam Berenz Német Egyesület Apatin, A Kalocsai Érsekség Levele Deim Lipótnak, 1889. március 27.), valamint egy 1897-ből származó listára

bukkantam, ahol a szentmiséket fizető hívek nevei közt szintén megtaláltam az övét (Adam Berenz Német Egyesület Apatin, Series Debitorum Et Fundat Missarum Ecclesiae Parochialis Rácmilitics, 1897. május 12.). 1894 márciusában engedélyt kapott Császká György (1826–1904) kalocsai érsektől egy fából készült kereszt felállítására, amit a Magyar Királyi Adóhivatal és Bács-Bodrog Vármegye Hódzági Járása is jóváhagyott (Adam Berenz Német Egyesület Apatin, Császká György Megerősítő Levele, 1894. március 28.). Az engedély megszerzésében nagy szerepet játszott Deim Lipót militicsi plébános. A keresztet a Gombos és Szerbmilitics közti határban állították fel. Ugyanebből az évből származik egy idézés is, melyben Kúla város bírása felszólítja Jakob Pfeiffert, hogy sürgősen jelenjen meg a gyámsági tárgyaláson, ugyanis felesége, Marianna Kichler már hét éve meghalt. A felsorolt kiskorú gyerekek közt szerepel ükapám, István Pfeiffer neve (1884–1916) is (Adam Berenz Német Egyesület Apatin, Kúla város 414. számú idéző levele 1894. május 18.).

Pfeiffer István bemutatása egy későbbi fejezet tárgya, ugyanis ő már nem Rácmiliticsen, hanem egy másik településen talált otthonra.

CSONOPLYA RÖVID TÖRTÉNETE

A múltban Csonoplyát elkerülték a fontos események, így 1399-ig egyetlen dokumentum sem említi a nevét. 1399-ben Csomokla néven szerepel egy majsorság, mely a Czobor nemesi család birtokában állt. A család tizedet fizetett a kalocsai káptalannak (RAUSCH 1989: 42).

A Kalocsai Érsekség központi adattárában 1520-ból találunk feljegyzéseket Chomokljáról, ahol több római katolikus hívő élt, többségük magyar nemzetiségű volt. 1522-ben Chomoklját Szentfalva néven említik. A mohácsi csata (1526) idejéből is vannak emlékeink a falu történetével kapcsolatban. A török hódoltság idején, 1560-ban a Lévai nemesi család birtokaként szerepel, de a török adókönyvekben már új néven találkozunk a faluval, Conoplyaként, illetve Conoplaként tüntették fel (RAUSCH 1989: 42).

1721-ben Csonoplya pusztaként szerepel a leírásokban. A nagy bécsi háború idején (1683–1699) kezdődik meg e terület betelepítése. Katolikus bunyevácok érkeznek Boszniából Szabadka és Zombor környékére, de közülük néhányan 1687-ben Csonoplyán telepednek le. Az első nagy szerb vándorlás idején, 1690-ben érkeznek Csonoplyára az első pravoszláv szerbek, valamint ekkor indul meg a németek lassú betelepítése is (RAUSCH 1989: 44).

A katonai határörvidék 1745-ös megszűnését követően Csonoplya, mely addig állami tulajdon volt, önálló település lett. Ebben az időben a pravoszláv szerbek elköltöztek, mert nem akarták elveszíteni kiváltságait, amelyeket még I. Lipót (1658–1705) uralkodása idején kaptak (RAUSCH 1989: 44).

Josef Redl udvari tanácsos 1752-ben felkérte Esztergomi János bárót, hogy verbuváljon száz magyar vagy szlovák római katolikus hívőt, akiket letelepíthetnének Csonoplyán. Esztergomi bárónak sikerült is összegyűjtenie a megfelelő számú magyar katolikust.

Csonoplya első telepesei földműveléssel, állattenyésztéssel és szőlészettel foglalkoztak. Az újabb telepítésre 1786-ban került sor, amikor németek érkeztek ide a Német-római Birodalom területéről, valamint a Habsburg Monarchia örökös tartományából (Csehországból és Morvaországból). A legjelentősebb letelepítési hullám 1786-ban játszódott le, amikor is száznolc új házat voltak kénytelenek felépíteni a német telepések (RAUSCH 1989: 46).

Az új lakosok különféle kiváltságokat kaptak: kész házakat, szerszámokat, fegyvereket, háziállatokat, ezenkívül nem kellett adót sem fizetniük tíz évig. Bár a kolonizáció véget ért, kisebb egyéni migrációkra még a továbbiakban is sor került, amikor is a szomszédos falvakból, Krnájából és Szivácról németek érkeztek Csonoplyára 1794–95-ben, illetve 1795–96-ban, valamint a 19. század első felében, 1818–19-ben és 1847–48-ban is. A lakosság száma évről évre növekedett, 1781-ben 1718 volt, 1881-ben pedig már elérte a 4800-at. A következő adataink 1942-ből származnak, amikor a falu lélekszáma valamivel kevesebb mint 4861. A falunak ekkor 2273 német, 1739 magyar és 883 bunyevác lakosa van (RAUSCH 1989: 46).

A DUNA MENTI SVÁB TELEPESEK ÉLETE ÉS FOGLALKOZÁSA A 19–20. SZÁZADBAN

A Bácskára jellemző nehéz életkörülmények, mint például a mocsarak, erdők és különféle betegségek, komoly kihívást jelentettek azok számára, akik itt szerettek volna letelepedni. Az osztrák államnak köszönhetően a malária és egyéb betegségek eltűntek, miután kiásták a bácskai csatornát a Duna és a Tisza között (1794–1801, a mai Duna–Tisza-csatorna) I. Ferenc (1792–1835) uralkodása idején. A mocsarak lecsapolásával és az erdők megritkításával sokkal élhetőbbé vált e táj (RAUSCH 1989: 50).

Ennek köszönhetően a németek itt maradtak, és viszonylag gyorsan tudtak fejlődni. Életszínvonaluk átlagosan magasabb volt, mint a többi itt élő népé. A kitarásuk és a hozzáértésük a földművelés, az ipar és a kulturális élet terén messze földön híres volt. Azokat a nehézségeket, melyekkel a letelepedés idején találkoztak, a későbbiekben sem feledték el. A legegyszerűbben a „Tod, Not, Brot” szállóigében fejezték ki érzéseiket, ugyanis e hármas jelmondat első eleme a halált, a második a szenvedést, a harmadik pedig a kenyeret, vagyis az áldásos időszakot jelenti (SENZ 1993: 254).

A németek nagyon ügyes földművesek voltak. Ez többek között annak is köszönhető volt, hogy jobb technikákat hoztak magukkal, mint amilyeneket az itt élők ismertek. Legjelentősebb újításuk a háromnyomásos földművelés (ezeken a tájakon eddig a kétnyomásos földművelés volt elterjedt) és a trágyázás volt. Ez utóbbit az istállózott állattartás tette lehetővé, amelyet szintén ők honosítottak meg ezen a vidéken (JANJETOVIĆ 2009: 81, HEGEDIŠ 1987: 68–73).

Csonoplyán a földek többsége az ő kezükben volt. Ugyanakkor a németek fokozatosan csökkentették az ugaron lévő földek területét, takarmány- és ipari növényekkel ültetve be azokat. Jól értettek a kendertermesztéshez is, melyet a hódási, illetve a zombori piacokon értékesítettek, bár a letelepedésük idején ebből a növényből készítették a ruháikat és a különféle eszközeiket is. Csonoplyán két kendergyár létesült, amelyeket Johann Bochnert 1930-ban, illetve Alexander Weiss és Johann Mayer alapítottak. A német telepesek kezdtek el elsőként vetőmagokat nemesíteni, növényvédelemmel foglalkozni, és megfelelően elkészítették a termőföldet a vetéshez. Mivel a svábok valamennyivel tehetősebbek voltak a többi lakónál, először alkalmaztak korszerű mezőgazdasági gépeket. A mezőgazdasági növények közül a németek segítségével jutott el ezekre a vidékekre a paradicsom, a karfiol, a spárga, a kelkáposzta és a torma (RAUSCH 1989: 77).

A Csonoplyán élő németek ügyes borászok is voltak. A 305 család közül, akik szőlővel rendelkeztek, 215 német nemzetiségű volt. A bort saját használatra készítették, mivel a minősége eladásra nem felelt meg. Ennek ellenére a szőlészet és a borászat igen fejlett volt Csonoplyán, főleg ha összehasonlítjuk a két szomszédos német falu, Krnaja és Szivác szőlészetével (RAUSCH 1989: 77).

Ahogy már említettem, Csonoplyán két kendergyár is működött, ezenkívül malmok is üzemeltek, melyek szintén német tulajdonban, Adam Schaffhauser és Philipp Bubenheimer birtokában voltak. Schaffhauser 1932-ben felújította malmát, így az első csonoplyai gőzmalom tulajdonosává vált (RAUSCH 1989: 77).

A településen élő németek még számos ipari tevékenységgel foglalkoztak. Kiemelendő Franz Rausch varrodája, Konrad Hippich asztalosműhelye, Wendelin Haubrich mészárszéke, a Wirtz testvérek festéküzeme és Anton Zimmer téglagyára (RAUSCH 1989: 86).

A PFEIFFER CSALÁD TÖRTÉNETE CSONOPLYÁN (A 20. SZÁZAD ELEJÉTŐL 1941-IG)

Üknagyapám, Pfeiffer István életéről a családom nem sokat tud. Nagyapám mindössze annyit mondott róla, hogy Szerbmiliticsen született, részt vett az első világháborúban, és a nagy háború idején, 1916-ban vesztette életét. Kutatásaim során a történelmi források segítségével sikerült több információt is kiderítenem róla. Minden katolikus parókia nyilvántartást vezetett és vezet a

megbéráltakról. Egy ilyen nyilvántartást találtam egy bérálkozási könyvben, melyre Apatinban bukkantam rá, amikor az ottani Német Egyesület levéltárában kutattam felmenőim után. A bérálkozók anyakönyvének adatai szerint ükapám, Pfeiffer Stefan néven kilencéves korában bérálták meg (Adam Berenz Német Egyesület Apatin, *Matricula Confirmatorum Ecclesiae Rácmilitics*, 1893. június 5.).

Ez az egyetlen esemény, amire sikerült rálelnem ükapám gyermekkorából. A következő adat már a 20. század elejéről származik. Ekkor költözött ugyanis Szerbmiliticsről Csonoplyára. Írott emléket nem sikerült ezzel kapcsolatban találnom, azt sem tudom pontosan megállapítani, hogy mi lehetett a költözés oka, de nagyapám visszaemlékezései szerint Csonoplyán kapott munkát, és azért telepedett oda. Ezenkívül valószínűsíthető az az indok is, hogy azért volt kénytelen új otthont keresni, mert Militicsen igen nagyra nőtt a család (neki hat bátyja és egy húga volt) (SCHUY 1987: 581). Véleményem szerint ez az állítás azonban nem helytálló. Ezt azzal tudnám megindokolni, hogy az ükapám kádár volt, és feltételezem, hogy inkább a jobb munkalehetőség miatt költözött át Csonoplyára, ahol viszonylag sok iparosműhely működött.

Azt viszont biztosan tudom az ükapámról, hogy részt vett az első világháborúban az Osztrák–Magyar Monarchia katonájaként. Ünagymamám 1916-ban kapott egy levelet, melyben arról értesítik, hogy férje életét veszítette a háborúban. Sajnos, a levél nem maradt meg, de a nagyapám még emlékszik rá (Pfeiffer Stefan VISSZAEMLEKEZÉSEI).

A dédnagyapám, Jakob Pfeiffer 1911-ben született Csonoplyán. A nevére a megkereszteltek anyakönyvében találtam rá. Ott bukkantam rá a legfontosabb adatokra is vele kapcsolatban. Mindenféleképp érdekes, hogy az akkor ott szolgáló pap hibásan vezette be a vezetéknevét az anyakönyvbe, Pfeiffer helyett Kaisert írt, amit később korrigáltak (Csonoplyai Római Katolikus Plébánia, *Kereszteltek Anyakönyve*, 1903–1913: 191.). A dédapám testvére 1913-ban született Franz Pfeiffer néven, nála a szülők nevét hibátlanul vezették be az anyakönyvbe (Csonoplyai Római Katolikus Plébánia, *Kereszteltek Anyakönyve*, 1903–1913: 157.). Bár a nagyapám az állítja, hogy dédnagyapám szülei kádárok voltak, a jegyzékek szerint földműveléssel foglalkoztak (Pfeiffer Stefan VISZSZAEMLEKEZÉSEI). Amikor arról érdeklődtem nagyapámnál, hogy esetleg voltak-e valahol Csonoplyá határában földjeik az őseinknek, ő egyértelműen kijelentette, hogy nem és nem is hallott róluk. Ez azonban nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy ükapámnak volt saját földbirtoka, annak ellenére, hogy nem a földművelés volt a fő foglalkozása.

Az azonban biztos és bizonyítani is tudom, hogy a dédnagyapám kovács és kádár volt. Könyvekben is olvastam róla, illetve régi fényképek is fennmaradtak a műhelyről, valamint egy hegesztőgépről, amely az első ilyen jellegű gép volt

Csonoplyán (RAUSCH 1989: 118). „Csonoplyáról mindenki hozzánk jött, ha hordóra volt szüksége, vagy ha valamit fémből kellett készíteni számára. Lovakat patkoltunk, kapukat és kerítéseket is készítettünk. Ezért jegyezd meg, fiam, mindig tisztességesen és minőségiesen dolgozz!” (Pfeiffer Stefan VISSZAEM-LÉKEZÉSEI). A kádármesterség nagyon fontos volt a faluban, mert már ahogy említettem is, a szőlészet, s ennek következményeképp a borászat is virágzott. Így minden évben újabb és újabb hordókra volt szükség.

A két háború közötti időszakból származik még egy forrás, amelyen lehetséges, hogy a dédnagyapám is feltűnik. Ez egy rövidfilm 1935-ből, amikor Csonoplyán felszentelték az új templomot, mely a Jézus szíve nevet kapta. A film bemutatja a templom körüli körmenetet, ahol a sok csonoplyai között az egyik, pont aki a Mindenszentek Plébánia zászlóját viszi, hasonlít a dédapámra.

A családom történetében van még egy személy, aki szintén fontos részét képezi a családtörténetnek. Ő a dédapám testvére, Franz Pfeiffer (1913–1995), aki igen jó viszonyban volt a dédapámmal: „Jakob és Franz mindig is jó testvérek voltak, sohasem veszekedtek” (Pfeiffer Stefan VISSZAEM-LÉKEZÉSEI). Franz kovács volt, az első forrás róla egy fénykép a 20. század harmincas éveiből, amikor is a Jugoszláv Hadseregben szolgált. A dédapám is ugyanabban a hadseregben szolgált, de róla nem maradt fenn egyetlenegy fotó sem abból az időből. Franznak, vagyis más néven az „Onklinak” szörnyű élete volt, akárcsak a legtöbb Pfeiffernek a második világháború idején, illetve az azt követő években.

CSALÁDTÖRTÉNET A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN ÉS AZ AZT KÖVETŐ ÉVEKBEN 2012-IG

A családtörténetünk meghatározó, változásokkal teli időszaka volt a második világháború (1939–1945). Az első délszláv állam eltűnt a térképről, miután a tengelyhatalmak és szövetséges államok elfoglalták, mint például a Bácskát Magyarország 1941-ben. A nagyapám, Stefan Pfeiffer 1939-ben született Csonoplyán, és mindössze hároméves volt, amikor Bácska magyar kézre került. A magyar katonák Csonoplyára is bevonultak, és néhány tiszt a nagyapáméknál töltött egy éjszakát. Egy fénykép is készült a magyar katonákról dédnagyapám és nagyapám társaságában. Dédnagyapámat nem sorozták be sem a német, sem a magyar hadseregbe. Amikor az iránt érdeklődtem, hogyan lehetséges ez, nagyapám válasza az volt, hogy feltehetően azért alakult így, mert már volt családja (Pfeiffer Stefan VISSZAEM-LÉKEZÉSEI). Dédapám testvére, a fent említett Franz és családtagjai viszont a Wehrmachtban szolgáltak, azt azonban nem tudjuk, hogy pontosan melyik fronton (Pfeiffer Stefan VISSZAEM-LÉKEZÉSEI). 1941 és 1944 között Csonoplyán viszonylag békésen folyt az élet, minden úgy zajlott, ahogy azt korábban megszokták az ott élők.

Azonban elérkezett az 1944-től 1948-ig tartó időszak, amit a „Duna menti svábok kálváriájaként” is emlegetnek. A háború végére a délszláv térségben a körülbelül 540 000 németből mindössze 200 000 maradt (a többség Magyarországra menekült, majd onnan tovább Németországba). Többen a magyar és a német hadsereg kivonulásával egy időben hagyták el ezeket a területeket (JANJETOVIĆ 2009: 350).

Az AVNOJ második ülészakán 1943-ban több határozat is született a német kisebbséggel kapcsolatban. Kollektív bűnösséggel vádolták és megfosztották őket az állampolgárságuktól, elvették a vagyonukat, fellebbezési jogukat (JANJETOVIĆ 2009: 350). Az újonnan alakult jugoszláv kormány a második világháború végén 170 000 németet börtönzött be különféle táborokba, ahol a legtöbben belehaltak az éhezésbe és a kényszersz munkába, valamint fertőző betegségek tizedelték őket. Az 1945 és 1948 közötti időszakban a feltételezések szerint 64 000 német vesztette életét (JANJETOVIĆ 2009: 355). Akik életben maradtak, kénytelenek voltak elhagyni egykori otthonaikat és a jugoszláv államot a kollektív államosítások miatt. Viszonylag alacsony számú német maradt Jugoszláviában, a 2002-es népszámlálási adatok szerint Szerbiában összesen 3154 német nemzetiségű személy élt (VILDMAN, ZONLAJTER 2004: 244).

1944 őszén a szovjet, valamint a jugoszláv hadsereg megkezdte Vajdaság felszabadítását. 1944 októberében a Csonoplyán élő németek menekülésre kényszerültek szülőfalujukból. Október első napjaiban 492 német hagyta el a települést. A legtöbbjük Magyarországon telepedett le Nagytevelnél, de többen Pápára, Győrbe és Sopronba költöztek. A Csonoplyáról elmenekültek számát nem tudjuk pontosan meghatározni, de az bizonyos, hogy csak nagyon kevesen várták meg a háború végét a faluban. Akik ott maradtak, azokat vagy a Gákován vagy a Csonoplyán működő koncentrációs táborba internálták. A számadatok szerint a csonoplyai lakosok közül 1944 és 1948 között 353 ember vesztette életét (ők vagy a háborúban haltak meg vagy valamelyik táborban). A számadatok tükrében kijelenthetjük, hogy 1948-ra a csonoplyai németek száma 1037 fővel csökkent. A megmaradt 1233 német feltehetően elmenekült, a halottak neveit tartalmazó listák pedig valószínűleg nem teljeseek (RAUSCH 1989: 158).

Ami az én családomat illeti, valahogy életben maradtak. A dédnagyapám a háború végén kommunistának vallotta magát, ugyanakkor házasságot is kötött Dóbiás Rozáliával, aki magyar nemzetiségű volt. Így, amikor megérkezett a szovjet hadsereg és a jugoszláv partizánok csapata, őt nem bántották. Dédnagyapám az anyanyelvén kívül folyékonyan beszélt magyarul, illetve szerbhorvát nyelven is, dédnagymamám pedig magyarul és valamennyire szerbhorvátul. Egy 1944-ből származó fényképen a dédnagyapám és a nagyapám szovjet katonákkal láthatók. A katonák nem bántották sem a házukat, sem a vagyonukat, de a dédnagyapámat magukkal vitték Péterváradra, hogy az ottani kovácsműhelyben dolgozzon két évig (Pfeiffer Stefan VISSZAEMLEKEZÉSEI).

Nem mondhatja magát ilyen szerencsésnek a dédnagyapám testvére, Franz. Mivel ő a német hadseregben teljesített katonai szolgálatot, elfogták, a Szovjetunióba száműzték 1945-ben, és kilenc évet töltött ott. Először egy szénbányában dolgozott, majd egy szovjet tiszt sofőrje lett, aki addig nem talált megfelelő személyt erre a munkára. Ettől a szovjet tiszttól kapott elegendő élelmet ahhoz, hogy túlélje a sztálini rezsimet. Sztálin halálát követően a szovjet tiszt engedélyezte neki, hogy elhagyja a Szovjetuniót. 1954-ben Franz a Német Szövetségi Köztársaságba utazott. Ezután már nem is tért vissza egykori otthonába, mert tudta, hogy ott a titói rezsim uralkodik. Münchenben telepedett le, és ott dolgozott a Siemens vállalatnál (Pfeiffer Stefan VISSZAEMLEKEZÉSEI).

Ami a nagyapámat illeti, ő 1946-ban került nagy veszélybe, ugyanis tízéves koráig egyedül az anyanyelvét, a németet beszélte. Addig sem a magyar, sem a szerbhorvát nyelvet nem sajátította el, még alapszinten sem. Míg dédnagyapám Péterváradon dolgozott, kovácsként, ismeretlen emberek járták a falvakat, így Csonoplyát is. Mint később kiderült, az volt a céljuk, hogy begyűjtsék az ott maradt kisgyerekeket, és különböző táborokban neveljék őket a jugoszláv szellemiség szerint, hogy lojális polgárai legyenek az államnak. Annak érdekében, hogy ez ne történhessen meg, a nagyapám nagyapja Telecskáról Csonoplyára ment, hogy magával vigye az unokáját, aki nála bujkált két évig (Pfeiffer Stefan VISSZAEMLEKEZÉSEI).

1948 után a család élete normalizálódni látszott. Dédnagyapám hazatért Péterváradról, valamint a nagyapám is Telecskáról. A jugoszláv kormány befejezte a németek elleni megtorlást, bár a vagyonukat nem kapták vissza, mert azt az új telepéseknek adta az állam. Dédnagyapám újból kinyitotta műhelyét, ami viszonylag jól működött. Amikor a nagyapám fiatalember lett, kitanulta a kovácsmesterséget, és együtt dolgozott a dédnagyapámmal. Egyre többet fektettek bele az új műhelybe, és a háború után már a környező falvakból is kaptak megrendeléseket. Elmondhatjuk tehát, hogy a családi vállalkozás jól működött (Pfeiffer Stefan VISSZAEMLEKEZÉSEI).

Miután dédnagymamám, Rozália 1965-ben meghalt, a dédnagyapám többé már nem volt ugyanaz az ember. Egy év múlva újból megházasodott, Palicsra költözött, ahol vett egy kis házat. A műhelyt a nagyapám vette át, aki 1991-ig dolgozott ott. Apám, István 1965-ben született, és a 70-es évek végén már ő is a műhelyben üzte apja és nagyapja foglalkozását. A templomokban is dolgoztak, ha különféle fémtárgyakat kellett megjavítani (Pfeiffer Stefan VISSZAEMLEKEZÉSEI).

Minden jól működött az 1990-es évek elejéig. Ekkor Jugoszláviában kitört a polgárháború (1991–1995), ami nagy hatással volt a családom további történetére. 1991-ben nagyapámat megfenyegették néhányan Csonoplyán, hogy felrobbantják a házat. Ezek az esetek, valamint a nacionalisták mind nagyobb térnyerése miatt nagyapám úgy döntött, hogy feleségével és fiával együtt Né-

metországba utazik a nagybátyjához, aki szívesen befogadta őket. Nagypám házát végül nem bántották, de ennek ellenére ő többet nem kívánt visszatérni Jugoszláviába. Arra a kérdésemre, hogy miért nem akartak hazatérni a nagymamámmal, azt válaszolta: „Attilám, elegendem van a fenyegetőzésekben, elvesztettem az otthonomat, nem tudok a bizonytalanságban élni többet!” (Pfeiffer Stefan VISSZAEMLEKEZÉSEI). Így maradtak ők Németországban a nagybátyjuk halála után is. 1995-től a München melletti Trauenreutban élnek. A családi műhelyt, mely 2010-ig működött, ezután édesapám vette át. Mióta vállalkozásunk csődbe ment, édesapám is Németországban dolgozik hegesztőként.

ÖSSZEGZÉS

Kutatásaim során a 18. század közepéig sikerült visszavezetnem a családfámat olyan történelmi források feltárásával, melyekről álmodni sem mertem volna. E forrásokból igyekeztem rekonstruálni családom történetét. Kiderítettem, honnan származik a Pfeiffer család, hová telepítették le őket a Habsburg Monarchia Duna menti területein, milyen volt az életük, mivel foglalkoztak, hogyan vándoroltak egyik helyről a másikra a jobb élet reményében.

Többek között az is bebizonyosodott a számomra, hogy nagypám sok mindent tévesen tudott, de a kutatás segítségével sikerült e tévhitet tisztáznom. Megannyi kérdés azonban még mindig megválaszolatlan. Nem sikerült pontos adatokra bukkanom azzal kapcsolatban, hogy mikor és miért költöztek felmenőim egyik településről a másikra, hogy pontosan mivel is foglalkozott egy-egy ősöm, illetve hogy mi lehetett az oka annak, hogy néhányan igen rövid életűek voltak.

Mindennek tükrében azonban elmondhatom, hogy egy sikeres kutatást tudok magam mögött. Úgy hiszem, hogy a mai lehetőségeimhez képest kiválóan sikerült megismernem családom ezen ágának történetét. Őszintén remélem, hogy eljön majd az az idő, amikor szabadon kutathatok országszerte a levéltárakban a családom és a német nemzet eme rövid időszakáról, amit itt töltöttek a Bácskában.

FORRÁSOK

A Kalocsa Érsekség Megerősítő Levele Deim Lipót ráczmiliticsi plébánosnak, 1889. március 27.
Császka György kalocsa érsek megerősítő levele, 1894. március 28.
Kereszteltek anyakönyve, Csonoplyai Római Katolikus Plébánia 1903–1913.
Kúla város 414. számú idéző levele, 1894. május 18.
Liber Confirmatorum Parochialis Ecclesiae Batschsentiwan, ab anno 1784.
Matricula confirmatorum Parochialis Ecclesiae Ráczmilitics, 1893 die 5. Juni
Protocolum confirmatorum Parochialis Ecclesiae Ráczmilitics, 1859 die 24. Maji
Serias debitorum et fundat Missarum Ecclesiae Parochialis Ráczmilitics ab anno 1897. die 12. Maji
Stifungs Urkunde 1894. Januar 1. 1429/894

IRODALOM

- BEŠLIN, Branko 2004. *Nemci u Bačkoj*. Novi Sad
- BEŠLIN, Branko 2006. *Naseljavanje Nemaca u Vojvodini*. Novi Sad
- HEGEDİŠ, Antal 1987. *Agrarni odnosi u Torontalskoj županiji u Banatu 1779–1848*. Novi Sad
- JANJETOVIĆ, Zoran 2009. *Die Katcholischen Donauschwaben in der Batschka und im Banat 1918–1933*. Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd
- JANJETOVIĆ, Zoran 2009. *Nemci u Vojvodini*. Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd
- RAUSCH Joseph 1989. *Donauschwäbische Heimat Gemeinde Tschonopel*. Heimatortsge-meinschaft Tschonopel, Nürnberg
- SCHUY Jakob 1987. *Ortssippenbuch Miletitsch-Racz Milititsch-Srpski Miletitsch-Bauersheim in der Batschka*. Schönaich
- SCHUY Jakob–SCHERER Peter 1992. *Ortssippenbuch Batschsentiwan 1763–1827*. Lappersdorf
- SENZ Ingomar 1994. *Die Donauschwaben*. Langen Müller, München
- SENZ V. Josef 1993. *Geschichte der Donauschwaben*. Langen Müller, Hamburg
- ŽILETIĆ, Zoran 1994. *Nemci u Vojvodini i njihovo naseljavanje, njihovo poreklo i tra-janje vrednosti u njihovoj zaostavštini*. Beograd

The Ordeals of the Pfeiffer Family

This paper, as a result of a half-a-year long research, presents the history of the Pfeiffer family between 1764 and 2013. The aim of the study was to follow the history of this family from the 18th all the way to the 21st century in the historical context in Vojvodina and the world. The family tree can be traced back to the reign of Marie Therese (1740–1780) and Joseph II (1780–1790) when the first Pfeiffer, Andreas Pfeiffer arrived to today's Vojvodina in 1764. In the 19th century, the family's growth can be observed, which is supported by cited documents and photographs. The account continues with the ordeal in the 20th century, when the family suffered grave distress, just to mention World Wars I and II. The study ends with the presentation of the family's situation in the 21st century.

Keywords: German colonization, Marie Therese, Joseph II, Pfeiffer family, Bácsszentiván, Rácmilitics, Csonoplya, World War I, World War II

Iskušenja porodice Pfajfer

Ljudi se i danas bave istraživanjem porodičnog stabla. Na ovaj način možemo bolje da rekonstruišemo šta se desilo sa našim precima u prošlosti i ko smo mi zaista danas. Ovaj rad prezentuje istoriju porodice Pfajfer od 1764. do 2013. godine. Rad predstavlja rezultate jednog istraživanja, koje je trajalo više od pola godine. Rad je pisan uz pomoć stručne literature i istorijskih izvora. Koncept rada je zamišljen tako što se kroz opštu istoriju od sredine 18. veka do 21. veka

prati i porodična istorija od 18. veka do 21. veka. Istorija porodičnog stabla počinje od doba Marije Terezije (1740–1780) i Josipa II (1780–1790) kada je prvi Pfajfer, Andreas Pfajfer bio kolonizovan na prostoru današnje Vojvodine 1764. godine. U 19. veku možemo konstatovati da se porodica razvila. Ovu činjenicu potvrđuju izvori i fotografije. Rad se nastavlja sa događajima u 20. veku, kada je porodica prolazila kroz teška vremena. Ovde se mogu izdvojiti Prvi i Drugi svetski rat. Rezultati istraživanja završavaju se sa porodičnom situacijom u 21. veku.

Ključne reči: nemačka kolonizacija, Marija Terezija, Josip II, porodica Pfajfer, Prigrevica, Srpski Miletić, Čonoplja, Prvi svetski rat, Drugi svetski rat

Beérkezés időpontja: 2014. december 7.

Közlésre elfogadva: 2015. január 7.

Keresztes Noémi

Szegedi Tudományegyetem, JGYPK, Testnevelési és Sporttudományi Intézet*
 tari@jgypk.u-szeged.hu

AKTÍV ÉS INAKTÍV EGYETEMISTÁK TÁRSAS HÁLÓZATAI

Social Networks of Physically Active and Inactive University Students

Društvene mreže aktivnih i neaktivnih studenata

Az internethasználat terjedésével párhuzamosan egyre többet hallunk ennek lehetséges társadalmi hatásairól. E tekintetben az egyik leglényegesebb kérdés az, hogy az internethasználat milyen hatást gyakorol a közösségekre és a társas kapcsolatokra.

Jelen kutatásom célja az volt, hogy 1) megismerjem a Szegedi Tudományegyetemen tanuló hallgatók internethasználatának, virtuális, valamint valós társas hálózatának jellemzőit, 2) illetve megvizsgáljam, hogy a sportolói státus (aktív és inaktív egyetemisták) milyen kapcsolatban áll ezekkel a szokásokkal.

Kutatásom 18–31 éves szegedi egyetemisták körében ($M = 21,05$ év; $S. D. = 2,38$; 53,1 %-a fiú, 46,9%-a lány; $N = 515$) valósult meg. A kérdőív itemei számos témakört vizsgáltak, jelen tanulmányomban azonban csak a sportolási szokások, az internethasználat és a társas hálózatok kerültek feldolgozásra.

Elemzéseim során azt tapasztaltam, hogy a válaszadók többsége nem éri el a kívánatos aktivitási szintet. Megállapítottam azt is, hogy a megkérdezettek 39,9%-a 6–10 emberrel kommunikál rendszeresen chat, e-mail vagy skype segítségével, és a különböző internetes felületek segítségével a válaszadók 57,8%-a 5 vagy annál kevesebb „új” baráttra tett szert. A fiatalok 64%-a 5 vagy annál kevesebb személlyel találkozik személyesen is. Internethasználati szokásaikat tekintve kiderült, hogy többségük naponta egyszer nézi meg e-mail üzeneteit, és átlagosan a legtöbb időt böngészésre, illetve közösségi oldalak látogatására fordítják. A családjukkal és barátaikkal való kapcsolattartásban a telefonos kapcsolattartás a leggyakoribb, ezt követi a személyes találkozás és a levelezés. A sportolói státus szerinti elemzés során azt tapasztaltam, hogy szignifikáns különbség csak abban mutatkozott, hogy a rendszeresen aktív fiatalok kevesebb időt fordítanak e-mailes üzeneteik megtekintésére, szignifikánsan többször találkoznak személyesen családtagjaikkal és barátaikkal, valamint kevesebb időt fordítanak online „multiplayer” játékokra.

* Ez a kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 Nemzeti Kiválóság Program című kiemelt projekt keretében zajló kutatás és a projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

„Egyetemista fiatalok szociális képzele a szabadidős fizikai aktivitásról és a társas hatások” (A2-MZPD-12-0294).

Röviden elmondhatjuk, hogy a fizikailag aktív életet élő egyetemista hallgatók körülbelül ugyanannyi időt töltenek képernyő előtti passzív tevékenységekkel (kivétel az e-mail és a multiplayer játékok), mint inaktív társaik, viszont rájuk az intenzívebb és gyakoribb személyes kapcsolattartás jellemzőbb, így a virtuális kapcsolatok és hálózatok inkább a kapcsolattartás kiegészítő módját jelentik.

Kulcsszavak: egyetemista hallgatók, sport, internethasználati szokások, társas hálózatok, társas kapcsolatok

BEVEZETÉS

Az internethasználat terjedésével párhuzamosan egyre többet hallunk ennek lehetséges társadalmi hatásairól. Kezdetben még csak találgatni lehetett arról, hogy az infokommunikációs eszközök segítenek-e a kapcsolattartásban, a távolság leküzdésében vagy éppen a magányosságot, individualizációt növelik. Manapság azonban egyre több empirikus adat áll rendelkezésünkre, hiszen egyre több kutatás születik ebben a témakörben (CSÜLLÖG 2013).

Az internethasználattal kapcsolatosan az egyik leglényegesebb kérdés az, hogy az internethasználat milyen hatást gyakorol a közösségekre és a társas kapcsolatokra. A különböző nézetek a negatív és a pozitív hatásokat emelik ki. A negatív hatások között hangsúlyozzák, hogy a személyes jelenlét fölöslegessé válik, a közösségi élet gyengül, és addikciók kialakulásához vezethet. A pozitív hatása, hogy eltünteti a szociodemográfiai jellemzők meghatározó szerepét, és felszabadítja a közösségeket a földrajzi kényszer alól (DEMETROVICS–KORONCZAI 2010; MCKENNA ÉS MTSAI 2002; PUTNAM 2000). Egy harmadik nézőpont pedig azt hangsúlyozza, hogy az internethasználat a meglévő kapcsolat fenntartásában játszik szerepet. Ebben az értelemben az internethasználat nem helyettesíti, hanem kiegészíti a kapcsolattartás különböző módjait (HOGAN–WELLMAN 2011). Ez a gondolat különösen aktuális napjainkban, hiszen a közösségi oldalak rendkívüli népszerűségét tapasztalhatjuk.

A kutatások között több olyan is szerepel, mely az internethasználatot mint szabadidős tevékenységformát vizsgálja. NIE ÉS MTSAI (2002) azt tapasztalták, hogy az internetezők szignifikánsan kevesebb időt töltenek családjukkal és barátaikkal. Hazai kutatási eredmények pedig arra mutattak rá, hogy az internetezők kevesebb időt töltenek rádiózással, tévénezéssel, sporttal és a családjukkal, viszont szignifikánsan több időt a barátaikkal, telefonálással, olvasással, és több időt töltenek közösségi eseményeken is, mint a nem internetező társaik (LENGYEL–LŐRINCZ 2006).

Egy tanulók körében végzett vizsgálat szerint a magyar diákok, összehasonlítva őket szomszédos országaink diákjaival, szignifikánsan több időt töltenek internetezéssel. A regionális adatokat figyelembe véve, a diákok 50–60%-a

két óránál több időt tölt internetezéssel szabad idejében, és a magyar diákok körében az iskolai internethasználat is szignifikánsan gyakoribb, ami azonban a digitális szövegértésükben nem tükröződik (CSÜLLÖG–MOLNÁR–LANNERT 2014).

A HBSC-kutatás sorozat felmérései is hasonló képet mutatnak. A kutatási eredmények szerint a megkérdezett iskolás korú fiatalok mellett, hogy fizikailag inaktívnak tekinthetők, körükben a passzív szabadidős tevékenységformák gyakorisága is igen magas. Hétköznapiakon a fiatalok több mint fele legalább két órát néz tévét vagy DVD-t, ez az arány hétvégére 82,7%-ra nő. A kutatásban nem túl markáns nemi különbségeket tapasztaltak, például a játékcélú számítógép-használat a lányok körében enyhén alacsonyabbnak bizonyult (HALMAI–NÉMETH 2011).

A Magyar Ifjúság 2012-es felmérése szerint a passzív szabadidős tevékenységek struktúrájában szignifikáns változásokat tapasztalhatunk az utóbbi években, mely szerint a tévé uralkodó szerepében csökkenést, míg a számítógép- és az internethasználatban, valamint a „semmittevéssel” töltött szabad időben növekedést tapasztalhatunk (SZÉKELY 2013).

A szabadidős tevékenységek sorában a passzív tevékenységek mellett azonban a sportnak számos jótékony hatása ismert. A fizikai és mentális hatásokon kívül (PIKÓ–BARABÁS–MARKOS 1996) számos tanulmány hívja fel a figyelmet jótékony pszichoszociális hatásaira is. A rendszeres sport fejleszti az önbizalmat, elősegíti a pozitív gondolkodás kialakulását (BAKER–LITTLE–BROWNELL 2003). A rendszeres fizikai aktivitást végző fiatalok sokkal fontosabbnak tartják a belső (posztmateriális) értékeket inaktív társaiknál, így a családot, a barátságot, a lelki békét, a becsületességet és az egészséget, és ezek a sportoló fiatalok szabad idejüket is hasznosabban szervezik meg, töltik el, mint azok, akik nem végeznek fizikai aktivitást (PLUHÁR–KERESZTES–PIKÓ 2003). Egészség-magatartásuk is kedvezőbb, gyakrabban fogyasztanak gyümölcsöt, kevesebb időt töltenek tévénézéssel, passzív tevékenységekkel és kedvezőbb jövőperspektívával rendelkeznek, mint inaktív társaik (ASZMANN 2000, PATE ÉS MTSAI 1996). Társas kapcsolataikat tekintve barátaikkal könnyebben beszélnek meg problémáikat, és barátságot is könnyebben alakítanak ki (ASZMANN 1997; PAGE ÉS MTSAI 2005; KERESZTES–SZILÁGYI–HORVÁTH in press).

A korábbi szakirodalmak tükrében jelen kutatásom célja az volt tehát, hogy 1) megismerjem a Szegedi Tudományegyetemen tanuló hallgatók internethasználatának, virtuális, valamint valós társas hálózatának jellemzőit, 2) illetve megvizsgáljam, hogy a sportolói státus (aktív és inaktív egyetemisták) milyen kapcsolatban áll ezekkel a szokásokkal.

MINTA ÉS MÓDSZER

Jelen kutatásom az Egyetemista fiatalok szociális képze a szabadidős fizikai aktivitásról és a társas hatások (A2-MZPD-12-0294) elnevezésű Magyar Zoltán posztdoktori ösztöndíjas kutatásom része. Ez a kutatás, a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 Nemzeti Kiválóság Program című kiemelt projekt keretében zajló kutatás és a projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

Az adatgyűjtés 2013 októberében kezdődött, és 2014 márciusában fejeződött be. Önkitöltéses kérdőíves módszerrel kérdeztem meg az SZTE-n tanuló magyar és külföldi diákokat. Az adatgyűjtésben tutorált hallgatóim is aktívan részt vettek, akiket a kutatáshoz kapcsolódó szemináriumokon készítettem föl. A kérdőívek lekérdezésére egyetemi tanórák keretében került sor. Kitöltés előtt a kutatás célját, témaköreit és kérdéseit ismertettük. A kérdőív kitöltése kb. 40–45 percet vett igénybe. Az adatgyűjtés során 500 magyar kérdőívet küldtünk ki, amelyből 386 db érkezett vissza. Az adatmennyiség növelése érdekében elkészítettük a kérdőív online változatát is, melynek során még további 35 db kérdőívet kaptunk vissza. Így a magyar kérdőívek esetén a válaszadási arány 84.2% lett. A külföldi hallgatók elérésekor nehézségekbe ütköztünk. Végül az egyetemen és a karon dolgozó oktatók segítségével 150 db kérdőívet sikerült szétosztanunk a Szegedi Tudományegyetemen tanuló külföldi diákoknak különböző egyetemi kurzusokon. Ebből 89 db érkezett vissza, illetve további 5 db on-line változat is. Így a külföldi minta esetében a válaszadási arány 62.66% volt. A teljes mintát tekintve tehát elmondhatjuk, hogy a 650 db kiküldött kérdőív-ből 515 db-ot kaptunk vissza, a válaszadási arány 79.23% volt. A válaszadók 53.1%-a fiú, 46.9%-a lány volt, az átlagéletkor pedig 21.05 év ($S. D. = 2.38$, életkor: 18–31 év).

A kérdőív itemei a szociodemográfiai változókon túl vizsgálták a megkérdezettek sportolási szokásait, a társas környezet sportolási szokását, a sportmotivációt, a sportolásról alkotott szociális képzeteket, a tervezett cselekvés elméletének, a prototípus/hajlandóság modell elemeit, a versengő, a valakihez való tartozás igényét, a társas összehasonlítást, a megkérdezettek társas kapcsolati hálóját és társas támogatását is. Jelen tanulmányomban azonban csak a sportolási szokások, internethasználat és a társas hálózatok kerültek feldolgozásra.

A sportolási gyakoriságot az elmúlt 3 hónapra vonatkoztatva mértem. A válasz kategóriák a következők voltak: (1) soha; (2) egyszer-kétszer; (3) havonta kétszer-háromszor; (4) hetente egyszer-kétszer; (5) hetente három vagy több alkalommal (PIKÓ–KERESZTES 2007).

A „virtuális és valós” társas kapcsolati hálót több kérdéssel vizsgáltam. Először arra voltam kíváncsi, hogy a megkérdezettek hány emberrel kommunikálnak rendszeresen az interneten e-mail, chat vagy skype segítségével. A válaszlehetőségek a következők voltak: (1) <5 fő; (2) 6–10 fő; (3) 11–15 fő; (4) 16–20 fő; (5) 21–25 fő; (6) 26–30 fő; (7) 30 fő< (EGGER–RAUTERBERG 1996; IVANOVA 2013).

Ezt követően rákérdeztem arra is, hogy hány új barátot szereztek az interneten. Az előző kérdéshez hasonlóan itt is egy Likert-skála segítségével adhattak választ a megkérdezettek: (1) <5 fő; (2) 6–10 fő; (3) 11–15 fő; (4) 16–20 fő; (5) 21–25 fő; (6) 26–30 fő; (7) 31–35 fő; (8) 36–40 fő; (9) 41–45 fő; (10) 46–50 fő; (11) 50 fő< (EGGER–RAUTERBERG 1996; IVANOVA 2013).

Majd azt vizsgáltam, hogy a megkérdezettek hány személlyel találkoznak rendszeresen személyesen is. A válaszlehetőségek itt is a következők voltak: (1) <5 fő; (2) 6–10 fő; (3) 11–15 fő; (4) 16–20 fő; (5) 21–25 fő; (6) 26–30 fő; (7) 30 fő< (EGGER–RAUTERBERG 1996; IVANOVA 2013).

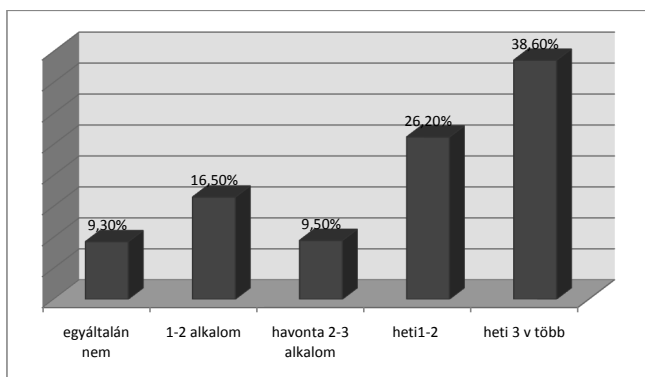
Végül megkérdeztem, hogy milyen gyakran nézik az e-mailjeiket, és mennyi időt töltenek a különböző internetszolgáltatásokkal. Az első kérdés esetében a válaszadók a következő lehetőségek közül választhattak: (1) soha; (2) ritkán; (3) hetente néhány alkalommal; (4) naponta; (5) naponta 2–5 alkalommal; (6) több mint ötször naponta, (7) majdnem mindig „online” vagyok. A második kérdés esetén a felsorolt internetes szolgáltatások a következők voltak: szörfölés/keresgélés; e-mail; csoportok/fórumok; chat/közösségi hálózatok; multiplayer játékok, egyéb. Ezen szolgáltatások esetén kellett megjelölni, hogy az adott típusra hetente pontosan hány órát fordít a megkérdezett (EGGER–RAUTERBERG 1996; IVANOVA 2013).

Végül megkérdeztem azt is, hogy a válaszadók milyen gyakran találkoznak családtagjaikkal, rokonaikkal, barátaikkal, és hogyan tartják velük a kapcsolatot. A feltett kérdések a következők voltak: „Milyen gyakran találkozol személyesen a rokonaiddal, családtagjaiddal?”, „Milyen gyakran telefonálsz rokonaidnak, családtagjaidnak?”, „Milyen gyakran írsz levelet a rokonaidnak, családtagjaidnak?”, „Milyen gyakran találkozol személyesen a barátaiddal?”, „Milyen gyakran telefonálsz a barátaidnak?”, „Milyen gyakran írsz levelet a barátaidnak?”, „Milyen gyakran beszélsz a szomszédokkal?” A válaszkategóriák minden esetben a következők voltak: 1 = soha, 2 = kevesebb mint havonta egyszer, 3 = egyszer-kétszer havonta, 4 = hetente egyszer vagy többször, 5 = majdnem mindennap (YU ÉS MTSAI 2011).

A statisztikai elemzést SPSS for MS Windows 17.0 programcsomag segítségével végeztem. A kutatási céloknak megfelelően az adatelemzéshez a gyakorisági eloszláson túl keresztátlás elemzést és varianciaanalízist végeztem.

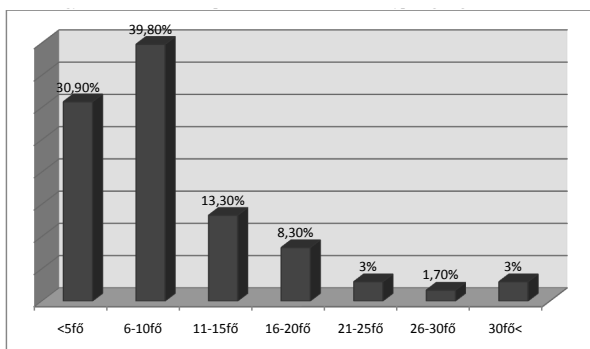
EREDMÉNYEK

Elsőként a sportolási gyakoriságot elemeztem, és azt tapasztaltam, hogy a válaszadók 38.6%-a sportolt rendszeresen, heti 3 vagy több alkalommal az elmúlt három hónap során. Rendszeresen, de csak heti 1-2 alkalommal a válaszadók 26.2%-a. Alkalmoszerű, rendszertelen (elmúlt 3 hónapban egyszer-kétszer, illetve havonta 1-2 alkalommal) fizikai aktivitással jellemezhetjük 26%-ukat. 9.3%-uk pedig egyáltalán nem vett részt szabadidős fizikai aktivitásban (1. ábra).

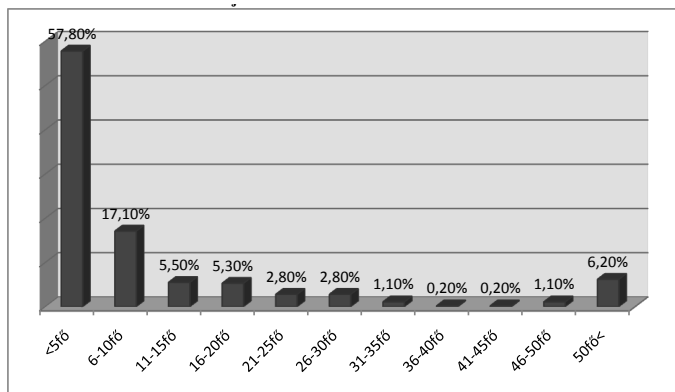
1. ábra. Egyetemisták sportolási gyakorisága

Ezután a virtuális kapcsolatokat és az internethasználatot elemeztem. Megállapítottam, hogy a megkérdezett egyetemisták többsége (39.8%-a) 6–10 emberrel kommunikál rendszeresen chat, e-mail vagy skype segítségével, 30.9%-uk pedig 5 vagy annál kevesebb személlyel (2. ábra).

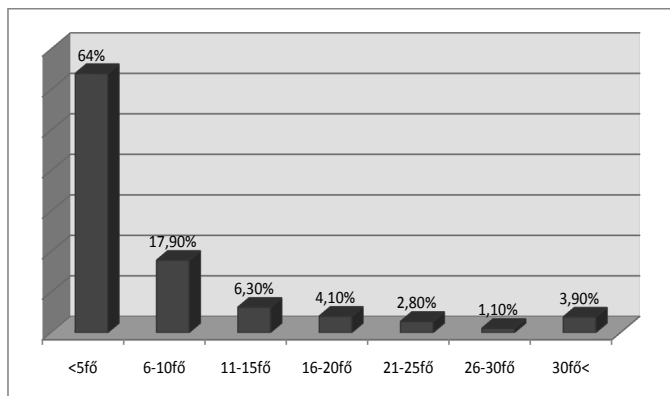

2. ábra. Egyetemisták virtuális kapcsolattartása e-mail, chat, skype segítségével

A különböző internetes felületek segítségével a válaszadók nagy többsége (57.8%) 5 vagy annál kevesebb „új” barátra tett szert az elmúlt időszakban (3. ábra), és 64%-uk 5 vagy annál kevesebb személlyel találkozik személyesen is (4. ábra). Azonban elgondolkodtató, hogy a válaszadók 6.2%-a 50-nél több új barátot szerzett az interneten.

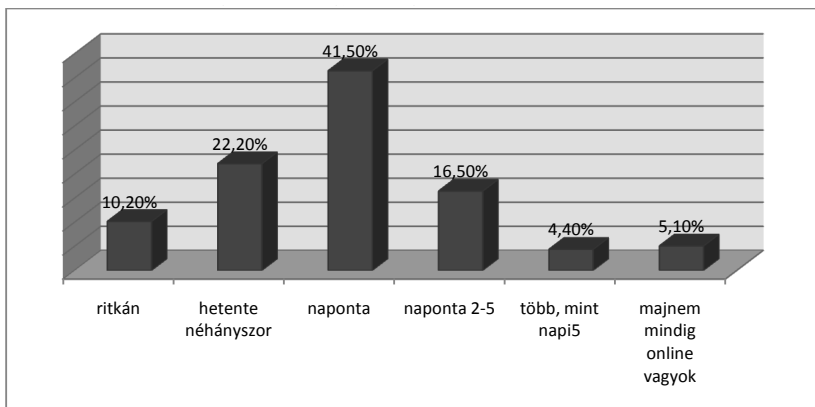

3. ábra. Az internetről szerzett új barátok száma

4. ábra. Személyes találkozások barátokkal

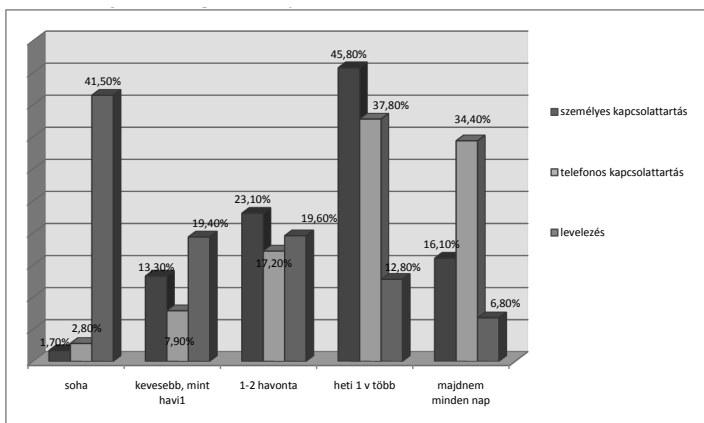
A megkérdezett egyetemisták internethasználati szokásainak elemzésénél azt tapasztaltam, hogy 41.5%-uk naponta egyszer nézi meg e-mail üzeneteit. A majdnem mindig online vagyok kategóriába a megkérdezetteknek csupán 5.1%-a tartozott (5. ábra).

5. ábra. E-mail üzenetek megtekintésének gyakorisága

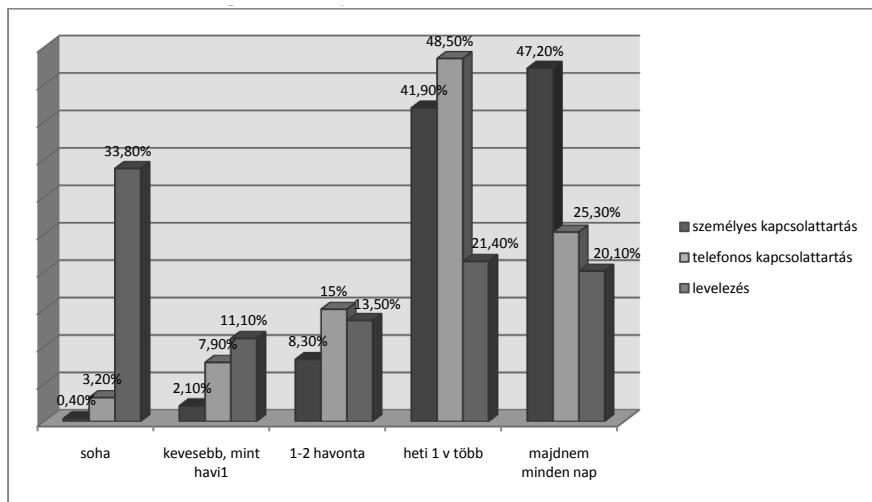
A vizsgált internetszolgáltatások heti átlagos használatát tekintve elmondhatjuk, hogy átlagosan a legtöbb időt a fiatalok böngészésre (8.03 óra/hét), illetve közösségi oldalak látogatására (9.65 óra/hét) fordítják.

A fiatalok 45.8%-a heti 1 vagy több alkalommal találkozik személyesen családtagjaival és rokonaival, 16.1%-uk pedig majdnem mindennap. A családtagokkal való telefonos kapcsolattartásra jellemző, hogy a megkérdezettek 37.8%-a heti egy vagy több alkalommal, 34.4%-uk pedig majdnem mindennap beszél telefonon családtagjaikkal. A családtagokkal való kapcsolattartásban a levelezés kevésbé volt népszerű. Az egyetemisták 41.5%-a soha, 12.8%-a hetente 1 vagy több alkalommal és csupán 6.8%-uk ír levelet családtagjaiknak majdnem mindennap (6. ábra).

6. ábra. Családtagokkal való kapcsolattartás jellemzői

A barátokkal való kapcsolattartásra jellemző, hogy a megkérdezettek 47,2%-a majdnem mindennap találkozik barátaival, 41,9%-uk pedig heti 1 vagy több alkalommal. 48,5%-uk heti 1 vagy több alkalommal telefonon beszél velük, 25,3%-uk pedig majdnem mindennap. Levelet heti 1 vagy több alkalommal 21,4%-uk ír, 20,1%-uk pedig naponta. Itt azonban magas volt a levelet soha nem írók aránya (33,8%) (7. ábra).

7. ábra. Barátokkal való kapcsolattartás jellemzői

A társas környezetbe tartozó lakótársakkal és szomszédokkal való kapcsolattartásról elmondhatjuk, hogy 27,4%-uk kevesebb mint havi 1 alkalommal, 25,1%-uk pedig havonta 1-2 alkalommal beszél a szomszédaival.

A megkérdezett egyetemisták internethasználatát, virtuális és való kapcsolattartását a sportoló státus tükrében elemezve azt tapasztaltam, hogy szignifikáns különbség csak abban mutatkozott, hogy a rendszeresen aktív fiatalok kevesebb időt fordítanak e-mailes üzeneteik megtekintésére (csak 3,6%-uk tekinthető szinte mindig online-nak), szignifikánsan többször találkoznak személyesen családtagjaikkal (18,4%) és barátaikkal (26,2%), valamint kevesebb időt fordítanak „multiplayer” játékokra (1.86 óra/hét) (1. táblázat).

1. táblázat. Aktív és inaktív fiatalok társas hálózatának jellemzői

	E-mail üzenetek megtekintése: „Majdnem mindig online vagyok”	Statisztika és Szignifikancia
Sportolási gyakoriság***		chi-négyzet próba
Soha	16.3%	p<0.001
Alkalmanként	4,9%	
Heti rendszerességgel	3,6%	
	Személyes találkozás családtagokkal: „Majdnem mindennap”	Statisztika és Szignifikancia
Sportolási gyakoriság***		chi-négyzet próba
Soha	10%	p<0.001
Alkalmanként	14,3%	
Heti rendszerességgel	18.4%	
	Személyes találkozás barátokkal: „Majdnem mindennap”	Statisztika és Szignifikancia
Sportolási gyakoriság*		chi-négyzet próba
Soha	23.3%	p<0.05
Alkalmanként	23.1%	
Heti rendszerességgel	26.2%	
	„Multiplayer” játékokra fordított idő átlagosan (óra/hét)	Statisztika és Szignifikancia
Sportolási gyakoriság**		ANOVA
Soha	(átlag) 4.5 (S. D. 9.26)	p<0.01
Alkalmanként	(átlag) 1.86 (S. D. 4.60)	
Heti rendszerességgel	(átlag) 1.78 (S. D. 4.77)	

Megjegyzés: Az elemzés chi-négyzet próbával és variancia-analízissel szignifikánsnak bizonyult *p<0.05; **p<0.01; ***p<0,001

KÖVETKEZTETÉS

Az egyetemista fiatalok életmódjának vizsgálata az egészségpszichológiai kutatások körében rendkívül népszerű. Ezekben a kutatásokban önálló populációt alkotnak, megkülönböztetve őket a munkát vállaló fiataloktól (JOHNSTON ÉS MTSAI 2005). Jelenlegi kutatásomban 18–31 év közötti egyetemista fiatalokat vizsgáltam internethasználati és sportolási szokásaik kapcsán, valamint elemeztem virtuális és valós társas hálózatuk jellemzőit is.

Az infokommunikációs technológiák népszerűségével párhuzamosan megnőtt azoknak a kutatásoknak a száma is, melyek az internethasználat társadalmi hatásait, illetve a közösségekre, társas kapcsolatokra gyakorolt hatását elemzik (CSÜLLÖG 2013).

Az empirikus kutatások szerint a fiatalok egyre több időt töltenek képernyő előtt, passzív tevékenységet végezve (SZÉKELY 2013), miközben az ülő életmód terjedésével az ajánlott aktivitási szintet kevesen éri el (HALMAI–NÉMETH 2011). Jelen kutatásomban azt tapasztaltam, hogy a megkérdezett szegedi egyetemisták körében is ugyanezt figyelhetjük meg, hiszen a kívánt aktivitási szintet többségük nem éri el. Ezek az eredmények felhívják a figyelmet arra, hogy a próbálkozások ellenére az egyetemistákat célzó egészségfejlesztési programok kialakítása továbbra is sürgető társadalmi problémát jelent, annak ellenére, hogy az egyetemen a sportolási lehetőségek széles kínálatát tapasztalhatjuk. Az aktivitási szint növelésében az iskolákon (egyetemen) belüli szervezett sportolási lehetőségek erre kiváló lehetőséget nyújtanak (KERESZTES ÉS MTSAI in press).

Az internet és a közösségi hálózatok terjedésével többen a negatív hatásokat hangsúlyozták, mely szerint ennek következtében a személyes jelenlét fölöslegessé válik, a közösségi élet gyengül, és addikciók kialakulásához vezethet (DEMETROVICS–KORONCZAI 2010; PUTNAM 2000). Eredményeim szerint a megkérdezett fiatalok rendszeresen 6–10 emberrel tartják a kapcsolatot az internet segítségével, és közülük kevesebb mint 5 emberrel rendszeresen találkoznak is személyesen. Eredményeim tehát azt mutatják, hogy annak ellenére, hogy a közösségi oldalak népszerűek, azért a személyes kapcsolattartást sem hanyagolják el a fiatalok. A válaszadók többsége csupán 5 vagy annál kevesebb új barátot szerzett ezeken az oldalakon keresztül, tehát a kapcsolatok kialakításában sem vették át ezek az oldalak a személyes találkozás helyét. Jelen kutatásom inkább azt a nézetet támasztja alá, mely szerint az új technológiák inkább kiegészítik, mint helyettesítik a kapcsolat kialakítás és kapcsolattartás korábbi módjait (HOGAN–WELLMAN 2011). Azonban figyelmet érdemlő adat és az internethasználat és virtuális kapcsolattartás veszélyeire hívja fel a figyelmet (DEMETROVICS–KORONCZAI 2010; PUTNAM 2000), hogy a megkérdezettek 6.2%-a 50-nél több új barátot szerzett az interneten keresztül.

Az internethasználattal kapcsolatosan több olyan korábbi tanulmány is született (NIE ÉS MTSAI 2002), ahol ezeket a tevékenységeket a szabadidős tevékenységek részeként kezelik. Ezek között a hazai kutatások felhívják a figyelmet a passzív tevékenységek dominanciájára az aktívakkal szemben (HALMAI–NÉMETH 2011; SZÉKELY 2013). Válaszadóim többsége e-mailjét naponta egyszer nézi meg, alacsony azoknak a száma, akik majdnem mindig online álla-

potúak. Sok időt töltenek internetezéssel szabad idejükben (CSÜLLÖG–MOLNÁR–LANNERT 2014), és ebben is főleg a böngészés és a közösségi oldalak látogatása vezet. Korlátozó tényezőként meg kell jegyeznem, hogy az általam használt mérőeszköz az internetezéssel töltött időt heti bontásban mérte, és nem napiban. Az internet terjedésével és népszerűségével párhuzamosan lehet érdemes a továbbiakban a napi mennyiséget mérni, mert a heti adatok hosszabb visszaemlékezést igényelnek, kevésbé megbízhatóak (CSÜLLÖG–MOLNÁR–LANNERT 2014).

Hogy kapcsolataik között a virtuálisak vagy a valóságok a meghatározóak? Eredményeim tükrében azt mondhatom, hogy a családtagokkal és a barátokkal még mindig gyakori a személyes találkozás, bár első helyen a telefonos kapcsolattartás áll, ezt követi a személyes találkozás, míg megkérdezettjeim körében a levelezést kevésbé tapasztaltam népszerűnek.

Egy korábbi tanulmányból ismeretes, hogy az internetezők kevesebb időt töltenek rádiózással, tévénezéssel, sporttal és a családjukkal, viszont szignifikánsan több időt a barátaikkal, telefonálással, olvasással, és több időt töltenek közösségi eseményeken is, mint a nem internetező társaik (LENGYEL–LŐRINCZ 2006). Az ülő életmód és passzív tevékenységek káros hatását jól ismerjük, azonban a sport jótékony hatásai is széles körben ismertek. Ezek között fontos helyen szerepel, hogy a rendszeres fizikai aktivitást végző fiatalok sokkal fontosabbnak tartják a belső (posztmaterális) értékeket inaktív társaiknál, így a családot, a barátságot, a lelki békét, a becsületességet és az egészséget, és ezek a sportoló fiatalok szabad idejüket is hasznosabban szervezik meg, töltik el, mint azok, akik nem végeznek fizikai aktivitást (PLUHÁR–KERESZTES–PIKÓ 2003). Egészség-magatartásuk is kedvezőbb, gyakrabban fogyasztanak gyümölcsöt, kevesebb időt töltenek tévénezéssel, passzív tevékenységekkel és kedvezőbb jövőperspektívával rendelkeznek, mint inaktív társaik (ASZMANN 2000; PATE ÉS MTSAI 1996). Társas kapcsolataikat tekintve barátaikkal könnyebben beszélnek meg problémáikat, és barátságot is könnyebben alakítanak ki (ASZMANN 1997; PAGE ÉS MTSAI 2005; KERESZTES–SZILÁGYI–HORVÁTH in press). Kutatásomban az aktív és inaktív egyetemisták internethasználati szokásait és társas hálózatát (virtuális és valós) összehasonlítva azt tapasztaltam, hogy a rendszeresen aktív fiatalok kevesebb időt fordítanak e-mailes üzeneteik megtekintésére, szignifikánsan többször találkoznak személyesen családtagjaikkal és barátaikkal, valamint kevesebb időt fordítanak „multiplayer” játékokra. Ennek hátterében a sport közösségteremtő ereje állhat, mely elősegíti a társas kapcsolatok kialakítását.

Röviden összefoglalva elmondhatjuk, hogy az egyetemisták életmódjának javítását célzó programok kialakítására továbbra is szükség van, hiszen a várt eredmények hatását nem érezzük. Illetve fontos kiemelni, hogy a védő hatásait

ebben a kutatásban is tapasztalhattuk, mert habár nem töltenek kevesebb időt internetezéssel (kivéve az e-mailek ellenőrzése és multiplayer játékok), mégis a valós társas hálózatuk szignifikánsan aktívabbnak tekinthető, mely alátámasztja a sport közösségteremtő erejével és az internet kapcsolattartásban jelentkező kiegészítő szerepét.

IRODALOM

- ASZMANN A. 1997. *Iskolás gyermekek egészségmagatartása 1986–1993*. Anonymus Kiadó, Budapest
- ASZMANN A. 2000. *Fiatalok egészségi állapota és egészségi magatartása*. Országos Tisztifőorvosi Hivatal, Budapest
- BAKER C. W.–LITTLE T. D.–BROWNELL K. D. 2003. *Predicting adolescent eating and activity behaviors: the role of social norms and personal agency*. *Health Psychology*, 22, 189–198.
- CSÜLLÖG K. 2013. Online lét = Egyedüllet? Az internet hatása a társas kapcsolatokra (szakirodalmi áttekintés). *Szociológiai Szemle*, 1: 89–110.
- CSÜLLÖG K. D.–MOLNÁR É.–LANNERT J. (2014): A tanulók matematikai teljesítményét befolyásoló motívumok és stratégiák vizsgálata a 2003-as és 2012-es PISA-mérésekben. = *Hatások és különbségek*, Oktatási Hivatal
- DEMETROVICS Zs.–KORONCZAI B. 2010. Az internetfüggőség néhány pszichológiai vonatkozása. = Talyigás, J. (szerk.): *Az internet a kockázatok és mellékhatások tekintetében*. Scholar Kiadó
- EGGER O.–RAUTERBERG M. 1996. *Internet Behavior and Addiction*. Work & Organisational Psychology Unit (IfAP), Swiss Federal Institute of Technology (ETH) Zurich
- HALMAI R.–NÉMETH Á. 2011. Fizikai aktivitás és szabadidős tevékenységek. = Németh, Á.; Költő, A.: *Serdülőkorú fiatalok egészsége és életmódja 2010*. Országos Gyermkegészségügyi Intézet, Budapest
- HOGAN B.–WELLMAN B. 2011. The Immanent Internet Redux. = Cheong, P. H., Fischer Nielsen, P., Gelfgren, S., Ess, C. (eds.): *Digital Religion, Social Media and Culture: Perspectives, Practices and Futures*. Bern, Switzerland: Peter Lang
- IVANOVA E. 2013. Internet as a social instrument – Relationship with personality traits and well-being of adolescence. *ISSBD Regional Workshop. Social Development and Interpersonal Dynamics In Childhood and Adolescence*. Budapest, szeptember 12–14.
- JOHNSTON L. D.–O'MALLEY P. M.–BACHMAN J. G. 2005. *Monitoring the future national survey result on drug use. 1975–2004*, Vol. II.: College Students and adults ages 19–40. Bethesda, Md.: National Institute on Drug Abuse, NIH Publication
- KERESZTES N.–SZILÁGYI N.–HORVÁTH G. in press. Egyetemisták sportolási gyakoriságának és kapcsolati hálójának összefüggései. *Magyar Sporttudományi Szemle*
- LENGYEL Gy.–LŐRINCZ L. 2006. Internet és szabadidő. = Dessewffy, T., Fábián, Z. Z. Karvalics, L. (szerk.): *Internet.hu. A magyar társadalom digitális gyorsfényképe*, 3. TÁRKI, 111–136.
- MCKENNA K. Y. A.–GREEN A. S.–GLEASON M. J. 2002. Relationship Formation on the Internet: What's the Big Attraction? *Journal of Social Issues*, 1: 9–31.
- NIE N. H.–HILLYGUS D. S.–ERBRING L. 2002. Internet Use, Interpersonal Relations and Sociability. = Wellman, B., Haythornthwaite, K. (eds.): *The Internet in Everyday Life*. Oxford: Blackwell, 215–243.

- PAGE R. M. 2005. Physical activity among U. S. youth linked to having and making friends: Results from the Health Behavior in School-Age Children (HBSC) Study. *International Journal of Fitness*, 1:1–7.
- PATE R. R.–HEATH G. W.–DOWDA M.–TROST S. G. 1996. Associations between physical activity and other health behaviors in a representative sample of US adolescents. *American Journal of Public Health*, 86, 1577–1781.
- PIKÓ B.–BARABÁS K.–MARKOS J. 1996. Health risk behaviour of a medical student population. Report on a pilot study. *Journal of Royal Society of Health*, 116, 97–100.
- PIKÓ B.–KERESZTES N. 2007. *Sport, lélek, egészség*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- PLUHÁR Zs.–KERESZTES N.–PIKÓ B. 2003. Ép testben ép lélek – Középiskolások értékrendje fizikai aktivitásuk tükrében. *Magyar Sporttudományi Szemle*, 2, 29–33.
- PUTNAM R. D. 2000. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster
- SZÉKELY L. (szerk.) 2013. *Magyar Ifjúság 2012 kutatás első eredményei. 10 kérdés az ifjúságról*. Kutatópont, Budapest, letöltés: 2013. augusztus 2. http://kutatopont.hu/files/2012/02/magyar_ifjusag_2012.pdf
- YU G.–RENTON A.–SCHMIDT E.–TOBI P.–BERTOTTI M.–WATTS P.–LAIS S. 2011. A multilevel analyses of the association between social network and support on leisure time physical activity: Evidence from 40 disadvantaged areas in London. *Health & Place*, 17: 1023–1029.

Social Networks of Physically Active and Inactive University Students

In line with the spread of frequent Internet using, we are more informed about its social effects. In this case, one of the most important questions is the effects of Internet on social relationships and communities.

The main goal of my recent study was, firstly, to recognize the characteristics of students enrolled in University of Szeged regarding Internet using, virtual and real social networks; and secondly, to detect the role of physical activity status (physically active and inactive university students) in these factors and habits.

My study was carried out among 18-31 year-old university students (M=21.05 years; S.D.=2.38; 53.1 %-a male, 46.9 %-a female; N=515). Questionnaires included items on many different topics but in this study results on sporting habits, Internet using and social networks were presented.

Analyzing the data, I experienced that most of the respondents did not achieve the recommended activity level. I also found that 39.9% of them communicated with the help of email, Skype and chat with 6-10 people regularly. 57.8% of the respondents made 5 or fewer new friends via Internet. 64% of the university students met 5 or fewer people personally. I pointed out that most of them checked their email once a day and they spent most of their time surfing the Internet and on social media sites. They usually got in touch with their fam-

ily and friends by telephone. The second most popular one was the personal meeting, and finally writing emails or chatting. I analyzed the relationship between physical activity status and Internet using habits and social networks. I found only few significant differences, namely that regularly active students spent less time checking email and multiplayer games, and more time on personal meeting with friends and family.

In short, it can be summarized that physically active students spend on the Internet as much time as their inactive peers with passive leisure time activities (except for email and multiplayer games) but among them personal meeting is more frequent, therefore virtual networks mean a complementary way of their social relationships.

Keywords: university students, sport, Internet-using, social networks, social relationships

Društvene mreže aktivnih i neaktivnih studenata

Paralelno sa širenjem korišćenja interneta sve se više može čuti i o njegovim mogućim društvenim uticajima. U tom smislu jedno od najvažnijih pitanja jeste, kakav uticaj ima korišćenje interneta na zajednice i društvene veze.

Cilj ovog istraživanja je bio 1) da se upoznaju karakteristike korišćenja interneta, kao i virtualnih i realnih društvenih mreža studenata koji studiraju na Univerzitetu u Segedinu, 2) odnosno da se ispita u kakvoj je vezi stav prema sportu (aktivnih i neaktivnih studenata) sa spomenutim navikama.

Istraživanje se ostvarilo u krugu segedinskih studenata dobi od 18–31 godine ($M = 21,05$ godina; $S. D. = 2,38$; 53,1% mladića, 46,9% devojaka; $N = 515$). Kroz stavke upitnika razmatrani su brojni tematski okviri, ovaj rad se međutim bavi samo obradom pitanja o sportskim navikama, o korišćenju interneta i o društvenim mrežama. Iskustvo analize je pokazalo da većina odgovora ne dostiže prag željenog nivoa aktivnosti. Ispostavilo se i to da 39,9% ispitanika komunicira redovno sa 6–8 ljudi putem četa, i-mejla ili skajpa, dok je 57,8% ispitanika putem raznih površina na internetu ostvarilo 5 ili manje „novih” poznanstava. Lično se susreće 64% mladih sa 5 ili manje osoba. Što se tiče njihovih navika u korišćenju interneta pokazalo se da većina ispitanika jedanput dnevno pogleda svoje i-mejl poruke, i da se u proseku najviše vremena posvećuje surfovanju i posećivanju društvenih stranica. U održavanju kontakata sa rodbinom i prijateljima najčešće se koristi telefon, zatim slede lični susreti, pa dopisivanje. Analize odgovora na osnovu stava prema sportu pokazale su da su se signifikantne razlike javile samo po tome da mladi koji se redovno bave sportom manje vremena posvećuju čitanju mejlova, signifikantno se češće susreću lično sa članovima porodice i prijateljima, i manje vremena provode igrajući se „multiplejer” onlajn igara.

Ukratko možemo reći da studenti koji žive fizički aktivan život provode otprilike istu količinu vremena pred monitorom baveći se pasivnim zanimanjima, kao i njihovi neaktivni drugovi (izuzev u slučaju i-mejla i multiplejer igara), međutim aktivne karakteriše intenzivnije i češće održavanje ličnih kontakata, tako da u njihovom slučaju virtualne veze i mreže znače pre svega komplementarne vidove održavanja kontakata.

Gljučne reči: studenti, sport, navike korišćenja interneta, društvene mreže, društveni kontakti

Beérkezés időpontja: 2015. január 7.

Közlésre elfogadva: 2015. január 17.

Noémi Keresztes

University of Szeged, Institute of PE and Sport Sciences*
tari@jgypk.u.szeged.hu

SOCIAL IMAGES ABOUT PHYSICALLY INACTIVE PEERS

A sportoló fiatalokról alkotott szociális képzetek

Socijalne predstave o fizički neaktivnim mladima

Sedentary, physically inactive lifestyle is a serious public health concern since it poses a risk for premature mortality and morbidity. Considering the university student population is an important aspect of health psychological studies, since in this stage of life health behaviors are influenced by many mediator and moderator factors. Besides socio-demographic backgrounds social influences are found to be determinant factors of sporting behavior. Among social influences social images (prototypes) have significant impact on health behaviors.

My recent study was carried out among Hungarian and foreign students enrolled in the University of Szeged, Hungary (N= 515). Self-administered questionnaires were used for data collecting (age range: 18-31 years; M=21.05 years; S.D.=2.38; 53.1% males, 46.9% females; response rate=79.23%). The questionnaire included items on sociodemographics, sporting habits, activity level of social environment, sport motivation structure, prototypes about physically active and inactive peers, elements of Theory of Planned Behavior (TPB) and Prototypes Willingness Model (PWM), competitive attitude, need to belong, social comparison, social network and social support; however, in this study focus was on social images (prototypes) about physically inactive peers.

After analyzing the obtained data, the results concluded that the level of leisure time physical activity among university students was not satisfactory, sport clubs are key elements of students' activity level, and most of them take part in sport with their friends and classmates. Overall, images about physically inactive peers are quite negative, "lazy", "not sporty" and "body is unimportant" adjectives were popular. I found that there are significant differences in prototype perception regarding gender and activity level. The structure of prototype perception is well separated by personality and appearance factors.

* This research was supported by the European Union and the State of Hungary, co-financed by the European Social Fund in the framework of TÁMOP 4.2.4. A/2-11-1-2012-0001 'National Excellence Program'.

„University students' social images about physical activity and social influences”
(A2-MZPD-12-0294)

To sum up, it can be concluded that health promotion programs should build their strategies on social images.

Keywords: social images, university students, physical inactivity, sporting habits, influencing factors

INTRODUCTION

Sedentary, physically inactive lifestyle is a serious public health concern since an inactive lifestyle is a risk factor for premature mortality and morbidity (MUTRIE–BLAMEY 2004). Regular physical activity is a psychosocial asset in preventing youths' future health problems (SALLIS–OWEN 1999; PIKÓ–KERESZTES 2006). Therefore, secondary and university students are an important target group for health promotion programs. Although there are many health promotion programs targeting young people's activity level, we cannot experience a significant increase in it (VAN SLUIJS ET AL. 2007).

Considering the university student population is an important aspect of health psychological studies, since in this life period health behaviors are influenced by many mediator and moderator factors (UNGER ET AL. 2003). Among university students beside the frequency of health risk behaviors (namely, smoking, alcohol use and binge drinking) physical inactivity also means a risk factor for the quality of life (BRASSAI ET AL. 2006). Previous studies have indicated differences between this population's health behaviors and working youth of the same age (e.g. MORAN ET AL. 2004). Therefore, population studies need to account university students as an important subsample of 18-24 year-old students (JOHNSON ET AL. 2005).

Sociodemographic and socioeconomic variables, have been found to be associated with physical activity and inactivity (PIKÓ–KERESZTES 2008). Studies also usually report gender differences in the amount and level of physical activity (VILHJALMSSON–THORLINDSSON 1998). Besides gender, age is also an important sociodemographic factor influencing young people's physical activity (VILHJALMSSON–KRISTJANSDOTTIR 2003). Social inequalities in health usually appear in health behavior patterns: youth from higher SES engage in more leisure time physical activity than their peers from lower SES groups (PIKÓ–FITZPATRICK 2007). Besides family SES, results also report the important role of family structure (i.e. family intactness) in generating inequalities in health and health behavior (FITZPATRICK 2007). Finally, studies have also reported the importance of residence in leisure time physical activity (KRISTJANSDOTTIR–VILHJALMSSON 2001).

Above sociodemographic background social influences are also found to be determinant factors of sporting behavior (KERESZTES ET AL. 2008). Among social influences social images (prototypes) have significant impact on health

behaviors. The results of previous studies have indicated that adolescents' health-related behaviors are influenced by their social images, or prototypes (e.g. GIBBONS–GERRARD 1997). Prototypes are images that people have of the type of person who engages in particular health-related behaviors (GIBBONS–GERRARD 1995; RIVIS–SHEERAN 2003). Most prototype investigations have focused on health-risk behaviors (TODD–MULAN 2011); the role of prototypes in health-promoting behaviors is a less investigated field of research (KERESZTES ET AL. 2009).

The prototype willingness model (PWM) was developed by Gibbons, Gerard and colleagues (GIBBONS ET AL. 1998; GIBBONS–GERRARD 1995). Besides Theory of Planned Behavior (TPB) (AJZEN 1991) PWM is also an important model for non-intentional health risk behaviors and thus more comprehensively explain behavior. PWM called as a dual process model that consists of a reasoned pathway and a heuristic pathway (GERRARD ET AL. 2008). The reasoned pathway includes attitude and subjective norms as predictors of intention, which in turn predicts health behaviors (GERRARD ET AL. 2008), whether the heuristic pathway encompasses behaviors that are not necessarily thought out or planned. The heuristic pathway includes two elements; willingness, and prototype perceptions. Willingness is the proximal heuristic determinant of behavior and is considered independent from intentions (GERRARD ET AL. 2008; GIBBONS ET AL. 1998).

Based on earlier studies and my previous experiences on prototypes the main goal of my recent study was to: 1, detect and recognize university students' social images, prototypes on physically inactive peers; 2, define the relation of these prototypes with other variables; 3, recognize the validity of (un/healthy) Eater Prototype Scale regarding physical inactivity; 4, reveal the possible structure of physical inactivity social images.

SAMPLE AND METHOD

Participants and Procedure

My recent study is „University students' social images about physical activity and social influences” (A2-MZPD-12-0294) a part of my Zoltan Magyary Postdoctoral Fellowship. This research was supported by the European Union and the State of Hungary, co-financed by the European Social Fund in the framework of TÁMOP 4.2.4. A/2-11-1-2012-0001 ‘National Excellence Program’.

Data collecting started in October 2013 and finished in March 2014 among Hungarian and foreign students enrolled in University of Szeged, Hungary. Some of my talented students were involved into my research and data collecting

throughout my tutorial activity. To increase the response rate, I also created the online version of my questionnaire. Of the 650 questionnaires sent out, 515 were returned and analyzed (age range: 18-31 years; $M=21.05$ years; $S.D.=2.38$; 53.1% males, 46.9% females; response rate=79.23%). The final sample was 94 foreign students and 421 Hungarian university students ($N=515$). Most of them were from the Faculty of Education, the Faculty of Science and the Faculty of Medicine.

My trained university students and my colleagues distributed the questionnaires to students after briefly explaining the study objectives and providing instructions for completion. The questionnaires were anonymous, and participation was voluntary. Response times ranged from 30 to 40 minutes. The completed questionnaires were collected in sealed envelopes.

Measurements

The self-administered questionnaire included items on socio-demographics, sporting habits, activity level of social environment, sport motivation structure, prototypes about physically active and inactive peers, elements of Theory of Planned Behavior (TPB) and Prototypes Willingness Model (PWM), competitive attitude, need to belong, social comparison, social network and social support. In my recent study I focused on social images (prototypes) about physically inactive peers.

Physical activity behavior. The following question was asked about physical activity: “How many times in the past 3 months have you engaged in exercise (physical activity) besides school Physical Education classes (for at least a half hour)?” Response categories were never (1), once or twice (2), two or three times a month (3), once or twice a week (4), and three or more times a week (5) (PIKÓ–KERESZTES 2007). Beside the activity level, I measured organization of sport (1= within school, 2=sport club, 3=with friends, 4=alone), most popular sport (KERESZTES ET AL. 2003) and with whom they go to do sport (1=with friends, 2=classmates, 3=alone, 4=other).

Prototypes about physically inactive peers. Participants were asked to evaluate a typical physically inactive peer. The instructions of the prototypes assessment read (GIBBONS–GERRARD 1995, GIBBONS–GERRARD 1997): “When trying to describe someone, people usually use characteristics of that person. For example, if you describe someone of your age who always gets good marks, you might say that this person is smart, serious and bookish. We would like you to think about the image that you have of a Physically Inactive peer of your age for a moment. We are interested in your opinion about the typical Physically Inactive Peer of the same age as you. The typical Physically Inactive peer is: ...”. Participants were then asked to describe the typical Physically

Inactive peer by using 14 bipolar items reflecting personal characteristics and attributes of the target (e.g., insecure/self-confident, undisciplined/disciplined, dissatisfied/satisfied, unkempt/well-groomed, chubby/slim and unpopular/popular). Answers were provided on a seven-point scale. The adjectives used were derived from a study of young people's other preventive health behavior (eater) prototypes (GERRITS ET AL. 2009).

SPSS for MS Windows Release 17.0 program was used in the calculations, with maximum significance level set to 0.05. Beyond descriptive statistics, student t-test and factor analyses were applied to detect the social images on physically peers on a university students sample.

RESULTS

Sporting habits

First, I present the frequency of physical activity level among university students. As Figure 1 shows 38.6% of the students took part in leisure time physical activity 3 or more times a week and 26.2% once or twice a week. 9.3% of them were inactive in the last 3 months.

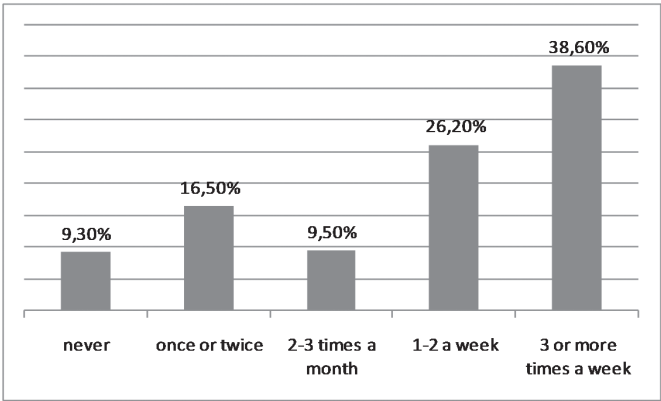

Figure 1. Frequency of sport in the last month among University students

Figure 2 shows the most popular sports in my university student sample. Among team sports: football (13.4%), basketball (8.4%), handball (4.4%) and volleyball (3.6%) were the most popular, while among individual sports: running (9.0%), personal training (6.6%), swimming (6.5%), martial arts (5.3%) and biking (4.5%) were the most frequent.

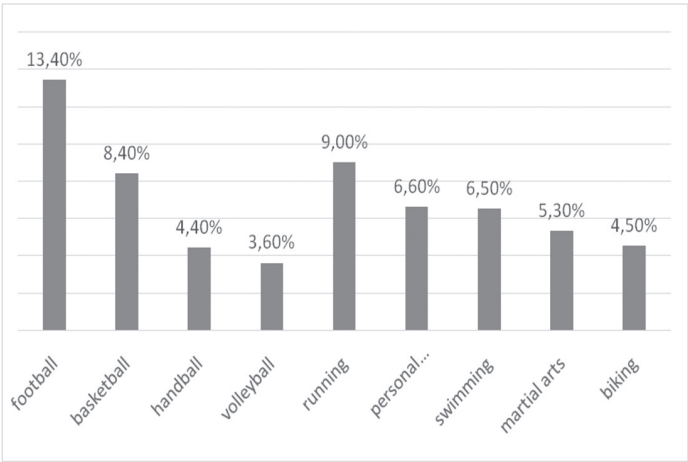

Figure 2. Most popular sports among University students

According to the organization of sport, I found that doing sport in sports clubs was very popular (45.2%), followed by sports with friends without any official background (22.6%) (Figure 3).

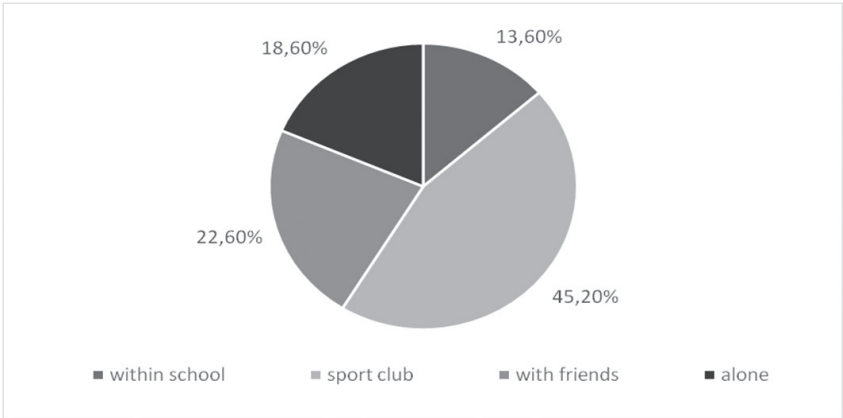

Figure 3. Organization of sport

Figure 4 focuses on the social environment of sport. Most of the respondents (56.5%) took part in leisure time physical activity with their friends. In "other category" (8.2%) team members and club members were frequent.

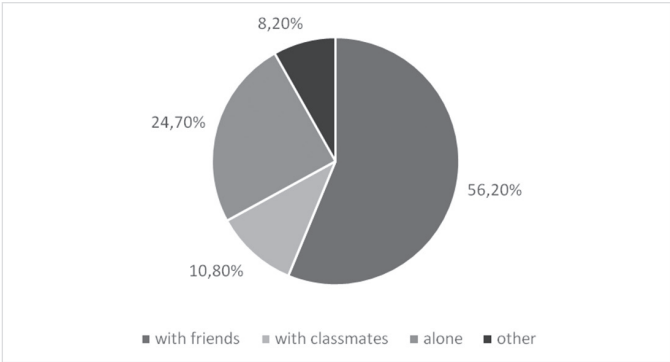

Figure 4. Social environment of sporting habits among University students

Prototypes on inactive peers

The next figure (Figure 5) demonstrates the frequency of the 14 bipolar items scale regarding physically inactive peers. 45.6% of them thought that they are "irresponsible"; 60.4% "lazy"; 40.8% "sloppy"; 36.4% "undisciplined"; 40.7% "insecure"; 36.1% "focused on the present"; 17.5% "foolish"; 62.7% "not sporty"; 43% "chubby"; 35.9% "dissatisfied"; 17% "unkempt"; 70.7% "thinks body is unimportant"; 30.7% "unattractive" and 34.4% "unpopular".

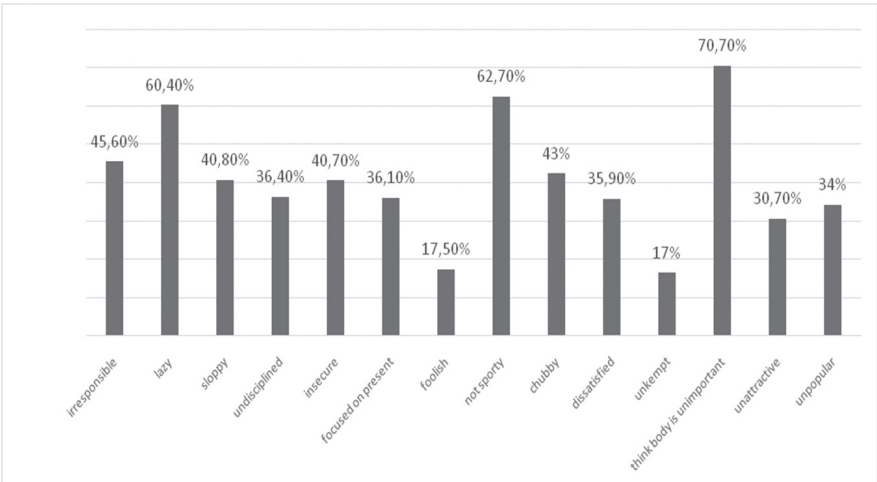

Figure 5. Results of the „Eater Images bipolar Scale” regarding physical inactivity

Using student t-test first, I compared female and male sub-samples regarding social images, I found some significant gender differences. Males thought that physically inactive peers are more characterized by "foolish" images while girls evaluate "well-groomed" and "thinks body is important" images higher on inactive students.

Next, I analyzed the relationship between social images and activity level. It was realized that activity level had significant impact on social images. Students from the highly active group significantly reported that inactive peers are more characterized by "irresponsible", "lazy", "sloppy", "undisciplined", "insecure", "focused on present", "not sporty", "chubby" and "unattractive" images.

Table 1. Means of regularly active peers prototypes among male and female students

	Males		Females	
	Means	S.D.	Means	S.D.
Wise/Foolish*	3.73	1.31	3.44	1.35
Unkempt/Well-groomed***	4.27	1.30	4.90	1.46
Thin body is unimportant/important**	3.84	1.84	4.18	1.54
	Low active group		High active group	
	Means	S.D.	Means	S.D.
Irresponsible/Responsible***	4.03	1.54	3.49	1.61
Active/Lazy***	4.43	1.68	4.88	1.67
Sloppy/Meticulous**	3.98	1.48	3.61	1.48
Undisciplined/Disciplined***	4.32	1.46	3.79	1.54
Self-confident/Insecure*	4.04	1.48	4.37	1.54
Focused on future/Present*	3.91	1.40	4.24	1.52
Not sporty/Sporty*	3.38	1.56	3.05	1.69
Chubby/Slim**	3.96	1.39	3.56	1.38
Attractive/Unattractive**	3.83	1.35	4.19	1.38

Note: Student t-test, *p<0.05; **p<0.01, ***p<0.001

To detect the structure of prototype perceptions, exploratory factor analysis with varimax rotation was used. Eigenvalues above 1 and factor loadings greater than 0.3 were applied (Kaiser’s criterion). Table 2 shows the final factor structure.

The analyses produced four-factor solution. Factor 1 was labeled “negative personality factor” which included images such as: irresponsible, sloppy, undisciplined, unkempt. Lazy, insecure, focused on present and foolish adjectives.

tives were correlated negatively to this factor. Factor 2 was labeled “non athlete factor” which included the following images: irresponsible, undisciplined, not sporty, chubby, thinks body is unimportant. Lazy image was negatively correlated to this factor. Factor 3 was labeled “undesirable factor” with the following adjectives: lazy, insecure, foolish, dissatisfied, unattractive and unpopular. Factor 4 was labeled “negative appearance factor” which included the following items: chubby, unkempt, body is unimportant, and foolish, was negatively correlated. All of the factors had satisfactory reliability (Cronbach’s aloha) and variance explained was 66.76% for this four-factor solution.

Table 2. Final factor structure for the physically inactive peers prototypes

	1. factor	2. factor	3. factor	4. factor
Physically inactive peer is:				
1.Irresponsible	0.679	0.474	-	-
2.Lazy	-0.344	-0.665	0.385	-
3.Sloppy	0.759	-	-	-
4.Undisciplined	0.678	0.375	-	-
5.Insecure	-0.382	-	0.629	-
6.Focused on present	-0.746	-	-	-
7.Foolish	-0.635	-	0.340	-0.381
8. Not sporty	-	0.822	-	-
9. Chubby	-	0.602	-	0.400
10. Dissatisfied	-	-	0.781	-
11. Unkempt	0.387	-	-	0.736
12. Thinks body is unimportant	-	0.370	-	0.702
13. Unattractive	-	-	0.571	-
14. Unpopular	-	-	0.678	-
Factot label	„Negative personality”	„Non athlete”	„Non desirable”	„Negative appearance”
Factors’ eigenvalues	2.96	2.25	2.24	1.88
Variancia%	21.17%	16.09%	16.03%	13.47%
Cronbach’s alpha	0.816	0.794	0.732	0.686

Note: Only factort loadings > 0.3 are included (Kaiser’s criterion). Cronbach alpha coefficients display the reliability of the scales

CONCLUSION

University students are an important target group for health promotion programs. Although there are many health promotion programs targeting young people's activity level we cannot experience a significant increase in it (VAN SLUIJS ET AL. 2007). Among them, beside the frequency of health risk behaviors (namely, smoking, alcohol use and binge drinking) physical inactivity also means a risk factor for the quality of life (BRASSAI ET AL. 2006).

In my recent study, results supported previous researchers since in my sample respondents did not achieve the desirable activity level. Therefore, health promotion programs targeting this population should be sought after.

It is also realized that sport clubs have a significant role in increasing the activity level. Based on this, more attention to organized sport could help university students to be more active in their free time. Competition and cups among them are a good opportunity for active lifestyle.

I found that sport has a main role in forming informal groups and communities. Intervention programs should focus on peers since most of the respondents take part in leisure time activity with their friends and classmates. In this lifetime intrinsic motivation (such as health, friends, and entertainment) are more important, than earlier (PIKÓ ET AL. 2004).

Regarding social images about physically inactive peers I found that images about physically inactive peers are quite negative, so "lazy", "not sporty" and "body is unimportant" adjectives were popular. I found that there are significant differences in prototype perception regarding gender and activity level. Structure of prototype perception is well separated by personality and appearance factors. In this study the factor analytical analyses verified that un/healthy Eater Images scale could be valid to measure physical inactivity images, but developing a complex measurement could help to understand images specially attached to physical inactivity

REFERENCE

- BRASSAI L.–PIKÓ B.–KERESZTES N.–UNGER J.B. 2006. Kockázati magatartásformák összehasonlító vizsgálata erdélyi, magyarországi és amerikai egyetemisták körében. *Erdélyi Pszichológiai Szemle*, 4: 311–326.
- FITZPATRICK KM. 1997. Fighting among America's youth: A risk and protective factors approach. *Journal of Health and Social Behavior*, 38: 131–48.
- GERRARD M.–GIBBONS F. X.–HOULIHAN A.–STOCK M.–POMERY E. 2008. A dual-process approach to health risk decision making: The prototype willingness model. *Developmental Review*, 28, 29–61.

- GERRITS J. H.–O’HARA R. E.–PIKO B. F.–GIBBONS F. X.–DE RIDDER D. T. D.–KERESZTES N.–KAMBLE S. V.–DE WIT J. B. F. 2009. Self-control, diet concern and eater prototypes influence fatty foods consumption of adolescence in three countries. *Health Education Research*, (25)6: 1031–1041.
- GIBBONS F. X.–GERRARD M. 1995. Predicting young adults’ health-risk behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69: 505–517.
- GIBBONS F. X.–GERRARD M. 1997. Health images and their effects on health behavior. = B. P. Buunk & F. X. Gibbons (Eds.), *Health, coping, and well-being* (pp. 63–94). Mahwah, NJ: Erlbaum
- GIBBONS F. X.–GERRARD M.–BLANTON H.–RUSSELLI D. 1998. Reasoned action and social reaction: Willingness and intention as independent predictors of health risk. *Journal of Personality & Social Psychology*, 74: 1164–1180.
- JOHNSTON L. D.–O’MALLEY P. M.–BACHMAN J. G. 2005. *Monitoring the future national survey result on drug use. 1975–2004, Vol. II.: College Students and adults ages 19–40*. Bethesda, Md.: National Institute on Drug Abuse, NIH Publication
- KERESZTES N.–PLUHÁR ZS.–PIKÓ B. 2003. A fizikai aktivitás gyakorisága és sportolási szokások általános iskolások körében. *Magyar Sporttudományi Szemle*, 4: 43–47.
- KERESZTES N.–PIKÓ B.–PLUHÁR Zs.–PAGE R. M. 2008. Social influences in leisure time sport activity among early adolescents. *Journal of the Royal Society for Promotion of Health*, 1: 21–25.
- KERESZTES N.–PIKÓ B.–GIBBONS F. X.–SPIELBERGER C. D. 2009. Do high and low active adolescents have different prototypes of physically active peers? *Psychological Report*, 59: 39–52.
- KRISTJANSDOTTIR G.–VILHJALMSSON R. 2001. Sociodemographic differences in patterns of sedentary and physically active behavior in older children and adolescents. *Acta Paediatrica*, 90: 429–435.
- MORAN S.–WECHSLER H.–RIGOTTI N. A. 2004. Social smoking among US college students. *Pediatrics*, 114, 1028–1034.
- MUTRIE N.–BLAMEY A. 2004. Getting the inactive implications for public health policy. *Journal of the Royal Society for Promotion of Health*, 124:16–7.
- PIKÓ B.–PLUHÁR Zs.–KERESZTES N. 2004. Külső kényszer vagy belső hajtóerő? Gyermekek és serdülők fizikai aktivitásának motivációs tényezői. *Alkalmazott Pszichológia*, 3: 40–54.
- PIKÓ B.–KERESZTES N. 2006. Physical activity, psychosocial health and life goals among youth. *Journal of Community Health*, 2: 136–145.
- PIKO B. F.–FITZPATRICK K. M. 2007. Socioeconomic status, psychosocial health and health behaviors among Hungarian adolescents. *European Journal of Public Health*, 17:353–360.
- PIKÓ B.–KERESZTES N. 2007. *Sport, lélek, egészség*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- PIKÓ B.–KERESZTES N. 2008. Sociodemographic and socioeconomic variation in leisure time physical activity in a sample of Hungarian youth. *International Journal of Public Health*, 53: 306–310.
- RIVIS A.–SHEERAN P. 2003. Social influences and the theory of planned behaviour: evidence for direct relationship between prototypes and young people’s exercise behaviour. *Psychology & Health*, 18: 567–583.
- SALLIS J. F.–OWEN N. 1999. *Physical Activity and Behavioral Medicine*. London: Sage
- TODD J.–MULAN B. 2011. Using the theory of planned behavior and prototype willingness model to target binge drinking in female undergraduate university students. *Addictive Behaviors*, 36: 980–986.

- UNGER J. B.–CRUY T.–SHAKIB S. MOCK J.–SCHIELDS A.–BAEYCONDE–GARBANATI L.–PALMER P.–CRUY J. D.–EDSALL E. W.–GRITY E. R.–GLZNN T.–JOHNSON A. C. 2003. Exploring the cultural context of tobacco use: A transdisciplinary framework. *Nicotine and Tobacco Research*, Supplement 5: 101–117.
- VAN SLUIJS E. M. F.–MCMINN A.–GRIFFIN S. J. 2007. Effectiveness of interventions to promote physical activity in children and adolescents: systematic review of controlled trials. *British Medical Journal* 335: 703–715.
- VILHJALMSSON R.–KRISTJANSDDOTTIR G. 2003. Gender differences in physical activity in older children and adolescents: The central role of organized sport. *Social Science and Medicine*, 56:363–74.
- VILHJALMSSON R.–THORLINDSSON T. 1998. Factors related to physical activity: A study of adolescents. *Social Science and Medicine*, 47:665–675.

A sportoló fiatalokról alkotott szociális képzetek

Az ülő, inaktív életmód rohamos terjedése kiemelt népegészségügyi problémaként jelenik meg, hiszen korai halálához vezet, illetve jelentős mértékben hozzájárul a különféle krónikus betegségek kialakulásához is. Az egyetemista populáció az egészségpszichológiai kutatások kiemelt célcsoportját jelenti, hiszen ebben az életkorban az egészség-magatartási szokásokat számos mediátor és moderátor tényező befolyásolja. A korábbi szakirodalomból ismeretes, hogy a szociodemográfiai háttértényezők mellett a társas hatások is jelentős mértékben befolyásolják a sportolási szokásokat. A társas hatásokon belül pedig a szociális képzetek (prototípusok) kiemelt jelentőségét számos korábbi kutatás bizonyította már.

Jelen kutatásomat 18–31 éves ($M = 21,05$ év; $S. D. = 2,38$; 53,1% fiú, 46,9% lány; válaszadási arány = 79,23) magyar és külföldi egyetemi hallgatók körében végeztem a Szegedi Tudományegyetemen ($N = 515$). A kérdőív itemei a szociodemográfiai háttér mellett kiterjedtek a sportolási szokásokra, a társas környezet aktivitási szintjére, a sportmotivációs struktúrára, az aktív és inaktív fiatalokról alkotott szociális képzetekre, a tervezett cselekvés elméletének elemeire és a prototípus/hajlandóság modelljére, a versengő attitűdre, a valakizhez való tartozás igényére, a társas összehasonlításra, a társas hálózatokra és a társas támogatásra is. Azonban ebben a tanulmányban a fizikailag inaktív fiatalokról alkotott szociális képzetekre fókuszáltam.

Az adatokat elemezve azt tapasztaltam, hogy a megkérdezett egyetemisták aktivitási szintje nem kielégítő, a sportklubok jelentős szerepet töltenek be az egyetemi hallgatók szabadidős sportolási szokásában, és többségük barátaikkal, csoporttársaikkal vesz részt szabadidős sporttevékenységben. A fizikailag inaktív fiatalokról alkotott szociális képzetük döntően negatív. A „lusta”, „nem sportos” és a „külső nem fontos” voltak a leggyakoribb jellemzők. A prototípus-ész-

lelésben szignifikáns különbségeket találtam a nemi hovatartozást és sportolói státust illetően. A prototípus-észlelés struktúrájában pedig a személyiséggel és külső megjelenéssel kapcsolatos faktorok jól elkülönültek egymástól.

Röviden elmondhatjuk, hogy a szociális képzetek megismerése segítheti a gyakorlati egészségfejlesztő munkát. Ezeknek a programoknak a meglévő szociális képzetekre való építés jelentheti az alapját.

Kulcsszavak: szociális képzetek, egyetemista fiatalok, fizikai inaktivitás, sportolási szokások, befolyásoló tényezők

Socijalne predstave o fizički neaktivnim mladima

Naglo širenje sedećeg, inaktivnog načina života se javlja kao istaknut problem u opštoj zaštiti zdravlja, pošto dovodi do prevremenog mortaliteta, odnosno u znatnoj meri doprinosi i formiranju raznih hroničnih oboljenja. Studentska populacija predstavlja istaknutu ciljnu grupu zdravstveno-psiholoških istraživanja, naime u ovoj dobi na navike zdravstvenog ponašanja utiču brojni medijatorski i moderatorski faktori. Na osnovu ranije naučne literature poznato je da pored sociodemografskih pozadinskih faktora i društvena dejstva u znatnoj meri utiču na sportske navike. Dok u sklopu društvenih dejstava istaknuti značaj socijalnih predstava (prototipa) je našao svoj dokaz u velikom broju ranijih studija.

Ovo istraživanje je sprovedeno na Univerzitetu u Segedinu u krugu mađarskih i stranih studenata (N = 515) dobi od 18–31 godine (M = 21,05 godina; S. D. = 2,38; 53,1% mladića, 46,9% devojaka, proporcija datih odgovora = 79,23). Stavke upitnika pored sociodemografske pozadine obuhvatile su i navike sportskih aktivnosti, nivo aktivnosti društvene sredine, strukturu sportske motivacije, socijalne predstave stvorene o aktivnim i neaktivnim mladima, elemente teorije planiranih radnji i model prototipa/voljnosti, takmičarski stav, potrebu za pripadanjem nekome, društveno upoređivanje, kao i društvene mreže i društvenu podršku. Međutim, u fokusu ove studije stoje socijalne predstave stvorene o fizički neaktivnim mladima.

Analiza podataka je pokazala da nivo aktivnosti ispitanih studenata nije zadovoljavajući, da sportski klubovi igraju značajnu ulogu u stvaranju navika studenata vezane za bavljenje sportom u slobodnom vremenu, i većina njih učestvuje u tim aktivnostima u društvu prijatelja i drugova iz studijske grupe. Njihova socijalna predstava stvorena o fizički neaktivnim mladima je presudno negativna. „Lenji”, „nesportski”, „spoljašnji izgled nevažan” su bile najčešće karakterizacije za njih. U opažanju prototipa su se javile signifikantne razlike što se tiče polne pripadnosti i stava prema sportu, dok u strukturi opažanja prototipa su se faktori vezani za ličnost i za spoljašnji izgled jasno razdvojili.

Ukratko se može reći da upoznavanje socijalnih predstava može da pomogne u praksi zdravstvenog razvoja. U baziranju ovih programa mogu da pomognu nadogradnje na postojeće socijalne predstave.

Ključne reči: socijalne predstave, studentska omladina, fizička neaktivnost, sportske navike, faktori

Beérkezés időpontja: 2015. január 7.

Közlésre elfogadva: 2015. január 22.

Gruber Enikő

ELTE, Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola
 eniko.gruber@gmail.com

„A SZÜLETÉS NEM KEZDETE A LÉTNEK, CSAK BIZONYOSSÁGA ANNAK, HOGY VAGYUNK”¹

“Birth is not the beginning of life, only a proof that we exist”

„Rođenje nije početak biti, već samo evidentnost toga da jesmo”

Balázs Lajos: *Sorsfordulások rítusai a székely-magyaroknál I. Szeretet fogott el a gyermek iránt. A születés szokásvilága Csíkszentdomokoson, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2013*

Balázs Lajos néprajzkutató fontos szerepet tölt be az erdélyi tudományos életben. Munkásságának sajátos vonása, hogy kutatásait kizárólag Csíkszentdomokos területén végezte, ott viszont a népi hagyomány szinte minden mozzanatát megpróbálta tetten érni. Az egyik vele készült interjúban erre azzal a magyarázattal szolgált, miszerint ő sokkal inkább a vertikális kutatás híve, vagyis többre értékeli, ha a munkát ásóval, mintha gereblyével végeznék.² Kutatási területe a születés, a házasság és a halál szokásvilága. Ezekből a témakörökből születtek meg trilógiakötetei a kilencvenes években, *Az én első tisztességes napom*. Párvalasztás és lakodalom Csíkszentdomokoson; *Menj ki én lelkem a testből*. Elmúlás és temetkezés Csíkszentdomokoson és *Szeretet fogott el a gyermek iránt*. A születés szokásvilága Csíkszentdomokoson. A Pallas-Akadémia Könyv-

BALÁZS LAJOS

Sorsfordulások rítusai
 a székely-magyaroknál I.

*Szeretet fogott el
 a gyermek iránt*

¹ Részlet Kiss Jenő *Még jöttöd várom* című verséből.

² Forrás: http://www.napkut.hu/naput_2008/2008_10/166.htm

kiadó jóvoltából 2013-ban megjelenhetett a hármaskönyv első részének bővített kiadása, melyet most részletesebben is bemutatok az olvasóknak.

Balázs Lajos könyvének *Bevezető* részében megpróbálja összegezni azokat a romániai magyar kutatásokat és publikációkat, amelyek a születés hagyományával foglalkoznak. Sajnos, arra a következtetésre kellett jutnia, hogy ezek számbeli mértéke nagyon kevés, és a meglévők közül is a legtöbb a XX. század elején íródott. Az első világháború után ugyanis az ilyen jellegű kutatások még inkább alábbhagytak. A rendszerváltást követően megalakult a Kriza János Néprajzi Társaság, melynek ösztönző tevékenysége egy kicsit megmozgatta az állóvizet, ám még ez is kevésnek bizonyult ahhoz, hogy azt a rengeteg hiányságot pótolni tudja, ami a sok-sok éves kutatómunka hiányából adódóan kialakult. Jelen kötetben a szerző, saját bevallása szerint – a születés művelődéskörét vizsgálja, és hogy ezt a mozzanatot a fókuszcsoport hogyan élte meg. Elsősorban arra keresi a választ, hogy „melyek azok a rítusok, amelyek az újszülöttet »élővé« szocializálják, amelyekkel megerősítik a születés tényét, és befogadják a közösségbe, elismerik, hogy »élő«” (24). Mindemellett fontosnak tartja azt is feltárni, hogy a csíkszentdomokosiaknál milyen magatartásformák, ideológiák párosulnak a gyermeknemzés és a gyermekszületés aktusához. A konkrét kutatás az 1985 és 1997 közötti években történt, mélyinterjúk formájában, mintegy 30 adatközlővel. A megszólaltatottak kétharmada 50 év feletti volt, de akadtak néhányan a 20–30 évesek soraiból is. A korosztály ilyen nagymértékű kiszélesítésének szükségességét az indokolta, hogy egy-egy szokásról olyan ember is nyilatkozhasson, aki még átélte, és olyan is, aki már csak hallomásból ismeri. Az idősebbek megszólaltatásának még egy nagyon fontos mozzanata volt. Tudtukon kívül ők voltak azok, akik határt húztak a régmúlt és a jelen kor szokásai között, megkönnyítve így a kutatásvezető helyzetét.

A születés folyamatát a rítusok három típusának – az elválasztó, az eltávolító és a beavató – a segítségével követhetjük végig. Az elválasztó rítusok közé tartozik mindaz, ami a fogantatás előkészítésétől a terhesség utolsó szakaszáig történik, az eltávolítók közé soroljuk magát a szülést és az újszülöttel kapcsolatos első mozzanatok (a családon belüli fogadtatás vagy a név kiválasztása), a beavató rítusok közül pedig a legfontosabb a keresztelezés.

A születés rítusainak gyökerei már a lakodalmi rítusokban fellelhetők, éppen ezért a kutatás ezt tekinti kiindulási pontnak. A lakodalom szokásrendjében jelentős helyet foglal el a fenyőfa, mely többféle jelentéstartammal is bír. Annyiira fontosnak tartják, hogy a kapura feltűzött ágakat éjszaka még vigyázzák is, ugyanis ha bármi történik velük, az rossz előjelnek számít. Általában a régi szeretőktől féltik, hiszen bevett szokás, hogy ha valaki levágja, az a menyasszony

megszégyenülését jelenti. Ugyanakkor már a szedéskor nagyon kell vigyázni az ágak hegyére, mert ha letörik, akkor az ifjú pár később nem tud együtt hálgni. A fenyőfához kapcsolódó szokások közül az ágsírató és a perec a legfontosabb. Ágsírató alkalmával a leendő ara a kapura tűzdelt ágakra hajolva, barátnői jelenlétében sírva búcsúzik a leányságától, a perec pedig a násznagy ajándéka az ifjú párnak, ami nem más, mint egy fenyőfa, kenyér nagyságú lyukas kalácson átszúrva. Mindkét szokás erősen erotikus tartalmú. A hagyományos lakodalmi ünnepség szerves részét képezik a különféle vicces játékok, mondókák, ujjjogtatók. Ezeket vizsgálva szintén felfedezhetjük az erotikus töltetet. Gondoljunk csak a *Piros alma levél nélkül, menyasszonyunk bugyi nélkül*, vagy a *Menyasszonyunk lába köze, olyan mint a hagyma töve!* bekiabálásokra. Balázs Lajos a lakodalmi ilyen jellegű megközelítése után megállapítja, hogy ez az esemény már magában hordozza a születés gondolati előkészítését. A társadalom szemében ugyanis egyfajta fordulópontot jelent, vagyis megengedetté, szinte elvárássá alakul át mindaz, ami addig a tiltott szférába tartozott.

A terhesség állapota egyfajta köztesség. Ez az az időszak, amikor mind az egyénnek a magánszférájában, mind pedig a közösség és az egyén kapcsolatában változások mennek végbe. A szerző szavaival élve: „olyan viselkedési szabályokat, tilalmakat, hagyományokat, szokásokat, hiedelmeket aktualizál, hív elő, amelyek korábban csak látenszen léteztek” (43). A vizsgálat középpontjában az állapotos asszony életmódváltozása áll. Olyan kérdésekre keresi a választ, mint: Honnan szerzett tudomást a menyecske a terhességéről? Hogyan fogadta a hírt? Hogyan fogadta a közösség? Kit avatott be először? Milyen hatással volt ez a házasetére, a kapcsolatrendszerére vagy akár a táplálkozására? A terhesség kilenc hónapjának legizgatóbb kérdése mégis az, hogy vajon mi lesz a gyermek neve. Mindenki hallott már ilyen-olyan jellegzetességekről, amely segítségével igyekeztek megjósolni a születendő gyermek fiú vagy lány voltát, de Balázs Lajos gyűjtésében rálehetünk egy-két számunkra is érdekesnek hangzó, eddig ismeretlen technikára: „A fiúgyermeknél, például, nem szeplősödik úgy meg az édesanyának az arca a terhesség alatt. A leánygyermek hordozásával legtöbbször úgy megszeplősödik, s még el es torzul. Az utóbbi időben. S mű azt figyeltük meg, hogy akkor leány lesz. S valóban úgy es lesz. Ez tapasztalat” (56), vagy „Én úgy hallottam, hogy egyik felől a nőnek, jobb felől, a fiú fogamzik, s bal felől a leány. Úgy mondták, van két petefészek, s ha jobb felől fogamzik, akkor fiú, s ha bal felől, akkor leány. De aztán a mozdulásból tájékozódtak, hogy fiú-e vagy lány” (56).

A születés pillanata az egyén számára egyfajta sorsformáló rituálé. Ez az a pillanat, amikor a figyelem az anyáról áttevődik az újszülöttre, hiszen a várt egyszerre valósággá válik, és elkezdődik a beépítés folyamata. A szülés ma-

gában hordozza a tapasztalati és a velünk született tudás együttesét. Nyomon követhető benne az adott közösség civilizáció- és művelődéstörténete. Manapság a nők már kórházban szülnek, teljes orvosi készség mellett, mégis sok a rizikófaktor. Régebben a szokásokra hagyatkozva, otthon, puritán körülmények között zajlott mindez, mégsem mondhatni, hogy sokkal rosszabb esélyekkel. Mindennek megvolt a maga praktikája, amit a több évtizedes szokásrend szentesített. A csíkszentdomokosiak körében a gyermek teremtdése, a fogantatástól a születésig, egyfajta belülről jövő szent aktus, melyért napi szinten fohászkodnak. Helyi sajátossággként említi meg a szerző, hogy más tájegységektől eltérően, itt az imán kívül semmilyen mágikus praktikát nem végeznek a szülés megkönnyítése céljából. Csupán „A jó Márjához, Szent Antalhoz s Szent Józsefhez” (62) fohászkodnak. A fejezet további részében részletesen olvashatunk nyilatkozatokat arról, hogy általában hol, miben és kinek a jelenlétében zajlott le a szülés. Számunkra, a mai kor emberének, amikor társadalmunk azt sem tudja, hogyan kímélje az állapotos asszonyt, egy kissé furcsának tűnhet, de a szülés megindulásáig szinte ugyanúgy kezelték az anyukát, mint bárki mást. Több interjúalany is említést tesz arról, hogy nem számított ritka esetnek, hogy akár a szántóföldön, munka közben indult meg a szülés folyamata. Ez az egyszerűség magára a szülés levezetésére is jellemző volt. A saját otthonukban, az általuk amúgy is használt ágyon, a családot kizárva, a bábaasszony segítségével hozták világra az új életet. „A bábasszonyt mindig hívták. Olyan pontosan járt a háború előtt, mint egy orvos. [...] Az orvosoktól tanulták a mesterséget. Négyen voltak, s mind ügyesek. A háztól, ha látták, hogy kell, futottak a bábáért. Amíg meg nem szült, senki más nem segített, s nem lehetett ott” (64). A mostanában egyre divatosabb apás szülés fel sem merülhetett abban az időben. A férfiak már csak akkor láthatták a nejüket, amikor az újszülöttet a kezében ringatta. Maga a szülés többféleképpen történhetett. „Csak hanyatt lehet szülni. De guggolva es megtörténik, mert idő sincs lefeküdni. Attól es függ, hogy bírja a fájdalmat viselni az anya. Hogyan könnyebb neki.” vagy „Nagy ruhafőző fazak víz kell, hogy érjen térdig a víz. Olyan jó langyos vízbe kell állítani, s a mellbimbókat is olyan vízzel dörzsölgetni. Szépen, szépen, hogy puhuljanak fel. Hamarabb nyílik a test attól a felmelegedéstől, s a mellbimbó se szakad bé.” vagy akár „Szültek állva es. Megkapaszkodott akár az ágy végibe, akár egy fába, amit meg tudott fogni. S valaki kifogta a gyermeket. Azt mondják könnyebb volt állva szülni. Guggolva nem lehetett szülni. Szültek még térden állva is. Most meg mind viszik el mentővel őket. Én nyolcat szültem, s mind feküdvé. Ki hogy szül, attól függött, milyen volt a felszerelése [ti. szervezete]. Van, amelyiknek szűk a teste derekban, annak nehéz a szülés” (68) – olvashatjuk a

különböző nyilatkozatokat. A szülést követően az elsődleges dolog a köldökzsinór elvágása. Erre is voltak különböző technikák. Néhol ollóval, máshol késsel vagy bicskával történt, ezek hiányában viszont sokszor csak elszakították. A bábaasszony ezután megtisztogatta és összevarrta az anyát, majd a „hasát törülközőbe varrta szorosan, azért, hogy a méh tapadjon vissza a helyire” (75). A továbbiakban választ kapunk azokra a kérdésekre, hogy: Milyen ruhát adtak az anyára szülés után? Mikor ehetett és ihatott először és mit? Szabadott-e aludnia mindjárt a szülést követően? Mi történt a tisztálkodó vizével és a ruháival?, illetve Mi történt akkor, ha valaki a mezőn szült?

A kötet az eltávolító rítusokon belül külön tárgyalja az újszülöttet körülvevő rítushálót. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy a figyelem ekkor már sokkal inkább az újszülöttre irányul, az anya pedig háttérbe szorul. A csecsemő fogadtatásának befolyásoltságát elsődlegesen a nem határozta meg. „Rendszerint a fiúnak örvendtek. Hogy legyen az apának gyermek. Annak örvendnek jobban. Én nem készültem egyikre se, se fiúra, se leánkára, mert én nem vótam gyermekszerető. Én nem, egyáltalán. Én amíg nem lett gyermekem, el nem tudtam képzelni, hogy hogy szerethetik úgy a gyermeket s miért? Mikor lett, egyszerre megváltozott a természetem. OLYAN SZERETET FOGOTT EL A GYERMEK IRÁNT!” (93). Ezen rítusháló keretei között olvashatunk az első fürdetés szokásrendjéről, az öltöztetés hagyományáról, illetve arról is, hogy hova fektették a csecsemőt. Ugyanakkor a fejezet itt egy ponton még visszakanyarodik az anyára, amikor az eltávolító rítusokon belül kitér a gyermekágyasság kérdéskörére. Olyan témákat boncolgat, miszerint hova fektették az anyát a szülést követő időszakban, mitől tiltották, mit ehetett vagy kik látogathatták. A születés kapcsán a szerző külön összegzi a rendellenes helyzeteket. Ide sorolható a halva született gyermek, a szülés közben elhunyt anya vagy esetenként mindkettő, illetve a torzszülöttek. Sokszor ugyanis bár élve jött a világra a csecsemő, de valamilyen testi vagy szellemi hiányossággal, ami idővel a közösség ellenszenvét váltotta ki. Ebből adódóan a szülők sem fogadták nagy örömmel a már születésekor megbélyegzett újszülöttet.

Csikszentdomokos évtizedekig híres volt a magas népszaporulatáról, amit több szociológiai kutatás is alátámaszt. Az 1990-es évek elején még magasabb volt a születések száma, mint az elhunytaké. Ezt azzal a néphagyománnyal magyarázzák, miszerint egy család akkor válik igazán teljes értékűvé, amikor az gyermekkel bővül. Hiszen: „Gyermek nélkül áldás sincs. Isten áldása a gyermek” (117). Ebből kifolyólag a meddőség közösségi ügy volt a faluban, ami nemcsak hogy beszédtemaként szolgált, hanem meg is vetették a nemzőképtelen személyeket. Úgy tartották, hogy a szaporodás erkölcsi és társadalmi szempont-

ból is fontos, ezért bármiféle akadályozása Isten ellen való véték. Az idősebb generációk idejében gyakori volt a tíz–tíz-egynéhány gyermek családonként, a fiatalabbak négyről-hatról számolnak be. Ezzel összhangban azonban – mint minden térségben – itt is megvoltak a sajátos házi praktikák a nemkívánatos terhességek ellen, bár ezeket magas fokú félelem kísérte. Istenfélő nép lévén, a csíkszentdomokosiak is tartottak a következményektől. Ennek ellenére azonban még az abortusztilalom idején is alkalmaztak különböző magzatelhajtó technikákat. Az eszközök és módszerek tárának tipologizálása szinte lehetetlen, megdöbbentő nyilatkozatokat hallhatott a szerző, melyet most mi is olvashatunk, de ezzel egy időben ugyanakkor érdekes is olyan információkról tudomást szerezni, melyek az akkori asszonyok leleményességének kiapadhatatlanságáról tesznek tanúbizonyságot.

A névválasztás Balázs Lajos szerint egy előkészítő mozzanat, hiszen egy jövőendő ember közösségi megjelölését készíti elő, mely által később a társadalom részévé válhat. „Az elvont, a köztudatban létező, kalendáriumi névjegyzékbe foglalt név, mellyel a születés várásában érintett egyének vagy kisközösségek jó ideig csak játszadoznak, a megszületéssel társadalmi funkciót tölt be. Akinek előkészítették, akinek választották, ahhoz azonnal hozzátapad” (169). A névválasztás azért fontos momentum, mert alapfeltétele a beavató rítusok elkezdésének. Ugyanilyen szerepe van a keresztszülők kiválasztásának is. Ha ők megvannak, akkor át lehet lépni egy új szakaszba, mely magával a keresztelezés eseményével kezdődik.

A születés folyamata a beavató rítusok által válik lezárttá. A beavatás három fontos eseményt tartalmaz. Közülük az első és legfontosabb a keresztelezés, mely a keresztény egyházba való befogadást szimbolizálja, ugyanakkor ez jelenti a társadalomba való beágyazódást is. Ettől az eseménytől kezdve a csecsemő teljes jogú tagja közösségének. Régebben, az idősebb adatközlők fiatalkorában, az újszülöttet hathetes koráig szinte mindig, kivétel nélkül megkeresztelték. Akkoriban az emberek sokkal babonásabbak voltak, és nem akarták, hogy sokáig pogány maradjon a gyermek. Manapság ez elhúzódik. Nem ritka, hogy csak két-három éves korban kerítenek rá sort. Érdekességnek tűnhet, de eleinte a keresztelező szertartáson kizárólag a keresztanyák vettek részt. Mivel sem a szülőknek, sem a férfiaknak nem volt teendőjük, így ők teljesen háttérbe szorultak. Az ő aktivizálásuk nem olyan régi keletű. „A szülők azután kezdtek el menni, hogy ez az új világ lett. Addig csak a keresztszülők mentek” (235). A keresztvíz alá is csak a keresztanya tarthatta a gyermeket, mostanában kezdett elterjedni az a szokás, hogy ezt az édesanya is végezheti. A keresztelezőről hazatérve a csecsemőt az asztal alá helyezték, vagy csak megkerülték vele az asztallábát, melynek

szimbolikus volta még inkább megerősítette a befogadás tényét. A hazaérkezés után pedig kezdetét vehette a radina. A radina Székelyföldön a keresztelő utáni lakomát jelenti, illetve azoknak az ételeknek az összességét, amiket erre a célra hordanak össze a vendégek. Korábban a keresztelő sokkal fontosabb szerepet kapott a néphagyományon belül, és a radina mellékes velejáró volt, újabban viszont ez a tendencia megfordult. Manapság akkor tűzik ki a keresztelő időpontját, ha az utána lévő lakomára megvan az anyagi keret. A szerző e két esemény összekapcsolódását az esküvő-lakodalom és a temetés-halotti tor elválaszthatatlan kettősségéhez hasonlítja.

Míg a csecsemő beavató szertartása a keresztelő, addig az anyáé a szabadulás. A terhes asszonyt ugyanis a közösség tisztátalannak tekinti, akire a szülés után különböző tilalmak vonatkoznak. Ezekről a tilalmaktól viszont egy idő után szabadulnia kell, és ez a tilalmi rendszerből való kiszabadulás a szabadulás, tisztulás néven ismert szertartás. „Legelsőben, mikor az asszony fel szabadul azt ágyból, akkor a templomba menyen. Ott oldozza fel a pap. Ugye meggyóntassa, a bűneit megbocsássa” (257). A csíkszentdomokosi asszonyok nagy részére viszont jellemző volt, hogy nem templomba mentek megtisztulni, hanem egy útszéli keresztet választottak erre a célra, és azt kerülték meg többször is imádkozás közben. Ezt a változatot leginkább azért preferálták, mert ingyenes volt. Bár hivatalosan a pap sem kért pénzt érte, de illetett különböző ajándékokat vinni cserébe.

A három rítus részletes elemzése után a szerző külön-külön foglalkozik azokkal a hiedelmekkel, melyek szervesen hozzájuk kapcsolódnak. Az elválasztás hiedelmeinél először a nemzés, majd a magzatvédelemhez társíthatókat összegzi, külön kitérve a különböző alkati, lelki, jellembeli sérülések elleni tiltásokra, az eltávolítás hiedelmeinél a szülés, a gyermekágy, a gyermekálmom és az anyatej kérdéskörét járja végig, a beavatásnál pedig a keresztelés hiedelmvilágát.

A könyv utolsó részében a leányanyaság és a szerelemgyerek jelentéstartamának vizsgálata következik, a hagyományellenesség szimbólumaként. Balázs Lajos nagyon szépen kifejti: „Törvényszerű, hogy ahol szabály van, ahol intelmek és tiltások szabályozzák az életet, ott szabályszegők és szabályszegések is előfordulnak” (337). Ennek értelmében a születés szokásrendjében is jelen vannak a szankciókkal mit sem törődő egyének, és előfordul a hagyományokkal ellentétes magatartásforma. Így lesznek megesett lányok és zabigyerek. Esetükben is ugyanazokat a kérdéscsoportokat vizsgálja a szerző, melyeket a hagyományos családmodellbe született gyermekeknél. A leányanya esetében pedig arra kíváncsi, hogy a későbbiekben hogyan tudott beilleszkedni a falu

közösségi életébe. Talált-e magának férjet, és ha igen, az hogyan fogadta a gyermeket? A férj a nevére vette-e őt? A falu mit szólt mindehhez? Ez ugyanis minden nő életében egyfajta mérce.

A születéssel kapcsolatos történetek és szokások hagyományát két kapcsolatrendszer kivizsgálásával zárja a kötet. A szerző fontosnak tartja tisztázni, hogy milyen viszony alakulhatott ki a születendő gyermek és a keresztszülei, illetve a szülők és a keresztszülők között. Egy kapcsolat hosszú távú fenntartása érdekében ugyanis nagyon is releváns, hogy mennyire engedik közel magukat egymáshoz. Vannak írott és íratlan szabályok, melyek betartása elengedhetetlen egy zárt közösségben az egyén megítélése szempontjából.

Balázs Lajos könyve a mély rétegekig lenyúlva teszi vizsgálódása középpontjába a születést és az azt körülvevő hagyományokat. Egy faluközösség szokásrendjével alátámasztva próbálja megmagyarázni az emberi sorsfordulók talán legfontosabbjának a szerepét az egyén és az őt körülvevő tágabb csoport viszonyának alakulásában. Számunkra, a XXI. század embere számára, sok esetben túl archaikusnak tűnik egy-egy rítus, viszont el kell ismernünk, hogy közösségépítő szerepe folytán nem lehet eléggé felmagasztalni. A kötetért éppen ezért nemcsak a néprajztudománynak, hanem nekünk, laikusoknak is hálnak kell lennünk, hiszen ráébredt bennünket arra, hogy az egyszerű hétköznapi történetek is mély tartalmakat hordoznak magukban.

Tóth I. János

... Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Filozófiai Tanszék
 ... jtoth@phil.u-szeged.hu

AZ EMBER RANGJÁRÓL

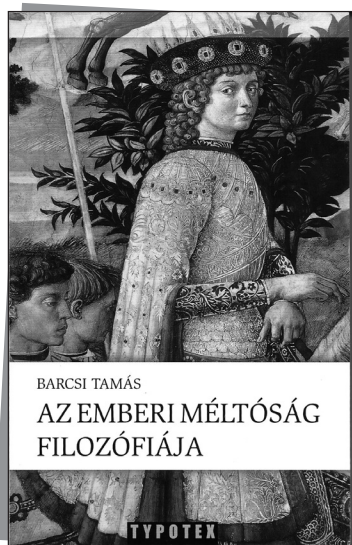
On the Rank of Man

O rangu čoveka

Barcsi Tamás: *Az emberi méltóság filozófiája*. Typotex, Budapest, 2013

A fejlett, humanista világ egyik központi értéke az emberi méltóság tisztelete és védelme. Mindazokban, akik elismerik a másik ember méltóságát (rangját, nemességét, státusát, „súlyát”) fel sem merülhet, hogy a másik embert pusztán dologként, akaratuk tárgyaként használják. Tehát az emberi méltóság tisztelete összeegyeztethetetlen az ember kiirtásával, rabszolgasorban való tartásával, kínzásával vagy éppen hátrányos megkülönböztetésével történjen az nemi, etnikai vagy faji alapon. Az emberi méltóság egy normatív határ, ami az emberrel morálisan megtehető cselekvések határát jelöli ki. Ezért joggal vélelmezzük, hogy a humánus (civilizált) és a barbár közösségek között az egyik legfontosabb különbség éppen az emberi méltóság védelme és tisztelete.

A II. világháború után számos olyan nemzetközi jogi dokumentum született, amely deklarálta az emberi méltóság tiszteletét. Az *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának* preambulumban megfogalmazódik: „az emberiség családja minden egyes tagja méltóságának, valamint egyenlő és elidegeníthetetlen jogainak elismerése alkotja a szabadság, az igazság és a béke alapját a világon”, továbbá az 1. cikk szerint: „Minden emberi lény szabadon születik és egyenlő méltósága és joga van.”

A Német Szövetségi Köztársaság (1949-ben született) Alaptörvényének 1. cikkében ezt találjuk: „Az emberi méltóság sérthetetlen, valamennyi közhatalmi szerv köteles azt tiszteletben tartani és védelmezni.” A korábbi (1949) magyar alkotmány és a jelenleg hatályos alaptörvény is több helyen hivatkozik az emberi méltóságra. „Az emberi méltóság sérthetetlen” (II. cikk). Vannak olyan fejlett országok, ahol az alapvető dokumentumok (pl. az amerikai Függetlenségi Nyilatkozat vagy az Amerikai Alkotmány) a méltóság fogalmát explicit módon nem tartalmazzák, ugyanakkor számos olyan értéket (szabadság, egyenlőség, önrendelkezés, állami beavatkozás korlátozása) tartalmaznak, amelyek betartása szintén biztosítja az emberi méltóság védelmét.

Annak ellenére, hogy az alapidokumentumok többnyire axiomatikusan tételezik az emberi méltóság tiszteletét, ennek az eszmének a filozófiai megalapozása és értelmezése korántsem nyilvánvaló. Balázs Zoltán (2004) például mellett érvel, hogy az *emberi méltóság fogalmát el kell vetnünk*, mert nem létezik egy olyan egyenlően elosztott és egyenlő mértékben birtokolt emberi tulajdonság, amely ezt a fogalmat megalapozhatná. Ezért senkinek sem jár az automatikus tisztelet; továbbá joggal tehetünk különbséget értékes és értéktelen emberek között.

Ezzel szemben Barcsi Tamás: *Az emberi méltóság filozófiája* című munkájában *a priori* módon tételezi, hogy a méltóság fogalma filozófiailag is megalapozható és értelmezhető. S a kérdés csak az, hogy a különböző értelmezések ezt milyen mértékben hordozzák és fejezik ki. Monográfiájában (415 oldal, 555 lábjegyzet) Barcsi a következő témákat vizsgálja: a méltóság filozófiatörténeti áttekintése; a méltóság és a jog viszonya; az értékcorlátos diskurzusetikára épülő (saját) méltóság koncepció lehetősége; tematikus kérdések. Bár egy jó bevezetés és befejezés, valamint egy részletes tartalomjegyzék segíti az olvasó eligazodását, de még így is hiányzik a könyv végéről egy alapos név- és tárgymutató. A pécsi filozófus munkásságában központi szerepet játszik az emberi méltóság problémája, ahogy azt az idézett publikációi is mutatják.

(*Eszmetörténeti áttekintés*) Minden kérdést, így a méltóság kérdését is lehet vizsgálni tisztán kronológiai vagy tisztán tematikusan, és persze e két véglet között számtalan átmenet is lehetséges. Álláspontom szerint a szerző egy szerencsés középutat talált a kronológiai és a tematikus megközelítés között. A filozófiatörténeti áttekintés (II. rész 23–221. o. és III. rész 225–281. o.) egy laza kronológiai sorrendet követ, amely lehetőséget ad egyrészt a főbb álláspontok bemutatására, másrészt az összetartozó álláspontoknak az egységes elemzésére. Ezekben a részekben a szerző széles körű áttekintést nyújt a különböző méltóságkonceptiókról Cicerótól Rortyig. Az elemzés folyamatosan vizsgálja a méltóságnak mint érdemnek a leíró fogalmát, a méltósághoz való jog normatív kategóriáját, valamint az emberi nem „absztrakt” és az egyes emberek „konkrét” méltóságának a viszonyát. A szerző nemcsak jól ismeri a felmerült nézetek és interpretációk sokaságát, hanem azokat képes olvasmányosan is összefoglalni

és bemutatni. A különböző tradíciókhoz tartozó szerzők nézeteinek értelmezésekor Barcsi minden esetben felvázolja azt az elméleti háttérrel is, amelyben az emberi méltóság fogalma megjelent.

Az emberi természetre alapozott méltóság (II/A 23–90. o.). Ebben a fejezetben a szerző különböző irányzatokat (sztoá, kereszténység, reneszánsz, újkor, evolucionista és nem evolucionista antropológiák) tárgyal. Ezen irányzatok közös sajátossága, hogy az emberi természetben van egy olyan *tulajdonság vagy minőség* (ész, isten képmása, moralitás), amellyel csak az ember rendelkezik.

Cicerót elemezve írja, hogy „*egy bizonyos tisztelet minden embernek, ember voltából adódóan, kijár*, mivel mindenkit jellemez az észhasználat képessége” (29). „A keresztény teológia hangsúlyozza Isten és ember különleges kapcsolatát, illetve az ember megkülönböztetett helyét a teremtés rendjében. *Az embert isten saját képmására alkotta*” (35). A reneszánsz időszak a régi identitások megkérdőjelezésével és az új identitások keresésével jár együtt. Shakespeare művében „Richárd gonosz embernek választja magát: »Úgy döntöttem, gazember leszek.« Richárd király akar lenni, s ennek érdekében a legerkölcstelenebb tettet is képes végrehajtani. Állativá válik a hatalom elérése érdekében, *lemond istenképűsége megvalósításáról*” (53). Descartes szerint „méltóságot a szellemi szubsztancia kölcsönöz az embernek, az emberi test gépezete csak bonyolultságában különbözik az állattól” (57). Darwin elméletét elemezve Barcsi hangsúlyozza, hogy „*az ember értelmi képességei és erkölcsi tulajdonságai is az evolúció termékei*” (64); továbbá, hogy a darwinizmus alapján „*nem beszélhetünk az ember metafizikai különállásáról*”, ugyanakkor „*az elmélet alkalmas az emberi faj egységének az alátámasztására is*” (64).

Az ember „különállását” és kitüntetettségét tételező antropológiai koncepciók (77–90) keretében Barcsi magas szinten tárgyalja Schelert, Fukuyamát, Lewontint és Gehlent. „Scheler, bár nem veti el teljesen az evolúció tanát, rámutat, hogy az ember lényegének a megragadására nem alkalma, mert ez más minőség, mint az élet. Scheler az embert emberré tevő tényezőt szellemnek nevezi” (83). „Francis Fukuyama, kortárs politikai gondolkodó *X tényezőnek* nevezi azt az emberi jellemzőt, ami *az embert emberré teszi*. Régebben nem tekintettek minden embert egyenlőnek. [...] *Manapság az X-tényező »rikító vörös határvonalaként« veszi körül az emberi faj egészét*, és akik a vonalon belül vannak, mind egyenlő mértékben jogosultak a tiszteletre, míg a vonalon kívül állók csekélyebb »méltósággal« rendelkeznek. [...] Fukuyama a következő értelemben használja az emberi természet kifejezést: az emberi természet *az emberi fajra jellemző, inkább genetikai, mint környezeti tényezőkre visszavezethető viselkedések, tulajdonságok összessége*” (83–85).

– *Kanti tradíció* (II/B 91–144). Itt egy kiváló és elmélyült elemzés olvasható a kanti etikáról, s ráadásul ez az elemzés ügyesen koncentrál a méltóság fogalmára is. „Az ember Kant számára kettős természetű, épp annyira érzéki, mint értelmi lény – méltósága viszont kizárólag értelmességétől függ” (95). „Az

emberiség méltósága tehát – mutat rá Kant – abban a képességében rejlik, hogy általános törvényhozó tud lenni, ámbar csak azzal a feltétellel, hogy egyúttal alá is van vetve ugyanennek a törvényhozásnak” (100). „Thomas Hill a tisztelet két fogalmát különbözteti meg. Tisztelhetünk valakit érdemei miatt, ugyanakkor valamiféle tisztelet kijár minden embernek, hiszen a humanitás, az emberként való létezés olyan erkölcsi minőség, amelyet mindenképpen el kell ismernünk” (108). Rawls elemezve (112–123) a méltóság fogalma csak annyiban említődik meg, hogy „az első elv, az ún. szabadság-elv az emberi méltóságból következő egyenlő szabadság követelményét mondja ki” (121). A diskurzusetikát (Apel, Habermas) mint a kanti tradíciót újragondoló morálfilozófiát (124–144) elemzi. A kettő között a legfontosabb különbség, hogy az érvényes normák nem az egyén által elvégzett általánosításon (kategorikus imperativuson), hanem az egymást kölcsönösen elismerő felek érvelő vitájában elért konszenzusán alapulnak. Apelt követve a szerző részletesen vizsgálja, hogy ebben a tradícióban levezetjük vagy tételezzük egymás kölcsönös tiszteletét (125).

– *Hegel és az elismerés elmélete (II/C 145–181)*. Hegel a kölcsönös elismerés három stádiumát különbözteti meg. Az első stádium a *család*hoz kapcsolódik, ahol az individuumok kölcsönösen mint egymást szerető lények ismerik el egymást. A második stádium a *polgári társadalom*hoz kapcsolódik, ahol az emberek legitim tulajdonosi igények hordozóiként, olyan személyekként ismerik el egymást, akik a szabadság formális joga alapján követik saját érdekeiket. A harmadik stádium az állam szférájában valósul meg, s a társadalom tagjainak szolidáris viszonyaira vonatkozik. Majd Barcsi a kortárs elismerésemélet jeles képviselőinek (Honneth, Taylor, Habermas és Fraser) koncepcióit tárgyalja kiválóan.

– *Az emberi méltóság tiszteletének jogi értelmezése (II/D 182–221)*. Ez a fejezet egyrészt tartalmazza a méltósághoz kapcsolódó természetjogi érveléseket, s mint ilyen fontos része a téma filozófiatörténeti áttekintésének, másrészt foglalkozik a méltóság és a különböző jogrendszerek viszonyaival, s ez utóbbi téma pedig jogfilozófia elméleti kérdéseire vezet. „Az alapvető jogok hierarchiájának élén az emberi méltósághoz való jog áll” (209). *Az emberi méltósághoz és élethez való jog* az alapjogi hierarchia legmagasabb fokán álló, az ember jogi státusát kifejező, abszolút, tehát *korlátozhatatlan szubszidiárius alapjog, »anyajog«*” (212–213). Az „anyajog” jelleg egyrészt azt jelenti, hogy az emberi méltósághoz való jogból *számos további jog vezethető le*; másrészt azt, hogy az emberi méltóság a jogban egy olyan alapjog, amelyet lehetetlen megalapozni a jog keretein belül, s ezért normatív módon kell tételezni.

– *Filozófiai kétségek az emberi méltóság fogalmával kapcsolatban (III. rész, 224–281)*. Itt Barcsi „az ember értelmezésével, az általános emberi tulajdonságokra alapozott etikákkal, az emberi méltóság fogalmával és a hagyományos antropocentrikus erkölcsi felfogásokkal kapcsolatos filozófiai kétségeket” veszi sorra, számos szerzőt (Nietzsche, Sartre, Heidegger) érintve. Szerencsére néhány szerző méltóságkonceptióját Barcsi behatóbban is elemzi pl. MacIntyre

(235–245), Rorty (246–255), Kekes (256–263). A bemutatás mellett azonban hiányolom ezen szerzők kritikáját. Szintén itt tárgyalja a hagyományos antropocentrizmust meghaladó állatfelszabadtatást. „Singer *támadja az emberi méltóság doktrínáját*, az embereket *fajsovinizmussal (szpécieszizmussal)* vádolja, és a benthami utilitarizmus – amely az öröm és a fájdalom érzésének képességét tartja az erkölcsi figyelembevétel alapjának – logikáját követve azt állítja: a magasabb rendű állatokat, amelyek szintén rendelkeznek ezekkel a képességekkel, az emberrel azonos módon kell megítélni” (275). Barcsi szerint bár Bentham és Singer tágítani akarják az erkölcsi szempontból figyelembe veendő élőlények körét, de elméletük ennek szűkítésére is lehetőséget ad.

Az emberi méltóság és a diskurzusetika. A IV/A részben (285–317) Barcsi saját koncepciójának egy ún. *érték-korlátos diskurzusetika* felvázolására tesz kísérletet. Először Habermast idézi, aki szerint a cselekvő felek minden beszédaktusban *egyetemes érvényességi igényeket* jelentenek be. Ezek az igények az *érthetőségre*, a *hitelességre*, az *igazságra* és a *normatív helyességre* vonatkoznak. Az igények bejelentésével együtt azt a kötelezettséget is vállalják a felek, hogy képesek ezeknek az igényeknek megfelelni. Habermas kiemeli az *univerzális és diskurzusetikai alapelvet*. Az előbbi szerint „minden érvényes norma meg kell, hogy feleljen annak a feltételnek, hogy minden érintett elfogadhassa azokat a következményeket és mellékhatásokat, amelyek mindenkor általános követéséből – előre láthatólag – minden egyes személy érdekeinek kielégítése szempontjából adódnak.” Az utóbbi szerint pedig „egy norma csak akkor tarthat számot érvényességre, ha minden, általa – feltehetően – érintett személy egy gyakorlati vita résztvevőjeként egyetértésre jut (vagy jutna) abban, hogy érvényes” (287).

Ezután a szerző a habermasi diskurzusetikát mint kognitív, univerzális és formális etikát két materiális elem, illetve korlát bevezetésével módosítja. Az első érték-korlátot az emberi méltóságelvnek nevezi. „*A morális diskurzusok elsődleges érték-korlátját az emberi személy méltóságának tisztelete jelenti. Az emberi személy létezéséből adódóan önértékkel rendelkezik, ebből következően alapvető érdeke, hogy életének »szentségét«, lehető legkiterjedtebb szabadságát, egyedi személyiségét más személyekével egyenlő módon tiszteljék.* Tekintetbe kell vennünk a morálról folytatott vita során egy másodlagos érték-korlátot is: *Az emberi személyek és közösségek kötelesek figyelembe venni tevékenységük során az emberi civilizáció fennmaradásának és a természeti értékek megóvásának követelményét*” (289).

Egyrésztől persze ezeknek az érték-korlátoknak a tartalmát nehéz lenne vitatni, másrészt joggal merülhet fel az olvasóban, hogy ezek az önkényes korlátok ellentétben állnak a szabad diskurzus természetével. Továbbá, véleményem szerint, a két érték-korlát között is jelentős különbség van. Az első érték-korlát ugyanis vagy általában a diskurzus előfeltételét jelenti, vagy az idealizált személyek könnyen belátják ennek szükségességét. Akármelyik eset is áll fenn, szükségtelen külön tételezni. A második érték-korlát belátása azonban egyáltalán

nem triviális. Ezt jól mutatja, hogy ezek megfogalmazására is csak a 20. században került sor Potter, Jonas és Rolston munkásságban. „*Cselekedj úgy, hogy cselekvésed hatásai összeegyeztethetők legyenek a valódi emberi élet földi fennmaradásával*” (JONAS 1984: 11). Magam részéről teljes mértékben osztozok a szerzőnek a törekvésével, hogy a civilizáció fennmaradásának a kérdését emeljük be a moralitás és azon belül a méltóság témakörébe. Ennek érdekében Barcsi fontos megkülönböztetéseket vezet be: az emberi személyek *konkrét abszolút önértéket* képviselnek, míg az emberi civilizáció fennmaradása *absztrakt abszolút önértéknek minősül*, továbbá a természeti létezők relatív önértékkel rendelkeznek, amely szintén lehet konkrét (pl. egy magasabb rendű állat) vagy absztrakt (pl. a fajdiverzitás) (308–309).

A következő fejezetében (IV/B 318–398) a szerző az emberi méltóság tiszteletéhez kapcsolódó tematikus kérdéseket vizsgálja, úgy mint a személy problémája, életének kezdete és vége, szentsége, szabadsága. Ezen problémák jól értelmezhetők a méltóság dimenziójában is. Például az abortusz megengedhetőségével kapcsolatban az a legfőbb kérdés, hogy a méhmagzat esetében beszélhetünk-e emberi méltóságról, tehát személynek tekintjük-e? Érdekes, hogy az eutanázia esetében mindkét oldal hivatkozik az emberi méltóságra. A különböző humán biotechnológiai eljárások esetében is központi szerepet kap az emberi méltóság kérdése.

Érdekes, hogy a könyv bevezetésében és befejezésében a fókusz némileg különbözik. A bevezetésben a hangsúly a méltóság kettős felfogásán: a „faj természetes azonosságának a tudata” és az idegen dehumanizálása, azaz a humanizmus és a barbárság különbségén van. Ezzel szemben a „záró gondolatok” a méltóság és a demokrácia közötti összefüggést emelik ki. Összességében Barcsi Tamás könyvének legnagyobb erénye a méltóság részletes és szinte teljes esztörténeti áttekintése; továbbá számos tematikus kérdésről, beleértve a méltóság jogi aspektusait is, kitűnő áttekintést kap az olvasó. Kritikaként a kritika hiányosságait lehetne megemlíteni, azaz a szerzőnek bátrabban kellett volna élnie a kritikai összehasonlítás eszközével.

IRODALOM

- BALÁZS Zoltán 2005. *Emberi méltóság*. Jogelméleti Szemle, 2005/4.
 BARCSI Tamás 2005. *A gondoskodó lény*. Az emberi méltóság egy lehetséges megközelítéséről. PoLiSz, 2005. szeptember.
 BARCSI Tamás 2005. *Az ember méltósága*. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő-Gödöllő
 BARCSI Tamás 2006. *Gondolatok a méltóságról*. Jogelméleti Szemle, 2006/1.
 Hans JONAS 1984. The Imperative of Responsibility – In Search of an Ethics for the Technological Age, 1984, The University of Chicago Press, Chicago
 Tamás BARCSI 2008. *Human Dignity Problems in the Beginning of the 21st Century. Ethno-Kulturelle Begegnungen in Mittel- und Osteuropa* Hrsg. Erika Hammer, László Kupa, Verlag Dr. Kovač, Hamburg

Barcsi Tamás

... Pécsi Tudományegyetem, Egészségtudományi Kar
... barcsi48@gmail.com

INTENZÍV PÁLYAKEZDÉS

*Intensive Start of Career**Intenzivan početak profesionalnog puta*Bogár Lajos: *Intenzív. Egy pályakezdés esetfantáziái.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 2013

Bogár Lajos *Intenzív. Egy pályakezdés esetfantáziái* című könyve – amely műfaját tekintve leginkább tanregénynek nevezhető – egy rezidens orvosnő, Nádor Ingrid intenzív osztályon eltöltött első hónapjait, a pályakezdés meglehetősen nehéz időszakának szakmai és emberi problémáit mutatja be. A több évtizedes orvosi tapasztalattal rendelkező szerzőnek – a PTE ÁOK Aneszteziológiai és Intenzív Terápiás Intézet igazgató professzorának – természetes közege az a világ, amelyet ábrázol, így hiteles, pontos képet kaphatunk az intenzív betegellátás során előforduló mindennapos küzdelmekről, a súlyos állapotú betegek gyógyításának dilemma-helyzeteiről. Bogár Lajos fontosnak tartja a orvosok és a fiatal kollégák felkészítését az aneszteziológiai és intenzív terápiás orvoslásra oly módon is, hogy szakmailag igényesen, de mégis olvasmányosan feldolgozott, tanulságos eseteket gyűjt kötetbe. Ezt tette előző, ismeretterjesztőnek szánt, *Érzéstelenítés* című művében is: ebben különálló történeteket találhatunk a műtéti érzéstelenítés problematikus helyzeteiről.

A most megjelent könyvről az előbbi jellemzők – szakmai megalapozottság, figyelemfenntartó módon bemutatott esetek –, szintén elmondhatók. A regényforma jelenti az új elemet, amelyet a szerző feltehe-

tően azért választott, hogy írása egy tágabb olvasóközönséghez is eljusson, a szakmában tevékenykedőkön túl az érdeklődő laikusok figyelmét is felkeltse. Bogár Lajos műve valóban ajánlható az orvosi hivatás kulisszatitkai iránt érdeklődő nagyközönségnek is, mert a felvetődő kérdések lényegét bárki megértheti. Ugyanakkor az adott területen jártas olvasó sem bukkanhat olyan tévedésekre, amelyek számos, kórházban játszódo regényben (vagy tévésorozatban) előfordulnak. A szakmai alaposságból adódóan a laikus befogadónak olykor kihívást jelent megérteni a szöveget, bizonyos orvosi részletek ismertetésénél talán el is akad, de ezek a leírások az esetek alapproblémáinak, etikai, emberi vonatkozásainak átlátását nem befolyásolják. A szöveg többnyire jól megfelel mind a szakmai precizitás, mind az olvashatósság követelményeinek, néhány esetben érezhető csak, hogy az előbbi egyértelműen az utóbbi kárára érvényesül. Ilyen kivételnek tekinthető a *Mint a tudó a fazékból* című fejezet, amely a főhősnő, Ingrid által egy meghatározott témában áttanulmányozott esetleírásokat ismerteti.

A könyv műfaja ugyan regény, de a tudásátadás, az intenzív ellátás és tágabb értelemben az orvoslás dilemmáinak tematizálása volt a szerző felvállalt célja, és nem egy szépirodalmi alkotás létrehozása. Ennek ellenére Bogár olyan regényvilágot teremt, amelyben a helyzetek hitelességén túl a karakterek is „életteliek”, nem papírfigurák: a rossz modorú, de jó szakember és elhivatott pedagógus Körömi főorvos, a segítőkész Szírai adjunktusnő, a kötözködő Deres doktornő, Solymos, a megértő osztályvezető főorvos, a rezidens és ápoló szereplők mind jól eltalált karakterek. Ingrid figurája viszont erősen idealisztikus: a fiatal lány a hétvégéit is tanulással tölti, és szinte minden gondolata a szakmája körül forog. Mondhatjuk ugyan, hogy egy ilyen nehéz hivatás esetében ez így van jól, de akkor is inkább az ideális rezidenszt ábrázolja a szerző. Ingridnek vannak kétségei választott szakmájával kapcsolatban a kezdeti nehézségek miatt, és nem szándékos hibákat is elkövet, de tisztességes, empatikus, tanulékony kezdő orvos. A magánéleti szál nem hangsúlyos a történetben, de azért megjelenik a szerelem is, egy szellemesen és kissé ironikusan megírt fordulatnak köszönhetően.

A főhősnő számos problémás és legtöbbször gyors döntést igénylő esettel találkozik pályája kezdetén, ezek nagy részének inkább szemlélője, néhányak tevőleges résztvevője. Ezek a történetek számos etikai tanulsággal szolgálnak, és egyértelművé válik az olvasó számára, hogy a legfontosabb bioetikai elvek betartása („Az autonómia tisztelete”, „Ne árts!”), „Jótékonyág”, „Igazságosság”) a mindennapos gyakorlatban cseppet sem jelent könnyű feladatot. Többek között azért nem, mert a konkrét problémák sokszor olyan helyzetek elé állítják az intenzív osztályon dolgozókat, amelyekben az absztrakt elvek nem nyújtanak egyértelmű kiindulópontot a cselekvés mikéntjére vonatkozóan. Számos esetben ütköznek egymással az említett elvek, és ezek feloldása nem egyszerű feladat: pl. amikor a nyilvánvalóan gyógyíthatatlan beteget újraélesztik, vagy

életmentő műtétet hajtanak végre a betegen, azért, hogy még pár órát éljen az intenzív osztályon. Itt nyilvánvalóan a jótékonyosság elve, az ellátási kötelezettség ütközhet az autonómia, illetve az emberi méltóság tiszteletben tartásának elvével. Mikor tisztelik jobban a beteget: ha reménytelen helyzetben megkezdik a reanimációt, vagy ha hagyják békében meghalni? Mivel a beteg akaratát az esetek többségében nem ismerik, mindkét eljárás mellett lehet érvelni. Bioetikai gondolkodók állítják, hogy a „túlterápia”, a mindenáron való életben tartás lehetetlenné teszi az emberhez méltó halált. A legnagyobb gond, hogy kultúránkban tabuizáljuk a halállal, meghalással kapcsolatos kérdéseket, olykor a súlyos állapotú, de még tudatuknál lévő betegekkel sem tisztázzák az orvosok és a hozzátartozók a felmerülő lehetőségekkel kapcsolatos felfogásukat, döntéseiket. A történet Solymos főorvosa az *Újraélesztés, újraalvás* című fejezetben a következőket jegyzi meg: „Súlyosan mulasztunk, ha a beteget nem kérdezzük meg arról, hogy miként képzei az életének a végét, reanimációval, vagy anélkül. Ennek a kultúrája még hiányzik a gyakorlatunkból” (225). Magyarországon ugyan az életfenntartó és életmentő eszközök elutasíthatók teljes bizonyító erejű magánokiratban, azonban ha valaki arról nyilatkozna, hogy mi történjen vele akkor, amikor már nem lesz akaratnyilvánításra képes állapotban (ez az ún. élő végrendelet, living will), tehát pl. el akarja utasítani az újraélesztést, ezt már csak közjegyzői okiratban teheti meg. Az e tekintetben megvalósuló túlzott jogi szigorúság is az ilyen rendelkezések megtétele ellen hat. A halálhoz való viszony újragondolásának fontosságáról számos írás született, ezek egy része a gyakorlat kisebb-nagyobb mértékű átalakításához is hozzájárult: kiemelendő Elisabeth Kübler-Ross, illetve Cicely Saunders munkássága, a hospice-mozgalom létrejötte. Magyarországon Polcz Alaine és Bitó László neve említhető többek között, az előbbi a hospice-szemlélet nagy hatású képviselője volt, Bitó pedig a közelmúltban dolgozta ki az ún. eutélia-szemléletet. De Bogár Lajos írása is hozzásegíthet bennünket ahhoz, hogy átgondoljuk az életvégi döntésekkel kapcsolatos dilemmákat, és megfelelő megoldási lehetőségeket találjunk.

Napjainkban is sokan fordulnak betegjogi képviselőhöz a tájékoztatáshoz való jog megsértése, illetve általában a nem megfelelő kommunikáció miatt. Bár az egészségügyi ellátásra korábban jellemző paternalisztikus szemléletet egyre inkább felváltja az autonómia tiszteletéből levezethető „tájékozott beleegyezés” elvének gyakorlati megvalósulása, azért még vannak teendők ezen a téren. Az *Intenzív* című könyv is kiemeli a szakszerű és teljes körű tájékoztatáson alapuló kommunikáció fontosságát az orvos – beteg, illetve orvos – hozzátartozó kapcsolatban. Időnként a betegek, vagy éppen a hozzátartozók tanúsítanak olyan viselkedést a helyzet feszültsége miatt – verbális agresszió, fenyegetés –, amelynek megfelelő kezelése kihívást jelent az orvosok és az ápolók számára. Az egyik, több fejezetben felbukkanó történet egy komplikált esetű betegről szól, aki a későn elvégzett orvosi beavatkozás következményeként kómába esett. Ing-

ridnek a hozzátartozók dühével, fenyegetőzésével kell szembenéznie, és igen csak kérdéses, hogy jól kezeli-e ezt az őt pszichésen megviselő helyzetet (nem tesz jelentést a zaklatásról). Bár a történetben végül minden jóra fordul, azért a valós gyakorlatban jobb, ha ilyen esetben az (akárcsak verbális) agresszió áldozata hivatalos úton kér segítséget. A megfelelő kommunikáció az egészségügyi dolgozók között is alapvető elvárás (orvos – orvos, orvos – ápoló), egy intenzív osztályon különösen nagy problémákat okozhat, ha nincs így. A regény Körömi főorvosa feltételezi, hogy a fiatal ápoló tisztában van a betegnek rendelt kálium-klorid adagolási szabályaival, ezért erre külön nem hívja fel a figyelmét, és az ápoló sem kérdez meg erről senkit. Ez a kommunikációs zavar kis híján egy beteg életébe kerül. A „Ne árts!” elv ehhez hasonló téves feltételezések miatt gyakran sérülhet, de a nem kellő alaposággal elvégzett, „rutin-beavatkozások” esetén is: a *Vér és levegő* című fejezet központi problémája, hogy az egyik rezidens orvos nem az előírásoknak megfelelően, fekvő helyzetben távolítja el a betegből a high flow kanült, ennek következményeként légembólia és életveszélyes állapot alakul ki. Egy másik eset kapcsán idézi fel magában Ingrid Körömi főorvos szavait, aki hangsúlyozta, hogy az intenzív osztályos reanimációkat szinte mindig ellátási hibák előzik meg, hiszen a folyamatos gépi megfigyeléssel pontosan beazonosíthatók a keringés-összeomlás előjelei, így a szívmeál-lások többsége megelőzhető. Követendő az a szemlélet, amelyet e képzeletbeli intenzív osztályon alkalmaznak: nem a hibát elkövető kolléga mindenáron való megbüntetése, megalázása a cél, egy fegyelmi vizsgálatnak inkább a problémák feltárását kell szolgálnia, hogy mindenki tanuljon az esetből, és ne forduljon elő többet az adott tévedés, hanyagság. Főként, mert a „Ne árts!” elv sérelmét a nem megfelelő szervezés is okozhatja: „nagyon sok gyógyítási veszélyhelyzet háttérben nemcsak egyéni, hanem csoportszervezési, de akár igazgatási hibák is fellelhetőek” – állapítja meg egy helyen Solymos főorvos (87–88).

Az említetteken kívül még számos elgondolkodtató esetet dolgoz fel a könyv, illetve olyan, az egészségügy mindennapjaihoz hozzátartozó nehézségekről is szó esik, mint a munkával együtt járó stressz, a túlterheltség, az anyagi okokból plusz feladatokat vállalni kényszerülő orvosok és ápolók nehéz helyzete. Ezek egy részének megoldása, pl. az anyagi megbecsülés növelése kormányzati döntést igényel, de a lehető legjobb szakmai-emberi viszonyok megteremtése az adott intézmény vezetőinek feladata, de valamennyi munkatárson múlik, hogy kollegiális, egymást tisztelő és segítő légkör alakuljon ki egy osztályon. Ez pedig jelentősen előmozdíthatja az említett etikai elvek megvalósítását a betegellátás során. Bogár Lajos művéből megfelelő etikai-szakmai szemléletet tanulhatnak az orvostanhallgatók és a fiatal orvosok, nekik „kötelező olvasmány”, de jó szívvel ajánlható a könyv bárkinek, akit érdekel egy intenzív osztály hitelesen megírt működése, és bele akar látni egy kissé ebbe a külső szemlélő számára félelmetesnek, de legalábbis titokzatosnak tűnő világba.

Somogyvári Lajos

... Pannon Egyetem, MFTK, Tanárképző Központ, Veszprém –
... Somogyi TISZK Rudnay Gyula Középiskola, Tab
... tabilajos@gmail.com

RÖVID ÍRÁS A KORRUPCIÓRÓL

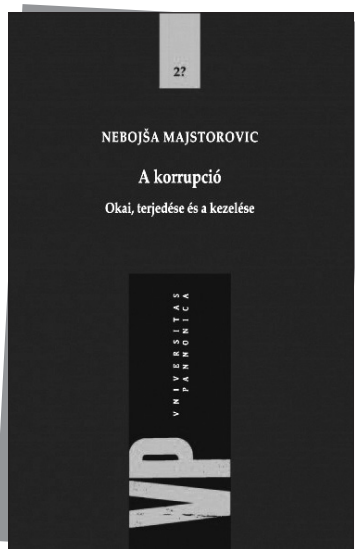
A Short Text on Corruption

Kratak spis o korupciji

Nebojša Majstorović: *A korupció. Okai, terjedése és kezelése.* Universitas Pannonica. Gondolat, Budapest, 2013

A könyv a veszprémi Pannon Egyetem által kezdeményezett Universitas Pannonica-sorozat 23. darabja. A sorozat az egyetem Modern Filológiai és Társadalomtudományi Karának sokszínűségét és egyben nyitottságát kívánja bemutatni a megjelentetett kötetekkel. Az interdiszciplinaritásra jó példa a szerb szerző korupcióról szóló könyve, amiből egyébként már jelentek meg részletek az *Iskolakultúra* 2013-as és 2014-es évfolyamában is – a fordítás munkáját Pásztor Kicsi Mária, az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Tanszékének tanára, a *Létünk* munkatársa végezte el. Nebojša Majstorović az Újvidéki Egyetem Pszichológia Tanszakán dolgozik egyetemi tanárként, doktorátusát az Ottawai Egyetemen szerezte – az önszabályozás (self orientation, más szövegekben self regulation) pszichológiai szerepéről írt munkáját, mely a belső szükségleteket és ezek megvalósulását elemzi; a kanadai egyetem 2007-ben ki is adta.

A pszichológia ebben a műben is hangsúlyos szerepet játszik. Hétköznapi értelemben a korruptiót a köztisztvisséggel, hatalommal való visszaélésként szoktuk értelmezni, mely valamilyen előny tisztességtelen megszerzé-

sére irányul. Majstorović azonban kitágítja a korrupció fogalomkörét, és olyan morális-pszichológiai döntésként mutatja be, mely szoros összefüggésben van az egyéni lélektannal és a szervezeti kultúrával. Ilyen értelemben szoros kapcsolat mutatkozik felelősség és korrumpív viselkedés között, s ez a kapcsolat helyi, nemzeti és nemzetközi szintereken egyaránt megmutatkozhat. Ha etikai síkon szemléljük a korrupciót, akkor nem csupán a fejlődés akadályának, anyagi-hatalmi haszonszerzésnek tűnhet, hanem abszolút értelemben a jó örök elvét is megsértheti, az emberek közti együttélés és kölcsönös bizalom befolyásolásával.

Számomra legtanulságosabbak azok a gondolatmenetek, ahol a szerző a korrupció kialakulásának pszichológiai mintázatával foglalkozott. Bizonyos jellemvonások ugyanis elősegíthetnek korrumpív viselkedésmódokat és döntéseket: ilyen például a machiavellisztikus beállítódás (személyek és folyamatok eszközként való felfogása), az empátia hiánya, a külső kontroll dominanciája (jutalom és büntetés függvényében való cselekvés), illetve a kognitív-morális fejlődés alacsonyabb szintje. Ha viszont ezeket tudjuk, akkor tehetünk azért, hogy egy vállalatnál dolgozó emberek (Majstorović fő kutatási területe az ipari pszichológia, így példáit is innen hozza) etikai színvonalát emeljük – különböző képzések, programok segítségével.

Két dolgot figyelhetünk meg a fenti következtetés kapcsán. Az egyik, a pszichológiai szakma érdekérvényesítő képességének megnyilvánulása – az etikai képzések természetesen jót tennének a hivatás képviselőinek –, ezt a felvetést csak üdvözölni lehet, hiszen a pszichológusokra egyre nagyobb szükség van a gazdasági, oktatási vagy akár kormányzati szervek esetében is. Másik megfigyelésem pedig a felvilágosodás örökségének szívós továbbélésére irányul: az oktatás révén jobb emberekké válhatunk, szól a könyv egyik kimondatlan előfeltevése. Természetesen a felvilágosodásnál régebbi gondolkodási hagyományról van szó itt, elég csak a görög etikára és Szókratész felvetésére utalni, miszerint a rossz a jó nem tudásából fakad. Anélkül, hogy részletekbe bocsátkoznék, annyi megállapítható, hogy ma már nem tartjuk ennyire egyértelműen lineáris, ok-okozati kapcsolatnak oktatás és a jó cselekvésének összefüggését – ez a megállapítás persze nem teszi fölöslegessé az etikai képzések megtartását, csak kritikusabb szemléletet szorgalmaz a lehetséges eredményeket illetően.

Nagyon fontos, hogy az egyéni döntéseken túllépve a szervezeti, csoport- és kapcsolatszempontú megközelítések is teret kapnak a tanulmányban, s ezzel a társadalomtudományokban rendkívül divatos hálózatkutatással teremt kapcsolatot az írás. A szakmai tudás és a korrumpív gyakorlat is kapcsolatokban alakul ki, terjed és transzformálódik, amit különböző státusok, pozíciók, klikkek és befolyásos/mintaadó személyek alakítanak. A korrupció sikere legitimálja ezeket a gyakorlatokat, rutinszerűen bejáratott cselekvési sémákat, melyek törvényesülhetnek – ezt hívja Majstorović normalizációnak. A folyamat része

a korrupció intézményesítése, a megfelelő ideológiai kontextus létrehozása, melyben a korrupció elfogadottá válik (racionalizáció), végül az új szereplők „bevezetése” a korrupció gyakorlatába (szocializáció). Első olvasásra szokatlan ez a megközelítés, mely az etikátlan tevékenységet végző személyek és csoportok motivációit magyarázza, hiszen a korrupciót általában kívülről szemléljük, és automatikusan elítéljük. Ha azonban tenni akarunk a korrupció ellen, akkor szükséges megérteni az indítékokat, a szereplők kapcsolatrendszerét, a csoportstruktúrákat és a cselekvések dinamikáját.

A megoldás a szerző szerint a korrupcióellenes pszichológiai beavatkozás – a külső kontroll megszigorítása, a szabályok betartatása nem elég; szükséges egy új, kollektív identitás megalkotása, mely a lehető leginkább megnehezíti hasonló cselekedetek elkövetését. Az új identitás kulcsszavai az etikai dilemmák tudatosítása, a felelősség és átláthatóság erősítése – ezek kialakításához a szervezeten kívüli szakértői segítség kell. A korrumpív csoport vagy intézmény rehabilitációja azonban hosszú folyamat, hiszen a korrumpálódott szervnek újra vissza kell nyernie a közösség bizalmát. A változtatás szereplői és a korrupció védelmezői közötti harc attól függ, hogy melyik fél rendelkezik több erőforrással. Nagyon fontos ponthoz értünk el itt: a korrupció leleplezése csak az első lépcsőfok, és egyáltalán nem biztosítja annak felszámolását – ez utóbbihoz hosszú, kitartó munka vezet el.

A tanulmánynál hosszabb, de könyvnél rövidebb mű (127 oldal) ideális olvasnivaló hosszú utazásokra. Megtudhatjuk belőle, hogy mi köze a pszichológusoknak a korrupcióhoz, és hányféle értelmezése létezik a mindenütt létező jelenségnek. A mű befejezése után úgy tűnik számomra, hogy a személyes érdek és a személytelen morál összeütközéséből táplálkozó korrupció állandó antropológiai jellemzője az embereknek. A korrupcióról való beszéd ezért mindenkor szükséges és megkerülhetetlen feladat.

Németh Ferenc

Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka
ferencnemet@yahoo.co.uk

A RABUL EJTETT PILLANAT BÜVÖLETÉBEN

Under the Spell of a Captured Moment

U očaranju zarobljenog trenutka

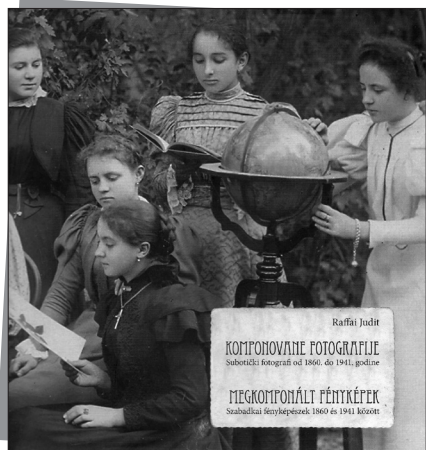
Raffai Judit: *Komponovane fotografije*. Subotički fotografi od 1860. do 1941. godine. *Megkomponált fényképek*. Szabadkai fényképészek 1860 és 1941 között. Szabadkai Városi Múzeum, Szabadka, Grafoprodukt, 2014

A fotográfia iparművészeti termék, ténykép, ha úgy tetszik. Líraibb megfogalmazásban a rabul ejtett pillanat művészete. Ennek abszurduma, egyben nagysága is abban rejlik, hogy mindössze tized- vagy századmásodperc alatt készül el, de ennek ellenére egy egész korról tanúskodik. Gyakran hitelesebben és megrázóbban, sőt sokatmondóbban, mint az írásos dokumentum. Feltéve, ha a fotóművésznek sikerül úgy „képbe hozni” valamelyik témát, hogy az, az egyszerű dokumentáláson túl, átmentse azt a jelentéstöbbletet, amely időtállóbbá teszi a felvételt.

A jó fotóhoz jó szem kell, de művészi invenció is, alkalmas nézőpont, látószög, amelyből ki lehet bontakoztatni az adott témát.

A jeles szabadkai fotográfusoknak – s erről fényképeik tanúskodnak – mindig megvolt az az adottságuk, hogy még exponálás előtt maguk előtt lássák a már kész fotót, s fel tudják mérni annak fajsúlyát, érzelmi töltetét. A régi szabadkai fényírók a maximumig ki tudták aknázni a kínálkozó fényképezési lehetőségeket, s a mindennapi élet témavariációin túl ki tudták választani a kevésbé elcsépeletet, az egyedit.

Raffai Judit kötetének már a címe is utal a korabeli fotográfusok egyik legfontosabb tulajdonságára, a készülő

fénykép aprólékos megkomponálására, amely fontos ismérve volt a szakmának, sőt felismerhető jellemzője egyik-másik jelesebb fényírónak. Azt, hogy ki hogyan üljön, álljon, vagy ki kire nézzen, maga a fotográfus határozta meg. Ő „állította be” saját meglátása, tapasztalata alapján a többszemélyes csoportokat is, hogy kedvező legyen az összhatás, illetve kifogástalan a kompozíció. Egyik-másik fényképészműterem tulajdonosa – s erről a képek is árulkodnak – valóságos színházi rendező módjára tudta elhelyezni a képen látott személyeket és tárgyakat. Így a kötet valóban indokoltan viseli a *Megkomponált fényképek* címet.

A sokszor és sokféleképpen fényképezett emberi arcok egyben emberi sorsokról is szólnak: huncut, vidám vagy aggódó életérzésekről tesznek tanúságot. A jó fotográfus – Szabadkán több is volt belőlük – az embereken keresztül látatja velünk a tájat, az arckifejezéseken keresztül a sorsot, a jobb vagy rosszabb életmódot. Döntő fontosságú volt ebben a fénykép művészi megkomponálása, a „kadrírozás”, a beállítás, amely olykor több időt is igénybe vett a műtermekben.

Manapság a fotó a vizuális kommunikáció egyik alpműfaja, amely már 19. század eleji megjelenésével fontos szociokulturális változások kiindulópontja volt. S ami ugyancsak fontos, ez az új vizuális műfaj igen jól beleágyazta magát mind a népi, mind a polgári életmódba, szokáskultúrába.

Történelmi távlatból szemlélve a fénykép a történeti Magyarországon a reformkor szülötte, a gyors, intenzív polgárosodással egyidejű, és így érthető is, hogy annak megfelelően meglegelte helyét a polgárság, később a parasztság életében is.

Gerő András megfogalmazása szerint a polgár fogalma alatt legalább három tényező együttesét értjük, hiszen az „egyszerre társadalmi helyzet, értékrend és életmód, életstílus”. Nos, ebbe az életstílusba illeszkedett bele többek között a fényképezkedés, népiesen a „veteckedés”, amely a 19. század második felétől már a polgári értékvilág elválaszthatatlan része lett. Szabadkán is, ahol a fotográfia mintegy két évtizedet késett első magyarországi megjelenéséhez képest.

Raffai Judit hozzáértően összeválogatott képanyagú fotótörténeti kötete, amelynek díszes kivitelezése a Grafoprodukt nyomda munkáját dicséri, a szabadkai fényképészeket veszi számban, az ő munkájukat térképezi fel a kezdetektől (az 1860-as évektől) a második világháború kitöréséig. Adatokkal és fotókkal dokumentálja az itteni fényképészműtermek kilombosodó tevékenységét. Kevés hasonló kötet jelent meg eddig Vajdaságban. Raffai Judit ezzel a munkájával tágabb értelemben a vajdasági fotótörténeti kutatások tárgykörét gazdagítja, szűkebb értelemben pedig Szabadka fényképészeinek és fényképészműtermeinek állít vele méltó emléket. Munkájának erénye, hogy nem szűk szakmai megközelítésű, hanem tágabb, művelődéstörténeti látószögű, ami érdekesebbé, élvezetesebbé teszi, a gondosan összeválogatott fényképekkel egyetemben. Közel harminc fényképészműtermet mutat be, szól a város jelesebb műkedvelő fényképezéséről, a fényképezkedés szokásának elterjedéséről, de a

fénykép használatáról is Szabadkán. Ez utóbbi azért érdekes fejezete a könyvnek, mert a szerző feltárja a szabadkaiaknak az emberélet fordulóihoz kapcsolódó fényképkészítési szokásait, ezen belül olyan érdekes, helyi specifikumokat is, mint amilyen az esküvői fényképeknek a menyasszonyi koszorúval együtt történő bekereteztetése, illetve annak elterjedt szokása.

A fénykép mindig a múltról mesél, őseinkről, elődeinkről, azok minden napjairól, szokásairól, külleméről. Ha részletesebben elemezzük őket, akkor fény derül a fényképek többszörös szerepére is: hiszen a fotó kultikus tárgya is a polgárságnak, családi fotóalbumok féltve őrzött kincse, a polgári családok életében a legfontosabb események dokumentálója, sőt, a háborúban hangsúlyozott virtuális családegyesítő szerepe. A szabadkai polgárság körében is nagy becsben álltak a fotók: díszes keretben kerültek fel a tisztaszoba falára vagy pazar kivitelezésű, féltve őrzött családi fotóalbumokba. Lehet, hogy azért is maradtak fenn, miközben sok más fotót kíméletlenül elpusztított az enyészet. A néprajzkutató vagy muzeológus sok mindent leolvashat ezekről a családi fotókról a viselet és szokások változásától kezdve a fotográfia minőségéig meg a fotóműterem felszereltségéig. Ezért is érdemelnek külön figyelmet.

E fényképek nemcsak azt dokumentálják, hogy hogyan változik a világ körülöttünk, hanem azt is, hogy mi hogyan változunk vele együtt. Ugyanakkor e fényképek egy fontos mikroközösséghez, egy alap-életközösséghez (családhoz) való tartozás bizonyítékai, s a lokális identitástudat kialakulásának fontos tényezői is. A könyvben is régi szabadkai polgárok arcképei köszönnek vissza a képekről, gyermekportrék, párfotók, érdekes utcai jelenetek.

E kötet képanyagának nagy erénye, hogy egyben visszapillantás is arra, kik voltak és hogyan éltek elődeink, miközben kiváló összehasonlítási alapot nyújt ahhoz, hogy megítéljük: hol tartunk jelenleg, s hogy méreteiben mekkora is volt az a társadalmi átalakulás, amely az utóbbi százötven évben gyökeresen átformálta életünket, környezetünket és családunkat.

Raffai Judit jelen kötete a rabul ejtett pillanat bűvöletében készült, s emléket állít a szakma szabadkai művelőinek Bottlik Mártontól kezdve Vörös Sándorig. Gazdag képanyagával bizonyítja is, hogy a fotográfia a múltban nemcsak több példányban készült iparművészeti termék volt, hanem gyakran egyedi művészi alkotás.

A fénykép, mint soha vissza nem térő pillanat, szemünk előtt válik múlttá, emlékké, s teszi velünk azt a csodát, hogy a közel- és régmúlt ma is itt pisálkoljon bennünk. Hiszen olyan adathordozó ez, amely azt a bizonyos pillanatot szépítgetés nélkül őrzi éveken, évtizedeken át. Megvan továbbá az a csodálatos tulajdonsága, hogy évtizedek múltán is vissza tudja varázsolni nézőjét abba a letűnt, de a fotópapíron örökre rögzített pillanatba, amely valamikor, valami miatt oly fontos volt nekünk.

Máté Zsolt

· Nyugalmazott építész
· Budapest

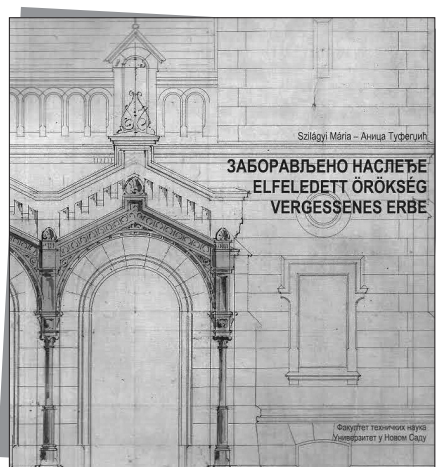
ELFELEDETT ÖRÖKSÉG

*Forgotten Heritage**Zaboravljeno nasleđe*

Szilágyi Mária–Anica Tufegdžić: *Zaboravljeno nasleđe/Elfeledett örökség/Vergessenes Erbe*. Graditeljsko nasleđe imanja Žombolj porodice Čekonjić/A Csekonics család zombolyai uradalmának épített öröksége/Das Bauerbe des Csekonics-Gutes in Hatzfeld. Univerzitet u Novom Sadu, Fakultet tehničkih nauka, Újvidék, 2014

Két kiváló fiatal szerző rendkívül értékes és követendő példaként is fel-
említhető munkája az *Elfeledett örökség* című könyv. Érdekes és vonzó
karriertörténetet tár fel a közép-európai 18–19. századi múltból. Felidézi a
Grassalkovichokkal, Festeticekkel, Wenckheimekkel kapcsolatos történelmi
párhuzamokat: ők a maguk régiójában éppolyan meghatározó gazdaságfejlesztő
tényezők voltak, mint a Csekonicsok a Délvidéken. Akinek kevésbé ismerős ez
a gazdaság- és kultúrtörténeti jelenség, annak tanulságos új ismeretet közvetít a
könyv. Az ország török utáni újjáépítésében jelentős szerepe volt Mária Terézia
telepítési politikájának. A királynő az
elnéptelenedett területek benépesítése
mellett a vállalkozó szellemű, hazafi-
as, új arisztokrácia megteremtésével jó
száz évre meghatározta azt a gazdasá-
gi erőt, amely majd a kiegyezés után a
feltörő nagypolgárságnak fokozatosan
adta át az országalakítás szerepét.

A szerzők építészek. Anica
Tufegdžić az Újvidéki Egyetem Mű-
szaki Tudományok Karának Építészeti és Városrendezési Tanszékén
végezte az alap- és mesterképzést, a
Belgrádi Egyetem Építészeti Karán ez

évben védte meg doktori disszertációját, amelyben a vajdasági sörgyarak építészével foglalkozik. Kutatási területe az ipari örökség. Szilágyi Mária az Újvidéki Egyetem Műszaki Tudományok Karának Építészeti és Városrendezési Tanszékén végezte az alap- és mesterképzést, ezután a Budapesti Műszaki Egyetemen műemlékvédelmi szakmérnöki oklevelet szerzett. Az Újvidéki Egyetem Műszaki Tudományok Karának Építészeti és Városrendezési Tanszékén doktorjelölt. Disszertációjának témája a bánsági falusi terek átalakulása. Kutatási területe a Bánság falusi építészete és a falvak szerkezete.

Közös munkájuk a Bánság-Bánát 18–19. századi újraéledésében meghatározó Csekonics család egykori és mai települési-építészeti örökségét választotta témájául. Különös jelentőségű ez, mert a Délvidék ezen területének mostoha sors jutott osztályrészül. Az Oszmán Birodalom előrenyomulásakor elsőnek esett áldozatul. Előbb a délről kiszorított szláv népesség nyomult be ide, majd a hódoltság alatt elnéptelenedve, pusztásodva utolsónak szabadult fel. Területei elmocsarasodtak. A pusztásodott terület a Habsburgok birodalmi szempontok szerint kialakított telepítési politikája szerint – különböző népek, elsősorban a németek, a szerbek, a szlovákok és a románok és legutolsósorban a magyarok e területre való betelepítésével – a 18. század derekán kelt újra életre. A hányatott életű terület a visszafoglalás után osztrák katonai kormányzás alá került, majd száz évig a Magyar Királyság része volt, 1849-től 1873-ig újra osztrák tartomány lett, majd 1873-tól Trianonig ismét Magyarország része volt. 1920-tól 1924-ig a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz tartozott, 1924-től a keleti felét Romániához csatolták. E hányatott korszakon vonul végig a Csekonics családnak a régiót felvirágoztató jelenléte.

Egy kortárs francia történész – félig jópofaságnak szánva, félig komoly meggyőződéssel – úgy nyilatkozott, hogy csak a jövő biztos. Ugyanis a múlt anyyiféle, ahányan foglalkoznak vele. A mondás jól alkalmazható a Csekonicsok történetére. A magyar közvélekedésben a Csekonics a mesésen gazdag és korlátlan felelőtlenséggel pénz szórók szinonimája. A szóbeszéd Csekonics grófról azt vallotta, hogy két kézzel szórta pénzét, prédálta vagyonát az éppen aktuális passzióira. Jóllehet, ha elolvassuk Szilágyi Mária és Anica Tufegdžić könyvét, be kell látnunk, hogy a Csekonicsok múltja korántsem egyezik ezzel. Hogy mennyire nem helytálló az elterjedt közhely, arra hadd idézzem a könyvből az 1880-ban elhunyt gróf Csekonics János nekrológiájának egy részletét: „Gr. Csekonics János belső titkos tanácsos elhunyt Zsombolyán 71 éves korában. A politikában, nagyúri mulatságokban nem vett részt, nevét azonban annál többször emlegették a szegények. Az 1863. évi ínség alatt száz meg száz családot látott el pénzzel, vetőmaggal, s a szegedi katasztrófa alatt is bőkezűen gyakorolta a jótékonyt.”

A család vagyonát – amelynek nagyságáról a közszájon forgó legendák végül is igazak voltak – az első világháború és a trianoni békét követő állapotok megpecsételték, majd a második világháború után minden semmivé lett. Örökségük azonban csak elfelejtődött, de máig meghatározó jelentőségű. A Csekonics-vagyonhoz tartozott és részben megmaradt 5 település, 21 major, 3 kastély, 5 templom és 11 vasútállomás, illetve megállóhely.

A Csekonics-birtokon a pusztásodott középkori falvak helyén új, telepített falvak jöttek létre – Németcsernye, Magyarcsernye és Csősztelek –, és újra virágzott az elnéptelenedett Zombolya. Működött itt járásbíróság, adóhivatal, közjegyző, dohánybevéltő hivatal, pénzügyőri hivatal, útmesteri hivatal, ipartestület, megyei kórház, számos egyesület, bank, szövetkezet és gyár, amelyeknek mindegyike hozzájárult a kényelmes élet biztosításához itt, az ország peremvidékén. A Csekonics család számos szegénységet enyhítő jótékonykodása mellett megemlíthető, hogy például 1910-ben Magyarcsernyén a család tulajdonában lévő nagykoksmát zárdaiskolává alakították.

A jól megszervezett birtokigazgatást az uradalmi majorok szolgálták, amelyek kisebb központok voltak. A Csekonics-uradalmat hatvan kilométer hosszú gazdasági célokat szolgáló lóvontatású mezei vasút szelte át. A majorokon cselédlakások, iskolák épültek, és egy esetben még templom és kórház is. Az egykori uradalmi falvak és az egyetlen fennmaradt majorság megőrizték jellegzetes telepített szerkezetüket.

A részben, helyenként szórványosan vagy romokban, másutt nagyobb összefüggésben megmaradt Csekonics-örökség Szilágyi Mária és Anica Tufegdić könyvében értelmezett egésszé áll össze. Megismerése fokozottan a figyelem középpontjába helyezi az épített örökség elfeledett dimenzióit, és az érték tudatosításával remélhetőleg hatékonyan szolgálhatja a megőrzés és fennmaradás esélyeit.

A könyv jelentőségét növeli, hogy mint örökségcentrikus összefoglaló munka, erre a tájegységre előzmény nélküli. Szilágyi Mária előző könyvében, a *Fényben és árnyékban* címűben is a vidék egyik községével foglalkozott, Magyarcsernye épített örökségével.

Különös értéke a könyvnek a háromnyelvűség. A sok vihart megért térség megbékélésének szimbóluma is lehet a horvát származású magyar főúri család örökségének szerb, magyar és német nyelvű bravúrosan szerkesztett és tördelt könyve. A sok-sok levéltári és tervtári forrást képekkel bemutató szép kiállítás könyvet jó kézbe venni.

Rózsa Rita

... Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Interdiszciplináris Doktori Iskola
... rita8409@hotmail.com

A NYUGAT-BALKÁN ÚTTÖRŐJE AZ EU-BAN

*Pioneer of the West Balkans in the EU**Pionir zapadnog Balkana u Evropskoj Uniji*

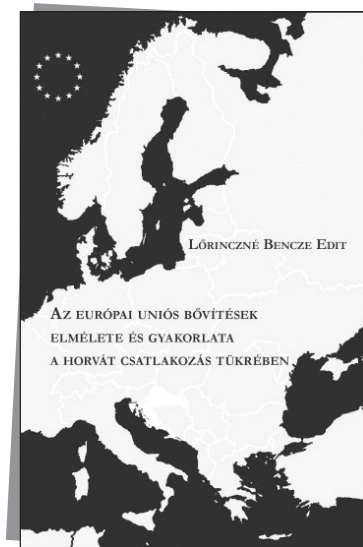
Lőrinczné Bencze Edit: *Az európai uniós bővítések elmélete és gyakorlata a horvát csatlakozás tükrében*. Aposztróf Kiadó–Kodolányi János Főiskola, Budapest–Székesfehérvár, 2013

A Balkán-kutatás egyre nagyobb jelentőséggel bír az utóbbi évek folyamán, különös tekintettel a Nyugat-Balkán problémakörre, ahol a volt Jugoszlávia szét-esése után az újonnan létrejövő kis államok felzárkózását figyelhetjük meg. Látható ez az uniós csatlakozási hajlandóság tekintetében is, hiszen Macedónia volt Jugoszláv Köztársaság, Montenegró és Szerbia is a tagjelöltek sorában tudhatja magát, ugyanekkor a horvát állam már 2013. július elsejétől tagja az európai

közösségnek. A csatlakozás útját, nehézségeit és sikereit tárgyalja Lőrinczné Bencze Edit *Az európai uniós bővítések elmélete és gyakorlata a horvát csatlakozás tükrében* című munkája, mely az Aposztróf Kiadó, Budapest és a székesfehérvári Kodolányi János Főiskola gondozásában jelent meg 2013-ban.

A recenzióm központjában lévő irodalom hiánypótlónak számít, hiszen a horvát csatlakozást teljes mértékben végigkísérő kötet megismerése után, képet kaphatunk arról, hogyan zajlottak az unióhoz felzárkózni igyekvő ország eseményei.

A kötet négy nagyobb fejezetből és egy összefoglalóból tevődik össze, mégis két szerkezeti egységre osztható a könyv. Az

első részt az első három fejezet adja, mely az elméleti háttérre helyezi a hangsúlyt és az unió bővítési politikájával foglalkozik, ezt követi a horvát integrációval foglalkozó rész.

Az első fejezetben megismerkedhetünk az integrációs elméletekkel, különös tekintettel a racionalista és konstruktivista institucionalista teóriákkal. Az elméletek segítségével megérthetjük azokat az indokokat, amiért egy ország és egy nemzetközi szervezet számára fontossá válik az EU-ba való integrálás. A továbbiakban ezek elemzésére kerül sor Horvátország tekintetében, melynek eredményeként a szerző arra a megállapításra jut, hogy az unió inkább a közös identitás meg értéke, és nem csupán a gazdasági érdekek miatt áll Horvátország integrálása mellett.

A következő fejezetben az Európai Unió bővítési politikáját tárgyalja a kötet, melyben az 1995 után csatlakozni vágyó volt szocialista országok kérdése kerül a középpontba. Ez a bővítés már jellegében mást jelent a korábban csatlakozott országok integrációs folyamatától, ennek ellenére az unió a keleti nyitás mellett tette le a voksát.

A harmadik részben a szerző kitér az EU nyugat-balkáni bővítéspártoló politikájára, emellett a balkáni államok számára nem teheti lehetővé az együtt csatlakozás lehetőségét, hiszen a tagállamoknak a saját ütemükben kell haladniuk és felzárkózniuk az uniós normákhoz. A fejezetben végigkövethetjük a legmeghatározóbb dokumentumokat is a témában, majd a szerző kitér a nehezítő körülmények megjelenésére is, amely éppen a volt szocialista országok csatlakozása előtt kerül előtérbe.

A negyedik fejezetben magát a horvát integrációt kísérhetjük figyelemmel, ahol először a horvát politikai viszonyokkal ismerteti meg a kötet. A 90-es, majd a 2000 utáni évek történéseibe kaphatunk betekintést. A két időszak szétválasztása lényeges, mivel az ezredforduló után némiképpen felgyorsult az integráció, viszont ezután is sok akadályba ütközött a csatlakozás folyamata; hol a nem megfelelő haladás gondjai, hol pedig a többi tagország aggályai törtek felszínre, ezzel lassítva a horvát csatlakozási folyamatot. Amikor egyértelművé vált, hogy Horvátország mégsem tud Bulgáriával és Romániával együtt belépni az unióba, ekkor nagymértékben visszaesett a csatlakozás támogatottsága a lakosság körében.

A kötet a horvát csatlakozás sajátos elemeinek összefoglalásával zárul. Annak ellenére, hogy soknak tűnhet az elméleti háttér megalapozása, véleményem szerint, annak érdekében, hogy átlássuk az EU Nyugat-Balkán bővítésére vonatkozó politikáját, szükség van a leírt fejezetek áttekintésére.

A téma alapos körbejárása után teljes képet kaphatunk a Horvátországban felmerülő specifikus problémákról és azok megoldási lehetőségeiről. A kötet logikusan épül fel, és érthető módon vezeti fel az elméleti kérdésekkel kezdve a gyakorlati megvalósulásig a folyamatot.

Hiányosságként kitérnék némely ábra minőségére, melyek a kötetben megjelenő szűrítés árnyalatuk miatt nem teljesen értelmezhető eredményt mutatnak.

A felhasznált irodalom széles körű: magyar és angol szerzők mellett több neves horvát szerző munkáját is megtalálhatjuk a szakirodalmi hivatkozások listájában, ezáltal a kötet kiválóan alkalmas arra, hogy szakirodalmi segítséget nyújtson a témával foglalkozó kutatóknak. Továbbá a téma – aktualitásának köszönhetően – lehetőséget nyújt további kötet megjelenésére, mivel a csatlakozott országokra még számos kihívás vár.

Czékus Géza

Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka
 : czekus.geza@gmail.com

ZORKÓCZY – SZERB NYELVEN IS

Zorkóczy – also in Serbian

Zorkoci – i na srpskom jeziku

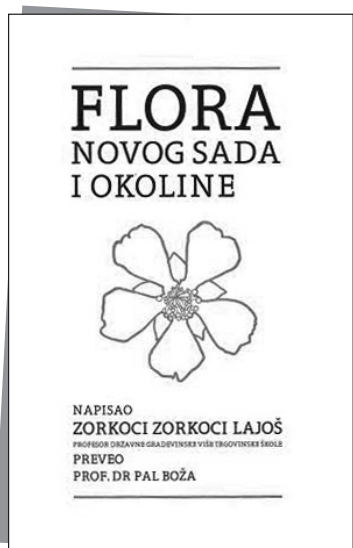
Bemutatták Zorkóczy Lajos *Újvidék és környékének flórája* című könyvének szerb nyelvű fordítását

Zorkóczy Lajos *Újvidék és környékének flórája* (Popovits M. Testvérek Könyvnyomdája, Újvidék) 128 oldalon, 1896-ban jelent meg. A biológiatanár Zorkóczy az akkori növényrendszertannak megfelelően négy törzsbe, öt osztályba és 146 növénycsaládba sorolta be az ismert 1528 növényfajt. Ezek tudományos és magyar elnevezése mellett jelölte a növény leírójának nevét, a leírás évét, illetve az Újvidék és környéki (beleértve a Tarcalt is) előfordulását.

A könyv tudományos értékét növelte, hogy ez a kiadvány volt az első összefoglaló mű Újvidék és környéke növénytakarójáról. A könyv egy 27 oldalas revízióval zárul, ezzel könnyítve a munka mai, helyes értelmezését. Újvidék és Vajdaság flórakutatása mind a mai napig elképzelhetetlen a Zorkóczy-monográfia nélkül.

Az összehasonlító elemzésekhez ugyan csak nélkülözhetetlen, mert a növényvilág éli a maga életét; főleg az emberi hatások folytán folyamatosan változik. Átnézve a listát és a lokalitásokat, megállapítható, hogy Újvidék parkjai fajokban sokkal gazdagabb növénytakaróval rendelkeztek, mint ma.

A könyvet Bózsa Pál, az Újvidéki Egyetem Természettudományi Karának egyetemi rendes tanára ültette át szerb nyelvre. Amint

A fordítás szakvéleményezői és a fordító (dr. V. Stevanović, a Szerb Tudományos Akadémia tagja, dr. Bózsa Pál [ülnek]; dr. Slobodan Jovanović és dr. Czékus Géza)

a Matica srpska dísztermében megtartott, nagy érdeklődéssel kísért könyvbe-mutatón elmondta, a nyelvi globalizáció világában – az irodalmi művek kivételével – rendszerint angol nyelvre szokás fordítani. A szépirodalmi kiadványokat irodalmárok fordítják le. Logikus, hogy a botanikai tárgyú könyvet botanikus. Negyvenhárom éves munkássága alatt számtalan pontatlan fordításra bukkant, ezek főleg a magyar–szerb, illetve a német–szerb fordításokra vonatkoznak. De a földrajzi fogalmak, mértékegységek is tévesek lehetnek. Például egy lórom-faj Szőreg közelében (is) él. Sok kutató az Újvidék melletti Szőregre vonatkoztatta, holott ez a Szőreg a Szeged szomszédságában lévő településre vonatkozik. Tévedésből ez a faj 120 km-re délre költözött. A másik példa egy kerep, a Lotus futakii. Sokan úgy vélték, hogy a növénynévben szereplő „futakii” az Újvidék melletti település, holott ez a növény csak Csehországban honos. Nevét pedig nem a helységről, hanem egy cseh botanikusról, *Futakiról* kapta, aki e növény első tudományos publikálója. Gyakoriak a hossz mértékek téves értelmezései is. Pl. a hüvelyk és a könyék latin megnevezését (ami az illető növény magasságára vonatkozik) több kutató is melléknévként, jelzőként értelmezte (a hüvelyket helytelenül zömökre, a könyéket görbe növényre fordították).

Mi motiválta a tanár urat arra, hogy belekezdjen a fordításba? Ő még vallja, hogy ahány nyelvet beszélsz, annyi ember vagy. Márpedig ma csak három nyelv létezik: az anyanyelv, az angol és a számítógép nyelve. Miért nem lehetne más nyelven is publikálni? Továbbá érdekelte, hogy mi nőtt 120 évvel ezelőtt Újvidéken. Mára mi maradt meg, mivel gazdagodott Újvidék flórája? A változások nagyok, szemmel láthatóan negatívak. Sok ritka, bennszülött faj eltűnt, helyettük megjelentek és elterjedtek a behurcolt fajok (különböző disznóparéj-fajok, bálványfa, gyalogakác, parlagi rézgyom, aranyeső, parlagrafü).

Eredeti, magyar nyelvű kiadvány is csak elvétve található, ezek kutatási központokban vannak. A fordítás révén immár a széles közönség is hozzájut, és ami nem elhanyagolható, a szerb ajkú kutatók is. A fordító a botanikusok, ökológusok, leendő kutatók, amatőr botanikusok, a természet (Újvidék)-szeretők munkáját szeretne volna megkönnyíteni.

A fordítás Újvidék Önkormányzata anyagi támogatásával, az Andreas Wolni Botanikai Társaság gondozásában jelent meg.

Lendák-Kabók Karolina

Újvidéki Egyetem, Inter- és Multidiszciplináris Tanulmányi Központ,
Társadalmi Nemek Központja – Doktori tanulmányok
karolina.kabok@gmail.com

PETŐ ANDREA: KONZERVATÍV POLITIKA AZ ÚTKERESZTEZŐDÉS ELŐTT

A társadalmi nemek újrafogalmazása

Pető, Andrea: Conservative Politics at Crossroads

Andrea Pete: Konzervativna politika pred raskršćem

Pető Andrea 1964-ben született Budapesten. A Közép-európai Egyetem (Central European University – CEU) docense, a XX. századi társadalmi nemek történetírásának nemzetközileg elismert szakértője, a Horizont 2020 szakértői-bizottságának tagja. Kezdetben a politizáló nők történetét vizsgálta a második világháborút követő politikai fordulat után, többek között feltárta, hogyan számolta fel a hatalom a nőegyleteket, illetve hogyan élték meg a politizáló nők azokat az éveket. Az MTA doktori értekezése a II. világháború utáni igazságszolgáltatás társadalmi nemek szempontjából történő feldolgozására fókuszál, különös tekintettel a női elkövetők elleni perekre. Pető Andrea úttörő szerepet játszik a társadalmi nemek kutatásának magyarországi bevezetésében. Kutatóként innovatív elméleti keretben és interdiszciplináris módszerekkel boncolja a magyar történelem kulcskérdéseit, egyetemi tanárként pedig több generáció oktatója.

Pető Andrea Újvidéken 2014. október 31-én tartott előadását a Szlovák Katolikus Püspöki Konferencia körlevelének ismertetésével kezdte, majd áttért az ún. gender ideológia elleni harc bemutatására és pillanatnyi helyzetének elemzésére.

Az előadónő a Szlovák Katolikus Püspöki Konferencia 2013-ban magyarországi templomokban is felolvasott adventi körlevelében megjelent következő szavakat elemezte: „Ha azonban az ember szembeszegül Isten törvényeivel, szabad utat ad a halál kultúrájának. A halál kultúrájának hirdetői egy újabb, *gender* ideológiával hozakodnak elő. Ennek nevében az ún. »nemek azonoságát« hirdetik” (A Szlovák Katolikus Püspöki Konferencia adventi körlevele,

2013). A körlevélben említett ideológia hátterét Gabriele Kuby *Nemek forradalma* című műve képezi (KOVÁTS–SOÓS 2014). A körlevél által felkavart kedélyek csitítására az előadónő rövid videóval ismertette a Friedrich-Ebert Stiftung *Nemek közötti igazságosság Kelet-Közép-Európában* című, Budapesten megszervezett regionális programja keretében megvalósult párbeszédet, amely célja a *gender* ideológia elleni mozgósítás azonosítása és annak leküzdése. Pető Andrea előadásában felhívta a figyelmet arra, hogy az ún. „*gender* ideológia” elleni harc transznacionális jelenség, amelyet az ultrakonzervatív és fundamentalista pártok is igyekeznek kihasználni, ugyanis a *gendert* politikai, ideológiai programként mutatják be, és ezzel mozgósítják azokat, akik elégedetlenek a jelenlegi esélyegyenlőségi diskurzussal. Pető Andrea előadásában felhívta a hallgatóság figyelmét arra, hogy a megalapozatlan előítéletek olyan korlátok, amelyek nincsenek összhangban a mai demokratikus rendszerrel, amely a megértésen és az együttműködésen alapszik.

Pető Andrea előadása második részében felvázolta a *gender* fogalmának lehetséges jövőbeni átalakulását. Ugyanis a feminista mozgalmak bevezették és újra meghatározták a társadalmi nem – a *gender* – és a biológiai nem közötti interszekcioanalitást. Ma már a *gender* és annak értelmezése egy másik úton is jár, az állami döntéshozók kezébe is került, és más értelmet meg értelmezést kapott. Gyakran halljuk a *gender mainstreaming*, *gender budgeting*, *gender equality* kifejezéseket, illetve olvashatunk róluk különböző európai uniós és hazai dokumentumokban is. A társadalmi nem újrafogalmazására került sor, a kormányzaton kívüli feminista mozgalmak több évtizedes harcának eredményeit ma már a szakpolitikusok kezelik, ugyanis a *gender* a civil szférából átkerült az állami bürokráciák kezébe. Az előadónő kérdéssel fejezte be gondolatmenetét: vajon a társadalmi nemek újrafogalmazása a feminista mozgalmak végét is jelentené?

Pető Andrea az Újvidéki Egyetemen, a Társadalmi Nemek Központjában 2014 szeptembere óta vendégtanár. Nagy megtiszteltetés volt hallgatni és elgondolkodni az előadás során elhangzottakon. Ma már a *gender* definícióját számos jogi dokumentum tartalmazza, köztük szerbül és magyarul is. Így tényleg a társadalmi nem elvesztette volna eredeti értelmét, és a döntéshozók kezében csak politikai hatalmi fogalomként szerepel? Jogászként és az Újvidéki Egyetem Társadalmi Nemek Központjának III. éves doktoranduszaként egyrészt hajlok a *gender* fogalmának alkalmazása felé, hiszen a jogi dokumentumok biztosítják az állandóan változó és fejlődő társadalmi normák végrehajtását és praktikus alkalmazását. Másrészt el kell fogadnunk annak a valószínűségét, hogy a jogi dokumentumokban megfogalmazottak önmagukban korántsem jelentenek garanciát a változásokra. Mint láthattuk, az előadásban a *gender* értelmezése sokrétű, és ezért is alkalmas arra, hogy olyan ideológiaként határozzák meg az antimodernizmus hívei, amely ellen emberek tömegei tüntetnek.

Az igazságos társadalom csak az lehet, amelyben az emberi jogaink minden szempontból érvényesülhetnek, ahol mindenki egyenértékű és egyenlő esélyekkel rendelkezik. A *gender* az emberi jogok és a tolerancia hirdetője, függetlenül az éppen aktuális hatalmi réteg általi értelmezéstől.

IRODALOM

FRIEDRICH-EBERT STIFTUNG BUDAPESTI IRODA videója:

<https://www.youtube.com/watch?v=-g5vK1kj7as&feature=youtu.be>, Hozzáférés: 2014. 12. 30.

KOVÁTS E.–SOÓS E. P. (2014). „Félelem a dominó-elvtől? A gender-ellenes európai mobilizáció jelensége. Francia esettanulmány és magyar kilátások”, *TNTeF*, 4. szám, 2. évfolyam: 106–124.

http://tntefjournal.hu/vol4/iss2/kovats_soos.pdf, Hozzáférés: 2014. 12. 30.

A SZLOVÁK KATOLIKUS PÜSPÖKI KONFERENCIA adventi körlevele (2013), <http://www.magyarkurir.hu/hirek/szlovak-katolikus-puspoki-konferencia-adventi-korlevele>, Hozzáférés: 2014. 12. 08.

AKI ELDOBTA AZ ECSETET, ÉS TOLLAT RAGADOTT...¹

Gulyás József (1937–2014)

Tisztelt Gyászoló Közönség!

Ha tanulhatunk valamit a „régiek”, volt és múlt korszakok alakította emberi életek és habitusok nyomán, az az emberélet rítusainak és fordulatainak tisztellete, szertartásainak betartása.

De mi egy újabbnak (de nem biztos, hogy bölcsebbnek) nevezhető világértés letéteményesei („gyermekei”), csak utólagosan értjük meg ezeket az idősebbekből áradó tapasztalatokat és üzeneteket. Ezekről az idejében fel nem ismert tudásokról, elmulasztott dialógusokról szeretnék most beszélni Gulyás József vajdasági magyar költőre emlékezve.

Vagy fél évtizeddel ezelőtt, talán 2010-ben, egy irodalmi rendezvényen mondta nekem először Gulyás József, hogy szeretné, ha kiadnánk összes vagy összegyűjtött verseit, annak a költői opusnak a ciklusokba és kötetekbe rendezett anyagát, amelynek létrehozására „háromnegyed életét” szentelte – miként azt utolsó, hosszú évek alatt egyetlen interjújában nyilatkozta nemrég.

Jellemző az is, hogy hol jelent meg ez az utolsó interjú. Nem emlékszünk és nincs nyoma ugyanis annak, hogy hol és mikor nyilatkozott utoljára a médiában, vagy egyáltalán nyilatkozott-e valaha. Morózus és magányos költő volt. Ilyen meghatározások hangzanak el most róla. Talán ki kellene egészíteni a mondatot. Magányos nagyság volt. Sőt, az sem biztos, hogy magányos volt, és semmiképp sem morózus. Csak öntudatos ember, azonfelül költő, akinek volt tartása a világ olcsó megnyilatkozásai ellenében. Ezért maradt távol és hallgatott, amikor mások siettek és túlbeszélték egymást.

Az interjú a *Jó Pajtás*ban jelent meg ez év májusában, egy hatodik osztályos tanuló készítette, amelyben arról kérdezte a költőt, hogy gyerekkorában költőnek készült-e. Ekkor mondta, hogy noha kezdetben festő szeretett volna lenni, 1954-ben „eldobta az ecsetet, és tollat ragadott”. Az *Összegyűjtött versek*be emelt első verse is 1954-re datálódik, s talán nem tévedek, s első naplófeljegyzései is ezekből az időkből származnak a *Ludas Könyvében*.²

¹ Elhangzott 2014. november 14-én Szabadkán, a Gulyás József halála alkalmából a szabadkai Íróközösség által a Városházán rendezett gyászülésen.

² Gulyás József utolsó publikációja a *Ludas Könyvének* első részéből közölt részlet volt, amely a *Létünk* 2014/2-es számában látott napvilágot (87–105).

Az interjú lezárásaként – megelőzve a megilletődött gyermeket – a költő köszönte meg az iránta, az életműve irányában mutatott tiszteletet. Volt/van mit tőle tanulnunk. Nagyvonalúságot mindenekelőtt.

Most már nagyon restellem, hogy 2010-ben, azon az irodalmi rendezvényen azt válaszoltam a költőnek, hogy ne rendezgesse, hanem írja tovább az életművét. A fiatalabbak életet nem ismerő, örökösen előre, a világ dolgait elvenni szándékozó, nem hozzáadni igyekvő hangja volt ez tőlem. Nem vettem észre, hogy egy költő a pályája végére érkezett, és betartja az élet rituális játékait. Lezárja az életművét.

Két évvel ezelőtt volt, amikor ráébredve a mulasztás nagyságára, mégis elmentem/elmentünk az összegyűjtött versek négy kéziratkötetért – most már nyilvánvaló, hogy megbocsáthatatlanul későn. Egy nagy volumenű élet nagyszerű költői teljesítménye tárult elém/elénk – mindazok elé, akik ezt a vajdasági irodalmi ügyé nemesedett kezdeményezést támogatni igyekeztek és igyekeznek. Majdnem sikerült. Még csak egy kis idő kellett volna, egy kis haladék a nagybetűs Sorstól, s Gulyás József kézbe vehette volna az Életjel Kiadó gondozásában megjelenő *Összegyűjtött versek* első kötetét, amelyre a költői létezést jelentő háromnegyed életének meghatározott idejét szentelte.

Következetesen és folyamatosan készült. Átdolgozta és véglegesítette a *Ludas Könyve* két kötetét. Átadta az *Elbeszélések és más írások* tízívnyi kéziratát. Átküldte (pedig ilyesmit talán sohasem tett) e-mailben a *Zsengéket*. Utolsó telefonbeszélgetésünk kórházba vonulása előtt zajlott. Azt mondta, meg fog halni. És arra kért, hogy tartsuk be kívánságait életműve kiadását illetően. Én meg a fejlett orvostudományról példálóztam. Miközben Jóska már mindent tudott. Mindenben igaza volt.

Minden úgy lesz, ígérem, ahogy akarta!

BENCE Erika

E SZÁMUNK SZERZŐI

- Dr. Barcsi Tamás egyetemi adjunktus, Pécsi Tudományegyetem,
Egészségtudományi Kar, Pécs
- Dr. Bence Erika egyetemi rendkívüli tanár, Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar
Nyelv és Irodalom Tanszék, a Létünk fő- és felelős szerkesztője, Újvidék
- Dr. Bene Adrián egyetemi oktató, Pécsi Tudományegyetem, BTK,
Irodalomtudományi Doktori Iskola, Pécs
- Czékus Borisz MA-hallgató, Megatrend Tudományegyetem, Belgrád –
Bioélelmiszer-termelői Kar, Topolya
- Dr. Czékus Géza egyetemi rendes tanár, dékánhelyettes, Újvidéki Egyetem,
Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka
- Dr. Farkas Szilárd filozófiatanár, Kinizsi Pál Élelmiszeripari Szakképző Iskola,
Kaposvár
- Fehér Viktor egyetemi hallgató, Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és
Irodalom Tanszék, Újvidék
- Tamara Gajinov egyetemi tanársegéd, Educons Egyetem, Európai Jogi és
Politikai Tanulmányok Kara, Újvidék
- Dr. Géczy János habilitált egyetemi docens, tanszékvezető, Pannon Egyetem,
MFTK, Antropológia és Etika Tanszék, Veszprém
- Gruber Enikő PhD-hallgató, ELTE, BTK, Történelemtudományi Doktori
Iskola, Budapest
- Dr. Kamarás István, az MTA doktora, szociológus
- Keresztes Noémi PhD-hallgató, Szegedi Tudományegyetem, JGYPK,
Testnevelési és Sporttudományi Intézet, Szeged
- Lendák-Kabók Karolina PhD-hallgató, Újvidéki Egyetem, Inter- és
Multidiszciplináris Tanulmányi Központ, Társadalmi Nemek Központja –
Doktori tanulmányok, Újvidék
- Dr. Máté Zsolt építész-tervező, a VÁTI nyugalmazott kutatási és műemléki
igazgatója, Budapest
- Dr. Németh Ferenc egyetemi docens, dékánhelyettes, Újvidéki Egyetem,
Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka
- Pfeiffer Attila PhD-hallgató, Újvidéki Egyetem, BTK, Történelemtudományi
Doktori Iskola, Újvidék

Dr. Rajsli Ilona egyetemi rendes tanár, Újvidéki Egyetem, BTK,
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék

Rózsa Rita PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Interdiszciplináris Doktori Iskola, Pécs

Dr. Somogyvári Lajos egyetemi oktató, Pannon Egyetem, MFTK,
Tanárképző Központ, Veszprém – Somogyi TISZK Rudnay Gyula
Középiskola, Tab

Dr. Tóth I. János habilitált egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem,
BTK, Filozófia Tanszék, Szeged

Dr. Víg Zoltán egyetemi rendkívüli tanár, Singidunum Egyetem,
Közgazdasági, Pénzügyi és Közigazgatási Kar, Belgrád

RECENZENSEK

Dr. Andrić Edit (Újvidéki Egyetem, BTK,
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék)

Dr. Barcsi Tamás (Pécsi Tudományegyetem,
Egészségtudományi Kar)

Dr. Bene Adrián (Pécsi Tudományegyetem, BTK,
Irodalomtudományi Doktori Iskola)

Dr. Bertók Rózsa (Pécsi Tudományegyetem, BTK, Filozófia Tanszék)

Dr. Czékus Géza (Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar)

Dr. Farkas Szilárd (Kinizsi Pál Élelmiszeripari Szakképző Iskola, Kaposvár)

Dr. Géczi János (Pannon Egyetem, MFTK, Antropológia és Etika Tanszék)

Hajdúné dr. László Zita (Pécsi Tudományegyetem,
Természettudományi Kar, Sporttudományi Intézet)

Dr. Horváth H. Attila (ELTE, Pedagógia-Pszichológia Kar, Budapest)

Dr. Ispánovics Csapó Julianna (Újvidéki Egyetem,
BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék)

Dr. Katona Edit (Újvidéki Egyetem, BTK,
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék)

Dr. Korhecz Tamás (Union Egyetem,
Dr. Lazar Vrkatić Jogi és Üzleti Tanulmányok Kara, Újvidék)

Dr. Lepeš Josip (Újvidéki Egyetem,
Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka)

Dr. Németh Ferenc (Újvidéki Egyetem,
Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar)

Dr. Novák Anikó (Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szövetsége)

Dr. Rajsli Ilona (Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék)

Roginer Oszkár PhD-hallgató (Pécsi Tudományegyetem, BTK,
Irodalomtudományi Doktori Iskola)

Dr. Tóth I. János (Szegedi Tudományegyetem, BTK, Filozófia Tanszék)

Dr. Várady Tibor (Közép-Európa Egyetem, Budapest)

TÁJÉKOZTATÓ

Kérjük szerzőinket, hogy a *Létünk*be szánt írásait elektronikus formában: doc. formátumban juttassák el szerkesztőségünk (letunk@forumliber.rs) vagy a főszerkesztő címére (erikazambo@eunet.rs); mágneslemezen vagy e-mailben, csatolt fájlként. Tanulmányaikhoz rövid, magyar nyelvű tartalmi összefoglalót, illetve legalább öt kulcsszót illesszenek.

A beérkezett tanulmányokat lektoráltatjuk. A további kapcsolattartás megkönnyítése érdekében (külön mellékletben) tüntessék fel elérhetőségüket: postai és e-mail címüket, telefonszámukat és (a szerzői névsorba) személyes adataikat: akadémiai fokozat(ok), család- és utónév, beosztás(ok), munkahely(ek), helység(ek).

A tanulmányok és az ábrák szövegében egyaránt Times New Roman betűtípust alkalmazunk. A cikkek szövegének betűmérete 12 pontos; a táblázatok és a különféle ábrák (valamint az esetleges lábjegyzetek és az irodalomjegyzék) esetében 10 pontos. Az ideális karakterszám 34 000 (körülbelül 12 oldal). Kérjük, hogy a szövegszerkesztés során kerüljék a felesleges technikai eljárásokat (pl. tabulátorok és betűközök alkalmazása a térközök kialakításában: helyettük a behúzás, illetve a táblázatok használatát ajánljuk). A táblázatok szerkesztésekor vegyék figyelembe kiadványunk eddigi gyakorlatát, mintáit és a rendelkezésre álló laptűkör méretét. Kérjük a szerzőket, hogy az ábrákat, diagramokat ne illesszék a szövegtestbe, hanem mellékletként, a beillesztés helyének pontos jelölésével küldjék el.

A sorok száma másfeles sorközzel oldalanként legfeljebb harminc. A szövegben ne szerepeljenek indokolatlan sorkihagyások. A szerző neve (normál betűtípus) és a dolgozat címe (**FÉLKÖVÉR NAGYBETŰ**) a szöveg elején áll középzárt helyzetben. A dolgozatnak a tudományos jelzet, illetve az angol nyelvű cím beillesztése miatt nem lehet egysorosnál hosszabb főcíme, s kérjük szerzőinket, hogy mellőzzék az alcímeket. A közcímek írásmódja: NAGYBETŰ. A szövegeket – indokolt esetben – a decimális rendszer segítségével tagolhatják (a szakaszt nyitó bekezdés elejére illesztett arab számokkal: 1., 2., 1.1., 1.2. etc.). A *Szemle* rovatban közölt recenziókhöz és ismertetőkhöz nem járul összefoglaló és kulcsszavak sem. Könyvrecenzióknál az ismertetett könyv adatait az első bekezdésben közöljük. A konferenciabeszámolók esetében a szövege egész tájékoztat a rendezvény jellegéről, adatairól. A szövegen belül a *könyv- és kiadványcímeket dőlt (italic)* betűvel emeljük ki. Semmilyen más kiemelést nem alkalmazunk. A szövegközi hivatkozásokat zárójelbe tesszük (a teljes leírást a tanulmány végén közölt irodalomjegyzék tartalmazza).

A szövegközi hivatkozások formája a következőképp alakul; teljes mű esetén: (IMRE 1996), annak egy részlete esetén: (IMRE 1996: 33–40). Többkötetes mű esetében: (GYÖRFFY 1.: 37–159). Adott szerzőtől felhasznált több, azonos évből származó mű esetén: (SZEGEDY-MASZÁK 1980a), (SZEGEDY-MASZÁK 1980b: 30).

A tanulmány végén megadott irodalomjegyzék szorítkozzon a hivatkozott szakirodalomra a következő lehetséges formákban:

IMRE László 1996. *Műfajok létformája XIX. századi epikánkban*. Debrecen

HANSÁGI Ágnes 2007. Tévelygések az irónia irányába. 1845 Eötvös József: A falu jegyzője = Szegedy-Maszák Mihály–Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története II. 1800-tól 1919-ig*. Budapest, 258–272.

CSÁKY S. Piroska 2008. Humanista könyvtárakról, olvasási szokásokról = *Létünk* 4. 29–41.

KÁZMÉR Miklós–VÉGH József szerk. 1970. *Névtudományi előadások. II. Névtudományi konferencia. Budapest, 1969*. NytudÉrt. 70. Budapest

A közismert és a szerző által gyakran hivatkozott kiadványoknak széles körben elterjedt rövidítéseit is használhatják: ÚMIL (Új Magyar Irodalmi Lexikon), MNy (Magyar Nyelv), ItK (Irodalomtörténeti Közlemények), ÉKsz. (Magyar értelmező kéziszótár) etc. Az egyes szakirodalmi tételek betűrend, azonos szerző munkáin belül pedig időrend szerint követik egymást.

Kérjük a szerzőket, hogy végjegyzeteket egyáltalán ne, lábjegyzeteket is csak indokolt esetekben alkalmazzanak. A lábjegyzetek ne tartalmazzanak szakirodalmi hivatkozásokat!

A szerkesztőség

INFORMACIJA

Mole se autori da svoje tekstove koje nameravaju objaviti u časopisu *Létünk*, dostave uredništvu (letunk@forumliber.rs) u formatu doc. ili na elektronsku adresu glavnog urednika (erikazambo@eunet.rs) na disketi ili kao atačment. Uz rad treba dostaviti kratak rezime na mađarskom jeziku i najmanje pet ključnih reči.

Prispeli radovi se lektorišu. U interesu lakše komunikacije sa autorima molimo da se (u posebnom prilogu) naznači: poštanska i e-mail adresa, broj telefona i lični podaci: akademska titula, prezime i ime, zvanje, radno mesto i sedište.

U tekstu studije i tekstualnom delu slike se podjednako koristi font Times New Roman. Veličina fonta u tekstualnom delu je 12, dok je u tabelama, u natpisima slika (kao i u eventualnim fusnotama i literaturi) 10. Idealan broj karaktera iznosi 34 000 (oko 12 strana). Molimo da se prilikom uređivanja teksta zane mare tehnički postupci (npr. tabulator i upotreba razmaka među slovima mestima, umesto toga preporučuje se korišćenje uvlačenja ili upotreba tabela). Kod uređivanja tabela treba uzeti u obzir dosadašnju praksu, obrasce i način preloma našeg časopisa. Mole se autori, da slike, dijagrame ne ugrađuju u tekst, već da ih pošalju kao priloge uz tačno obeležavanje mesta gde se oni trebaju umetnuti.

Broj redova po strani može biti najviše 30, uz prored od 1,5. U tekstu ne treba da bude suvišnog preskakanja redova. Ime autora (ispisana fontom Normal) i naslov rada (**BOLDOVANIM VERZALOM**) stoji na početku teksta, centrirano. Rad, zbog naučnog obeležja, odnosno zbog ubacivanja naslova na engleskom, ne može imati glavni naslov duži od jednog reda a mole se autori da ne koriste podnaslove. Naslovi odeljaka u radu se pišu VELIKIM SLOVIMA. Tekstovi se zbog preglednosti mogu raščlaniti decimalnim sistemom (na početku pasusa koji otvara odeljak treba upisati arapske brojeve: 1., 2., 1.1., 1.2. itd.). Uz recenzije i prikaze koji će se objaviti u odeljku pod nazivom Prikazi ne idu ni recenzije niti ključne reči. Kod recenzija podaci prikazane knjige se daju u prvom pasusu. U slučaju kada se vrši prikaz naučnog skupa, ceo tekst upućuje na odlike i podatke konferencije. U okviru samog teksta *naslovi knjiga i izdanja* se ističu *italicom*. Nikakvi drugi načini isticanja se ne koriste. Pozivanje na literaturu se u tekstu stavlja u zagradu (potpuni opis se daje na kraju rada u okviru spiska literature). Forma pozivanja na literaturu u tekstu je sledeća: u slučaju celokupnog dela: (IMRE 1996), kada se poziva samo na delove (IMRE 1996: 33–40). Ukoliko se radi o izdanju u više tomova (GYÖRFFY 1.: 37–159). U slučaju kada se pozivate na dela istog autora izdatih iste godine: (SZEGEDY-MASZÁK 1980a), (SZEGEDY-MASZÁK 1980b: 30).

Na kraju rada spisak literature treba da sadrži samo ona stručna dela na koje se autor poziva u svom radu, i to u sledećoj formi:

- IMRE László 1996. *Műfajok létformája XIX. századi epikánkban*. Debrecen
- HANSÁGI Ágnes 2007. Tévelygések az irónia irányába. 1845 Eötvös József: A falu jegyzője = Szegedy-Maszák Mihály–Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története II. 1800-tól 1919-ig*. Budapest, 258–272.
- CSÁKY S. Piroska 2008. Humanista könyvtárakról, olvasási szokásokról = *Létünk* 4. 29–41.
- KÁZMÉR Miklós–VÉGH József szerk. 1970. *Névtudományi előadások. II. Névtudományi konferencia. Budapest, 1969*. NytudÉrt. 70. Budapest

Mogu se upotrebiti i skraćenice za dela koja su opšte poznata ili na koje se autor često poziva: ÚMIL (Új Magyar Irodalmi Lexikon), MNy (Magyar Nyelv), ItK (Irodalomtörténeti Közlemények), ÉKsz. (Magyar értelmező kézi-szótár) itd. U okviru literature dela treba da su poređana prema azbučnom redu autora, a u slučaju istog autora po hronološkom redu.

Mole se autori, da beleške na kraju rada uopšte ne koriste, a fusnote samo u slučajevima kada je neophodno. Fusnote ne treba da sadrže pozivanje na literaturu!

Uredništvo

STYLE SHEET

Authors are requested to send their papers to *Létünk* in electronic form: they should be in doc. format addressed to the Editorial Office (letunk@forumlibers.rs) or to the general editor's address (erikazambo@eunet.rs) on a compact disk or in e-mail as an attached file. There should be a short summary of the contents in Hungarian and at least five keywords.

The studies submitted will be edited linguistically and proofread. Please indicate your name and address for further contact: address, e-mail address, telephone number, and other personal data (in the line of the author's name): academic degree, surname and last name, status, workplace.

We use Times New Roman type in the studies and diagrams (pictures, illustrations, figures). The font size of the main text is 12. For tables, schemes and diagrams (footnotes, bibliography) font size 10 is required. The ideal number of characters is 34,000 (approximately 12 pages). Do avoid any unnecessary technical procedures (using tabulators and space in formatting; instead, we suggest using indents and tables). Regarding tables, please notice the usual practice in the quarterly. Avoid inserting diagrams into the text; send them as attachments, marking the place of insertion.

The number of lines is 30 (at most) in a page, with 1.5 line spacing. There should be no extra spacing between the lines. The author's name (normal type) and the title of the study are (**BOLD UPPER CASE**) in front of the text in the centre. Due to the inclusion of the academic title and the English title of the study, the main title cannot be longer than one line. Authors are also requested to avoid subtitles. Titles are printed in UPPER CASE. If so required, the text can be divided using the decimal system (with Arabic numerals 1.2., 1.1., 1.2. etc. inserted in front of the paragraph). Reviews and information published in the *Review* column do not have a summary or keywords. In case of a book review, the data on the book should be provided in the first paragraph. In reporting a conference, the text should give general information about the program. In the text, the *title of books and publications* should be printed in *italics*. The reference in the text is in brackets (the full description should be given at the end of the text in the Bibliography). The form of the reference is the following: in case of a whole book: (IMRE 1996); in case of a part of the book: (IMRE 1996: 33-40); in case of a book consisting of more than one volume: (GYÖRFFY 1.: 37-159); using several publications by a certain author published in the same year: (SZEGEDY-MASZÁK 1980a), (SZEGEDY-MASZÁK 1980b: 30).

The Bibliography at the end of the study should only concern the literature referred to in the article, and should be in the following forms:

IMRE László 1996. *Műfajok létformája XIX. Századi epikánkban*. Debrecen

HANSÁGI Ágnes 2007. Tévelygések az irónia irányába. 1845 Eötvös József: A falu jegyzője = Szegedi-Maszák Mihály–Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története II. 1800-tól 1919-ig*. Budapest, 258–272.

CSÁKY S. Piroska 2008. Humanista könyvtárakról, olvasási szokásokról = *Létünk* 4. 29–41.

KÁZMÉR Miklós–VÉGH József szerk. 1970. *Névtudományi előadások II. Névtudományi konferencia*. Budapest, 1969. NytudÉrt. 70. Budapest

Common abbreviations of well-known publications can also be used: ÚMIL (Új Magyar Irodalmi Lexikon), MNY (Magyar Nyelv), ItK (Irodalomtörténeti Közlemények), ÉKsz. (Magyar értelmező kéziszótár) etc. The items in the Bibliography should be listed in alphabetical order; in case of multiple works by the same author, the items should be in chronological order.

Authors are requested not to use endnotes; footnotes can be used only in justified instances. The footnotes should not enclose the reference.

Editorial office

KÖVETKEZŐ SZÁMAINK TARTALMÁBÓL

MI KELL A SZÜLŐFÖLDÖN MARADÁSHOZ?

A POLITIKUM SZEREPE ALEXANDER BERNÁT ÉLETMŰVÉBEN

BRANDENSTEIN BÉLA NIETZSCHE-KÉPE –
ISMERETELMÉLETI NÉZŐPONTBÓL

A KULTURÁLIS IDENTITÁS ÉS ALTERITÁS AZ IDŐBEN
ÉS A PEDAGOGIJA, OBRAZOVANJE I NASTAVA CÍMŰ
TANULMÁNYKÖTETEKRŐL